

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Миле Бјелајац
Милош Кнежевић
Александар Саша Гајић
Милован Суботић
Миша Стојадиновић
Павле Недић
Борис Кривокапић
Радослав Гађиновић

Марија Ћорић
Тања Милошевић
Жарко Ђ. Бјелајац
Александар М. Филиповић
Љубиша Деспотовић
Вања Глишин
Синиша Домазет
Здравко Скакавац

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

The Policy of National Security

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса: Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 011/3349203, 011/3349204, 011/3349205

Е-mail: pnb@ips.ac.rs

www.ips.ac.rs

За издавача

др Живојин Ђурић, научни саветник

ISSN 2334-959X UDK 351.862/.863(497.11)

DOI: 10.22182/pnb.1922020

Vol. 19. Број 2/2020.

Часопис излази два пута годишње.

Главни и одговорни уредник

проф. др Радослав Гаћиновић, научни саветник

Редакција часописа

Дејана Вукасовић Владан Петров

Драгана Коларић Ивана Бодрожић

Зоран Драгишић Љубиша Деспотовић

Раденко Мутавић Aurel Gabriel Serban

Eugen Strauti

Савет годишњака

Сима Аврамовић Радован Радиновић

Миле Бјелајац Дарко Танасковић

Миленко Целетовић

Чланови савета из иностранства

Wang Shiquan Бојан Добовшек

Снежана Никодиновска – Стефановска

Секретар редакције

Дејан Бурсаћ

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа

Ситопринт, Житиште

Тираж: 50

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

САДРЖАЈ

Уводник.....7-8

Миле Бјелајац

БАЛКАН БАЛКАНСКИМ НАРОДИМА ИЛИ
БАЛКАН ИМПЕРИЈАМА:
КАКО ДО МИРА И ПРОСПЕРИТЕТА?.....9-38

Милош Кнежевић

ВЕЛИКЕ И МАЛЕ НАЦИЈЕ И ДРЖАВЕ У
МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА: ОСВРТ НА
ОДНОСЕ И СВОЈСТВА ВЕЛИЧИНЕ У ГЕОПОЛИТИЦИ..39-61

Александар Саша Гајић

БЕЗБЕДНОСНЕ СТРАТЕГИЈЕ МАЛИХ ДРЖАВА У
САВРЕМЕНОМ СВЕТУ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ.....63-87

Милован Суботић

ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ РЕДЕФИНИСАНЕ
ДРЖАВНЕ МОЋИ НА ПРИМЕРИМА
ЕУ И БАЛКАНА.....89-111

Миша Стојадиновић

ГЕОПОЛИТИКА И ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ
БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА.....113-131

Павле Недић

РУСКО-КИНЕСКА САРАДЊА У ВОЈНО-БЕЗБЕДНОСИМ
ПИТАЊИМА И ЕНЕРГЕТИЦИ ПОСЛЕ
УКРАЈИНСКЕ КРИЗЕ.....133-151

Марија Ђорић и Тања Милошевић

УТИЦАЈ САУДИЈСКЕ КОАЛИЦИЈЕ НА
НАЦИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ ЈЕМЕНА.....153-174

Жарко Ђ. Бјелајац и Александар М. Филиповић

УТИЦАЈ КУЛТУРЕ „ПРОБУЂЕНОСТИ“ НА
БЕЗБЕДНОСТ ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ.....175-193

Љубиша Деспотовић и Вања Глишин

АМЕРИЧКА МИЛИТАРИЗАЦИЈА ЕВРОПЕ НА
ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА КАО МАЛИГНА ЕКСПЛИКАЦИЈА
КОНТИНУИТЕТА АНГЛОСАКСОНСКИХ
ГЕОПОЛИТИЧКИХ ДОКТРИНА.....195-217

Синиша Домазет и Здравко Скакавац

ИНДУСТРИЈСКА ШПИЈУНАЖА НА ПРИМЕРУ
КИНЕ И САД.....219-240

Борис Кривокапић

МЕЂУНАРОДНИ ИНЦИДЕНТИ – ПОЈАМ И ВРСТЕ....241-275

Радослав Гаћиновић

ОСНОВНЕ ФУНКЦИЈЕ ДРЖАВЕ У ПРОЦЕСУ
ИЗГРАДЊЕ СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ.....277-295

Приказ

Миша Стојадиновић

НАТО АГРЕСИЈА У СВЕТЛОСТИ ПРАВДЕ.....297-300

THE POLICY OF NATIONAL SECURITY

TABLE OF CONTENTS

Foreword.....7-8

Mile Bjelajac

BALKANS TO THE BALKAN NATIONS OR BALKANS
TO THE EMPIRES: HOW TO ESTABLISH PEACE
AND PROSPERITY IN THE REGION?.....9-38

Miloš Knežević

GREAT AND SMALL NATIONS AND STATES IN
INTERNATIONAL RELATIONS:
A REVIEW OF RELATIONS AND CHARACTERISTICS
OF SIZE IN GEOPOLITICS.....39-61

Aleksandar Saša Gajić

SECURITY STRATEGIES OF SMALL STATES IN THE
CONTEMPORARY WORLD: THE CASE OF SERBIA.....63-87

Milovan Subotić

GEOPOLITICAL ASPECTS OF REDEFINED STATE
POWER ON THE EXAMPLES OF THE EU
AND THE BALKANS.....89-111

Miša Stojadinović

GEOPOLITICS AND ENERGY SECURITY OF THE
BALKAN STATES.....113-131

Pavle Nedić

RUSSO-CHINESE COOPERATION IN MILITARY AND SECURITY ISSUES AND ENERGETICS AFTER THE UKRAINIAN CRISIS.....133-151

Marija Đorić and Tanja Milošević

IMPACT OF SAUDI COALITION ON THE NATIONAL SECURITY OF YEMEN.....153-174

Žarko Đ. Bjelajac and Aleksandar M. Filipović

INFLUENCE OF „WOKE CULTURE“ ON SECURITY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE.....175-193

Ljubiša Despotović and Vanja Glišin

AMERICAN MILITARIZATION OF EUROPE AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY AS A MALIGNANT EXPLICATION OF THE CONTINUITY OF ANGLO-SAXON GEOPOLITICAL DOCTRINE.....195-217

Siniša Domazet and Zdravko Skakavac

INDUSTRIAL ESPIONAGE IN THE CASE OF CHINA AND USA.....219-240

Bojan Krivokapić

INTERNATIONAL INCIDENTS – CONCEPT AND TYPES.....241-275

Radoslav Gaćinović

FUNCTIONS OF THE STATE IN THE BUILDING OF SECURITY SYSTEM.....277-295

Book review

Miša Stojadinović

NATO AGRSSION IN THE LIGHT OF JUSTICE.....297-300

УВОДНИК

Поштовани читаоци,

Тема актуелног броја 2/2020 часописа Политика националне безбедности гласи „Однос великих сила и њихов утицај на безбедност малих држава“. Намера Редакције је да окупи уважене домаће стручњаке из области безбедности и међународних односа, као и сродних друштвених наука, како би на аналитички начин проценили безбедносне ризике, претње, опције и генерално безбедносно окружење малих држава, међу које нужно спада и Србија.

На почетку се логично поставља питање шта је то мала држава и како је дефинисати – да ли по критеријуму величине територије, броја становника или према међународном значају – тј. релативно у односу на велике силе? Постоје државе које су натпросечно територијално и демографски велике, али не спадају у значајне актере међународних односа, због других ограничења – политичких, економских, географских, културолошких. Такође се поставља питање где повући границу критеријума у који спадају мале државе? Да ли су то земље са мање од пет, мање од десет, или мање од педесет милиона становника? Све су ово питања на која су аутори радова пружили одговоре.

Број садржи дванаест радова и један приказ. Аутори су теми броја приступили мултидисциплинарно и свеобухватно, укључивши у своја разматрања проблеме попут питања стабилности и регионалних односа на Балкану; општег положаја малих држава и међународним односима и посебно питањима динамике са великим силама и њиховим геополитичким интересима; појединачним аспектима попут енергетске безбедности, индустријске безбедности, или чак рефлексije културолошких модела на безбедносне исходе у регионалном оквиру; као и студије случаја земаља као што су Јемен,

Украјина и наравно, Србија. У том смислу, налазимо изузетно важним што овај број часописа осим теоријских и научних објашњења, нуди и практичне препоруке и прескриптивна решења за проблеме малих држава у геополитичкој арили, што је свакако од користи за државу скромних капацитета у глобалним односима попут Србије.

Ово издање се тако логички и тематски наставља на претходни број нашег часописа, који се бавио темом безбедности држава Централне и Источне Европе поводом тридесете годишњице од завршетка Хладног рата. Све државе ширег региона су, наравно, државе релативно мале популације, територије и међународног утицаја, које по правилу долазе под доминацију других, обично ванрегионалних великих сила. У том смислу ова два издања могу се посматрати као велика тематска целина која испуњава основну мисију часописа – акумулацију промишљања о процесима изградње и функционисања система националне безбедности модерне државе.

Редакција

*Миле Бјелајац**

Институт за новију историју Србије

БАЛКАН БАЛКАНСКИМ НАРОДИМА ИЛИ БАЛКАН ИМПЕРИЈАМА: КАКО ДО МИРА И ПРОСПЕРИТЕТА?

Сажетак

У средишту овог рада је запитаност о стварним узроцима повремениог нарушавања мира и постојања зоне нестабилности на Балкану. Да ли је могуће, и како, превазићи факторе ризика, колонијалне и неоколонијалне зависности и успоставити толерантну коегзистенцију међу народима који га насељавају и који су ту формирали своје државе. У јавном говору, прошлом и садашњем, најчешће се инсистирало само на једној димензији стварности или у најбољем случају на суженој слици, дакле, избегавала се комплексност историјски условљених стања и различитих искустава. Ово се односи и на политички говор о европским интеграцијама Србије. Побуде савременика да у свом времену схвате и знају све околности, унутрашње и спољне, актуелне и оне дугог трајања, могу се разумети само кроз разумевање времена у коме су настајале. Ценити њихову политику која је настајала у магли процена и оскудних знања неким будућим мерилима и сазнањима не води добрим историјским закључцима о неком времену. У овом раду, кроз историјске примере виде се трајни покушаји жеље народа који га настајују да се створе услови за трајнији мир и економски развој и перманентно настојање великих сила да га контролишу у геополитичком и економском смислу. Гранични простор вековима, Балкан је трусно подручје, али је

* Контакт: mile.bjelajac@gmail.com

далеко од тога да је то једино такво подручје у свету. Насиље и повремено масовни злочини, масовне сеобе или протеривање, нису били уникум овог простора. У академским радовима и стручној анализи скорашње балканске кризе више су него видљиви трагови доминантног политичког наратива на појединим ванбалканским странама и пре прикривају него што откривају стварне корене балканске кризе. Слично је са промовисањем интегративних процеса под притиском економских и геополитичких интереса. У једном прегледном чланку нема простора да се детаљно елаборира свака поменута тема, али довољно да се кроз упечатљиве примере осветли пракса и подстакне даље трагање.

Кључне речи: *Балкан балканским народима, империјални пројекти на Балкану, Велике силе и клијенти, европске интеграције*

Неки будући историчари знаће много више о правој мери односа политике и њених планова са пуштањем у јавност књига са „научним педигреом“ које су утирале пут прихватању наступајућих политика од стране јавности код куће и у свету. Ако је према политичком ауторитету шира јавност помало скептична, она је пријемчивија, због просечног нивоа образовања, за исказе научних ауторитета или тзв. аналитичара. Није од овога поштеђена ни студентска популација ни новинари који све то прате.

Историја Балкана као простора сукобљавања империја за ширење утицаја и доминацију, богато је обрађена у историографији и прегледима историје дипломатије још од антике, а поготово у последњих двеста година (видети: Kennedy 1989; Kagan 1995, Kisindžer 1999; Cohen 1995, Hobsbaum 2002, Bataković (ed.) 2011; Lampe 2014; Doise and Vaisse 2015; Pavlović (ed.) 2014; Pavlowitch 1999; Yavuz and Sluglett (eds.) 2011; White 1995; Tooze 2014; Fišer 2014; Толева 2016). Што се ближимо новијим догађајима, притисци на историчаре и аналитичаре су вишеструки. Не само потреба да се поштује политички коректан говор, већ и недоступност најважнијих извора, утичу да се академска заједница дели и нуди селективне интерпретације. Народи Балкана су могли

беспомоћно да гледају како се Балкан поново открива или конструише као ексклузивно место „сукоба цивилизација“, „злих националиста“ који су довели у питање мултикултурне и мултиетничке империје, биле промоторе модернизације. Неки су пожурили да образложе да је Балкану „урођено“ насиље, страном „цивилизованом“ делу света. Мањи број је храбро оспоравао овај тип инструментализације (Bakić Hayden 2006). Инстант историчари и саветници политичара су чак тврдили да су два светска рата „отпочела“ управо на Балкану. Ово је јавно лупио један светски државник.

Редуковање појма национализам на „фрагментацију простора“ и „шовинизам“, редукује се и значај ослободилачке и антиколонијалне борбе народа на Балкану и широм света. Своди се на нешто противно „хуманој глобализацији равноправних грађана“. Овоме је последњих двадесет година служила ревизија османске историје те историје Аустроугарске Империје. Намерно се ставља у страну да је сувереност била предуслов не само развоју културе, очувању идентитета него превасходно у функцији економског напретка и очувању властитих ресурса. Ставља се по страни и прави историјски карактер империја које су доминирале ових простором.

Ове покрете водила је у свим балканским нацијама предузетничка класа у настајању и чиновничка елита школована у европским центрима. Допринос је давала интелигенција учествујући у освешћивању националних интереса и идентитета. У мери историјског времена, на Балкану, као и у свету, постојала је жеља за ширењем утицаја на што шири простор било по историјском праву или, савременијој, етничко-лингвистичкој сродности. Комплексности је доприносила верска располућеност истих сродних етничких заједница или сукоби за ширење верског утицаја. Поменимо прозелитизам и унијаћење или међународно подржано ширење бугарске Егзархије после 1872.

На прелазу 19. у 20. век елите на Балкану, посебно српска, почеле су уочавати погубност политике великих сила. Идеја је била да се Балкан успротиви и да земље и народи Балкана сами уређују своју судбину. У периоду после 1945. посебно у време Тршћанске кризе Јосип Броз Тито је јавно истицао да

мале земље не желе више да буду “монета за поткусуривање” великим силама. Разбијањем Југославије поново је отворено „источно питање“. Велике силе су покушале да ускоче, прво подстицањем унутрашњих фактора, потом свака са својим интересом укључујући и турски сан за враћање на некадашње просторе Османске империје. Добри познаваоци упозоравају на доктрину „стратешке дубине“ у неоосманској стратегији у којој су Босна и Балкан, дакле и Косово и Метохија, у срцу визије о повратку Турске на простор југоисточне Европе. Мада доскорашњи премијер Даватоглу није више на власти, он је веома прегнантно (2009) излагао парадигму савременог неоосманизма: „Османски векови Балкана су успешна прича. Сада је треба обновити ... ми смо сигурни да је Сарајево наше (...) Ми ћемо реинтегрисати балкански регион, ми ћемо реинтегрисати Блиски исток, ми ћемо реинтегрисати Кавказ на овим принципима регионалног и светског мира ... За Турску је безбедност Сарајева једнако важна као безбедност и просперитет Истамбула (!)“ (Танасковић 2010, 44-46). Идеолошка загладаност у прошлост, како истиче Дарко Танасковић, а интересно у будућност, „неосманистичка спољна политика методично је на Балкану од краја осме деценије XX века кренула у ревизују и преусмеравање историје.“ У пракси, поручивао је писац књиге „Стратешка дубина“ (Даватоглу), „неопходно је усредсредити се на два темељна традиционална ослоња османско-турске балканске политике, Бошњаке и Албанце“ (Танасковић 2010, 92-93).

Последњих година, опорављена Русија из својих одбрамбених разлога поново покушава да постане партнер у решавању сложених балканских питања. Ширење НАТО на њене границе, упркос лажним обећањима датих Горбачову и Јељцину да тога неће бити, увођење против-ракетног штита у источноевропским земљама, ратна екскурзија грузијског председника Шакашвилија 2008, утицале су да се Русија тргне и чврсто стави до знања да је она за партнерске односе, а не клијентске. Обојена револуција у Украјини је до краја заострила ствари и озбиљно угрозила очување мира (Влаховић 2014).

На Балкану је поново и Кина са својим геополитичким и економским плановима. Балкан и његове мале државе,

укључујући и Србију, поново су се нашле у фокусу интереса Великих сила и трпе последице њихових сукоба и пројеката. Отвара се трка за балканским лукама, комуникацијама, инвестицијама у саобраћајне секторе, технолошко везивање на пољу високотехнолошких комуникација и система, извоз војне опреме и др. (Frankoran 2018).

Европска унија није непристрасна нити се води алтруистичким мотивима, пре је заједница у којој моћни намећу своју вољу, а неки међу њима имају жељу да исправе „историјске неправде“.

У складу са тим линијама поново се бирају савезништва са малим балканским државама или народима.

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТИ КОЈИ СУ ПОРОДИЛИ ДОКТРИНУ „БАЛКАН БАЛКАНСКИМ НАРОДИМА“

Данас се често користи реч „балканизација“ као синоним фрагментације и сталних сукоба, али историчари пореклом са Балкана с правом истичу да Балкан до Првог светског рата није био ништа више турбулентнији од остатка Европе и света. Његов проблем је више произилазио из његовог географског положаја и непрекидне борбе да га се стави под контролу. С друге стране то је простор непрекидне борбе да се владавина страних сила или империја укине. По речима историчара Стевана Павловића, Балкан је током већине своје историје имао престонице ван њега (Pavlowitch 1999). Почев од старог Рима, преко Цариграда (Истамбула), Венеције, Беча, Москве, Париза, Берлина. Доминирало је хришћанство, које се после хиљаду година трајања поделило на западно и источно, а потом од 15. века наступа исламска религија. Балкан постаје рубна зона за једне и друге.

Средњовековне балканске државе падале су под власт Османске империје једна за другом укључујући Византију и њен престони град. Сама Аустрија и вазалне круновине, једва се одржала. Османски период покренуо је миграције становништва какве нису биле запамћене још од приспећа старих Словена на ове просторе.

Опадањем моћи Османског царства, његовим војним и економским заостајањем, неоствареним реформама, отворило се тзв. „Источно питање“, које видимо и данас, после свега, стоји отворено. У први мах после нестанка Млетачке републике и пада Наполеона, његових краткотрајних Илирских провинција, на те просторе улази Аустрија. Кисинџер ће у својој „Дипломатији“ забележити да су се Велика Британија и Аустрија одупирале распаду Османске империје „пошто су сматрале да ће као резултат тога бити појављивање ситнијих држава што ће поткопати светски поредак“. Он даље, приписујући Западу алтруистичке мотиве, истиче да ће појављивање мањих, неискусних нација на површину избацити етничке сукобе као и да ће својом слабошћу омогућити да на Балкан уђу друге велике силе. „По мишљењу Велике Британије и Аустрије мале државе треба да подреде сопствене националне амбиције свеобухватним интересима света“. Коментаришући ове наводе Кисинџера, историчарка Нарочницка закључује да је ово неумесно објашњење улоге великих сила на Балкану (Нарочницка 2008, 200; Kisindžer 1999).

Велике силе и империје су током 19. века правиле савезе у различитим комбинацијама. Конзервативне монархије Пруска, Аустрија и Русија у савезу за Великом Британијом гушиле су француску револуцију, а потом обуздавале Наполеона. У корену „Начертанија“ Илије Гарашанина (1844) могла се препознати жеља Енглеза и Пољака да се Јужнословенско окупљање изврши против стратешких интереса Русије и Аустрије, а уз подршку Француске и Велике Британије. Мада још вазална Кнежевина, Милошева Србија је већ била искусила карактер притисака Великих сила. Срби и Пољаци нису тада знали да је постојао план аустријског министра Метерниха из 1816. да се створи *Илирско краљевство* унутар царства као противтежа руским плановима на Балкану и као брана мађарским претензијама. Он је после 1845. субвенционирао Људевита Гаја да пропагира његову концепцију аустрославизма у Југоисточној Европи. Из спољнополитичких разлога Гарашанин је из текста нацрта Франтишека Заха мењао изразе Јужни Словени, јужнословенски, Јужнословенско Царство у Срби, Српско Царство. Као реално, видео је ширење Србије само на територије тада под Османским царством (Екмечић

1989, 227; 473-474; Bataković 2014; Bataković 2000, 109-126). Србија се у последњим деценијама 19. века највише ослањала на Аустро-Угарску. Краљ Милан Обреновић је склопио тајну конвенцију са Монархијом 1881 чиме ће учврстити ту вези и обезбедити будућност династије.

У обуздавању руског наступања ка Црном мору и Закавказју Француска и Британија помажу Турску 1856. Русија је још једном заустављена на Берлинском конгресу 1878. и њен пројекат Санстефанске Бугарске је био суспендован. Настављена је конфронтација две империје Британије и Русије око позиција на Балкану и контроле мореуза из Црног у Егејско море. Британија активно помаже грчки народ у борби против Османлија, а потом и ширење Грчке државе.

Ако је Русија са Француском нашла модус и склопила савезништво против немачке претње 1894, са Британијом је коначно регулисала њихова најосетљивија питања тек 1907. Тиме је поплочан пут да се оформи четворна антанта пред покушајима две средњоевропске царевине да продру на исток и међају поредак у свету. Аустро-Угарској је једино и остао простор Балкана за експанзију на рачун умирућег Османског царства. Она је томе подредила своје пројекте у тежњи да се после повлачења пред Прусском и Италијом (Француском) поново потврди као велика сила. У том циљу, стратешки се конфронтирала са Италијом и пројектује стварање албанске државе и нације како би направила чврсто упориште против Италије и Словена (Yavuz and Sluglett (eds.) 2011; White 1995; Kagan 1995; Mitrović 1981; McMeekin 2010; Pavlović (ed.) 2014; Lieven 2015; Doise and Vaisse 2015; Толева 2016).

Аустро-Угарска је у својој спољној политици рефлектовала своје унутрашње тешкоће и кроз стратешке планове преустројства желела да ослаби привлачну моћ Београда, а створи додатне проблеме Мађарској како би је чвршће везала уз Аустријску половину Монархије. И министар Ерентал и нови начелник Генералштаба Конрад ступају заједно и доносе компатибилне планове. У разговору њих двојице 17. децембра 1907. Ерентал му је саопштио да је циљ „балканске политике анексија Босне и Херцеговине и инкорпорација дела Србије који није бугарски, док би бугарски део требао

да припадне Бугарској“. То је значило да су у Министарству спољних послова прихватили као циљ уништење српске самосталне државе њеним комадањем. Пројектује се 1908. пруга до Солуна кроз Санцак и једновремено доноси ратни план за рат против Србије. У дорађивање ових планова биће укључени сви каснији актери Јулске кризе 1914. „Одлука о уклањању Србије као сметње балканској политици Аустро-Угарске Монархије, политици у чијем је остварењу виђен услов за очување и јачање престижа Монархије као велике силе, била је сасвим одређено, донесена у годинама 1907-1908.“ (Mitrović 1981, 66-94; 428; Ćorović 2018). Србија је у том тренутку била војно готово неспремна и мера притисака са стране Бугарске и Аустро-Угарске је то доказивала (Бјелајац 2010, 25-64).

Мада је Царска Русија охрабривала окупљање словенских држава на Балкану као противтежу Аустро-Угарској и другим силама, она због своје слабости после пораза у рату са Јапаном није гурала те исте државе у рат против Турске, јер је лако могао ескалирати у светски сукоб. Тадашње мале државице имале су своје планове које су криле од великих сила или су то у поверењу саопштавале само појединим личностима. Њихову одлуку да искористе тренутак подстакао је рат Италије против Турске и велика побуна албанских племена против Царевине 1911. (Штрандман 2011, 127-175).

После првог балканског рата дојучерашњи савезници, због измењених околности, долазе у сукоб. Србија и Бугарска се споре око разграничења. Српски ратни циљеви, излаз на море преко долине Дрима, су оспорени од стране Аустро-Угарске под претњом интервенције. Русија не инсистира. Француска је изненађења помирљивим ставом Русије. Српска страна тражи ревизију, исти излаз ка Солуну долином Вардара. Бугарска оспорава мада није извршила савезничке обавезе на македонском ратишту, док је Србија целу једну армију послала у Тракију и помогла заузећу Адрианопоља (Једрена). По слову уговора, Србија предаје на концу одлуку на арбитражу руском цару како је то уговором о савезништву било предвиђено. Бугарска не чекајући одлуку напада.

Последице новог рата у коме су Србија, Црна Гора, Грчка и Румунија биле на једној страни, а Бугарска на другој оставиће

трајне последице на кохезију балканских држава и отворити могућност страног мешања. Србија је обезбедила себи излаз преко Солуна, уз грчку сагласност.

Србија и Црна Гора су се нашле у општем рату у којем је вођена битка око интереса и за циљеве великих сила, али су се својим отпором, ратним савезништвом уклапале у неке од њих. Ово поред значајне финансијске и војне помоћи имало је и другу страну медаље. Биле су изложене притисцима својих савезника већ од августа 1914 да изврше исправке границе у источној Македонији у корист Бугарске и тако ову царевине преведу на савезничку страну и прекину немачку везу ка Турској. Такође вршени су притисци да српска војска пређе у офанзиву на територију Аустро-Угарске како би олакшала ситуацију код Савезника.

У таквим околности и Србија као и остале балканске земље почињу да дефинишу своје ратне циљеве. Почев са ратном прокламацијом истиче се да се Србија бори не само за опстанак у том рату већ и за ослобођење Јужних Словена, своје браће и да се „Србија бије за самосталност свију балканских држава“, како им је објашњавао Пашић. Српско руководство је тачно схватило да је Немачка главни непријатељ, али да и њени Савезници ратују за своје реалне, светске интересе, а не да из алтруизма бране две, три мање државе (Митровић 1984, 97; Екмечић 1990, 80-111; 435).

Како је Пашић 21. октобра 1914 излагао: „Била би несрећа за мир Југоистока ако се стварају мале државе, јер ће се неприметно увући стране интриге које ће сејати неповерење, завист и мржњу. За мир на Југоистоку и у Европи новој, потребна је јака једна држава“. Овакво гледиште је највероватније проистицало из лошег искуства историје Балканског полуострва током целог 19. века. Нова гледишта имала су за циљ да се то превазиђе (Митровић 1984, 98). То гледиште је полазило да ће једна држава на широком простору са 15 милиона становника бити довољно снажна да не буде оруђе у туђим рукама нити ће радити за туђ рачун већ у духу опште европске политике. „Начело равнотеже на Балкану, као база за будуће регулисање односа међу државама балканским не би се могло више применити за нови ред ствари (...) Место

стабилности и јемства за дуготрајни мир и сигурност у односима могло би остати готово исто стање као и пре рата, пуно клица за нове трзавице. Уједињене у једну државу све земље у којима живе Срби, Хрвати и Словенци, са површином од 200.000 квадратних километара и око 12.000.000 једноплеменог народа и добром морском обалом, могле би за релативно кратко време, најбоље одговарати новим потребама европскога мира и бити у пуном складу са намерама Енглеске“ (Екмечић 1990, 436).

До краја рата требало је превладати многе препреке да би се добила наклоност и код савезника и код фактора црногорске, албанске и југословенске политике (Вјелажас 2015). Компликовани односи међу самим Савезницима утицаће на карактер мировних уговора. Систем ће бити недовршен што ће отворити нову серију сукоба, прво Грчке и Турске, потом Италије и Грчке, Пољске и Русије, Румуније и Мађарске. Буктало је на многим демаркационим линијама и на Балкану (Gerwarth 2016). Уместо Аустро-Угарске, на Балкану је почела да упливише победничка Италија која је гледала у Југославији супарницу. Она ће стајати иза поражених земаља и унутрашњих незадовољника. Тек ће разграничење у Рапалу 1920. и потписивање нових уговора 1924. примирити на кратко ову Велику силу (Pavlović 2014).

Између два светска рата дошло је до груписања новостворених држава Краљевине СХС, Румуније и Чехословачке у савез Мала Антанта, превасходно окренут ограничавању мађарског ревизионизма. Потом формиран је Балкански споразум или Балканска Антанта у коју су 1934. ушле Југославија, Румунија, Грчка и Турска. Све је то био и део француског система „санитарног кордона“ који је требао заменити раније стратешко партнерство са Русијом. Неусаглашеност интереса новостворених земаља Средње Европе, Подунавља и Балкана, италијанске активности, а потом после економске кризе продор Немачке у Подунавље и на Балкан чинили су ствари све компликованијим. Француска је слабила и губила кредитилитет силе, а Велика Британија се уљуљкивала идејама о помирењу. Касно је препознат прави смер немачке политике реванша (Avramovski 1986; Винавер 1987; Vinaver 1985; Kagan 1995; Сладек 2019; Бјелајац 2010).

Аншлусом Аустрије 1938. године, окупацијом Чехословачке 1939, запоседањем Албаније од стране Италије исте године, одбацивањем рестриктивних клаузула Трианонског и Нејског уговора од стране Мађарске и Бугарске, поредак успостављен 1920-1921. године се распао. Свет је евидентно стајао пред новим ратом. Нападом Немачке на Пољску 1. септембра 1939. и објавама рата Велике Британије и Француске он је формално и започео. Југославија и Грчка су декларисале (лажну) неутралност, али наставиле сарадњу са старим Савезницима. Румунија је ускоро поклекла и морала се одрећи делова Трансилваније у корист Мађарске које је задобила 1919 (Бјелајац 2010; Ristović 1991).

Одлуком из јула 1940, за Грчку и Југославију није било места у новом светском поретку. Оне су морале бити разбијене односно кажњене. Сви покушаји југословенске и грчке владе да се очува мир били су осујећени већ октобра 1940. нападом Италије на Грчку. Југословенски двор и влада помажу Грчку и одупиру се притиску тражећи помоћ од Совјетског Савеза. Војна неспремност за дуготрајнији отпор, унутрашње политичко стање на крају су навели Југославију да приступи Тројном пакту уз неке тајне клаузуле. Војним пучем 27. марта 1941. Југославија се сврстала уз Слободни свет у борби против нацизма-фашизма једнако као и Грчка. Бугарска и Мађарска су биле награђене југословенским територијама, а Италија је кренула на Далмацију коју је изгубила Рапалским уговором 1920 (Бјелајац 2012).

У Грчкој и Југославији је избио покрет отпора окупацији, и обе земље су искусиле грађански рат. Румунија и Мађарска су учествовале у кампањи на Источном фронту чега је Бугарска била поштеђена. Покрет отпора се развио и у Албанији, а касније и у Бугарској. После прекретних битака Другог светског рата на главним бојиштима, међу Великим силама почели су договори, понекад и надмудривања, како ће бити уређен свет после рата. Велике силе су имале своје играче на терену: покрете отпора, предратне структуре, економске интересе. У првој фази рата Британија је чинила све да не подстакне сумње Совјетског Савеза и да ова сила остане у коалицији. САД су се водиле истом логиком. Са помицањем клатна победе на страну савезника, већи значај су добили

потези који су предодређивали судбину света после рата. После конференције у Москви и Техерану новембра 1943, било је очито да Совјетски Савез жели да спречи продор Британије (и САД) у Југоисточну Европу. Највише се 1944 заострило у Грчкој. Снагом оружја Црвене армије позиција СССРа је у октобру 1944 већ била доминантна у Југоисточној Европи. Некадашњи планови Черчила да се снаге искрцају на Балкан нису добили подршку САД. Да се нешто спаси Черчил у Москви нуди чувену цедуљу: 90:10 у Румунији, 10:90 у Грчкој, 50:50 у Југославији, 50: 50 у Мађарској, 75:25 у Бугарској. Стаљин је парафирео ову цедуљицу. Према Черчиловој белешци, упитао је Стаљина: „неће изгледати да смо се о питањима, за „милионе људи судбоносним, тако нехајно нагодили?“ Два дана касније Черчил је наивно написао Стаљину: „Они би могли ... бити добар путоказ у вођењу наших послова ... Можда ћемо спријечити неколико грађанских ратова и много крвопролића и раздора у малим земљама о којима је ријеч. Ми зацијело ниједној балканској држави не желимо наметнути монархистичке или републиканске установе. Но успоставили смо извјесне односе вјерности с краљевима Грчке и Југославије ... Веома нам је драго што сте се изјаснили против тога да се постојећи поредак у разним балканским земљама покуша измијенити силом или комунистичком пропагандом. Нека они сами обликују своју судбину у наредним годинама...“ Черчил ће у јуну 1945. писао Стаљину да што се тиче Југославије тај утицај се спустио на свега 10 посто у корист Британије и да Тито и даље врши притисак (Barker 1975, 145-147).

Нови светски поредак се *де факто* почео стварати на састанку велике тројице у Јалти, фебруара 1945. и Посдаму у јулу 1945.

Редак је пример у историји да једна држава у веома кратком року, тако рећи преко ноћи, радикално мења своју стратешку, спољнополитичку орјентацију. Управо то је био случај са Југославијом 1948. године. У току кризе у односима са СССР-ом, остварена је сарадња са земљама Запада (САД, Британија и Француска) које су отпочеле да испоручују наоружање и опрему, те са земљама у региону Грчком и Турском са којима је на крају склопљен Балкански пакт 1953. Активна улога југословенских оружаних снага била је предвиђена у

ратним плановима НАТО-а (Бјелајац 2010, 215-236; Bogetić 2000; Dimitrijević 2005; Laković 2006).

Сукоб Југославије са источним блоком земаља 1948. помогао је да се током друге фазе решавања Тршћанског питања 1953-1954. године, добије за Југославију зона „Б“ и средства за изградњу копарске луке у виду помоћи од САД. Тито је у току тих преговора и кризе у више наврата понављао да „Југославија неће бити монета за поткусуривање“ између великих сила.

Краткотрајно побољшање у односима са СССР после 1955. било је поново прекинуто због догађаја у Мађарској 1956. Међутим Суецка криза 1956-1957 имаће краткорочне и дугорочне последице на стратешко планирање у Југославији (Cvetković 2013; Životić 2008).

Југославија, балканска држава која је остала изван блоковске поделе, почела је да се окреће несврстаним земљама Азије и Африке и промовише властити пут. Постала је тампон зона све до пада Берлинског зида и слома СССР и распуштања Варшавског уговора. Њена међународна важност је спласнула. Поново се нашла у ситуацији да се на њену територију гледа на некадашњи начин – плен који треба поделити и остварити доминацију над простором.

Данас се све свело на идеолошке флоскуле: евроатланске интеграције и неолибарална економија уз редуковање суверенитета мањих држава до баналаности. Иза сцене, у стварности су притисци, уцене, специјалне операције, хибридни сукоби, оружане интервенције. Принципи ОУН и Хелсиншке повеље су нарушени. Крај свим плановима на Балкану се не назире (Бјелајац 2019).

ВРЕМЕ ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЈА И ДВОСТРУКИХ СТАНДАРДА

Велика престојавања на Балкану у току реализације новог поретка после Хладног рата, нису наишла ненадано нити су била без разрађене идеолошке матрице. Нови империјализам како су га идентификовали аналитичари и припадници академске заједнице на Западу (не сви, наравно) послужио

се многим старим идеологијама доминације светом још из времена деветнаестовековног империјализма, али и дорађеним неолибералним доктринама. За разлику од некадашњег, донекле огољеног наступања, нови поредак је кренуо у наступ заоденут у покрет за владавину демократије, правне државе, грађанских права и слобода. Посебно место су имала права мањина у име којих се имао вршити притисак на централне владе. Измишљен је и концепт „хуманитарне интервенције“, заштите човечанства од тероризма, оружја за масовно уништавање, злих диктатора и сл. Логистичку подршку пројекту су давали не само војни фактор, већ и глобалне финансијске институције, а посебно глобални медији који су по потреби некритички промовисали „добре момке“, а сатанизовали „лоше“, одабране за жртвене јарце (Бјелајац 2019).

Швајцарски историчар и аналитичар Данијел Ганзер (Daniele Ganser), истражујући нарушавање мира у свету инсценираним ратовима од 1945. до данас, употребљава изразе „Империја САД“ и „незаконити ратови“. Међу те незаконите убраја и све оне у последњих тридесет година којима смо сведоци укључујући рат против СР Југославије 1999, рат против Ирака 2003, Либије, Сирије, Јемена. Лаж, кршење међународног права, саботирање ОУН, разлика стварног од прокламованог све то је заједничко у правдању агресивних ратова који само производе несрећу за милионе и стварају таласе избеглица. Ганзер је у својим књигама писао о стварном карактеру НАТО „миротворца“, његовим тајним одредима у Европи, произвођењу тероризма и вођењу прикривених операција. Ослањајући се на анализе Пола Кенедија, он идентификује империје нашег времена, све до фазе пренапрегнутости после које наступа пад. Мада је дијагноза тачна, мањи број људи је спреман да користи појам империја зато што он обухвата израбљивање и тлачење других земаља. Ганзер наводи да Џорџ Фридман из Стратфора (2015) одбија и примисао о империји тврдећи: „Ми смо млада империја. Не желимо чак ни да помишљамо да смо империја“. С друге стране, нотира Ганзер, по америчком историчару Ерику Зуесеу „САД су олигархија, а не демократија“ (Ganser 2018, 41-43).

Историчар Најл Фергусон ће поводом негирања политичара да је Америка империја, помало иронично

написати: „Да ли је Америка империја? Свакако не, према нашој влади, упркос освајању две суверене земље током година, упркос постојању 752 војне базе у две трећине земаља света (130) (Ferguson 2005, 130).

Амерички професор Ендру Баћевић (Andrew Bacevich) у својој књизи „Како је Америка проћердала своју победу у Хладном рату“, наводи:

„До 2016, велики број обичних Американаца је закључио, не без разлога, да је пост-хладноратовски консензус био неповратно дефектан. Неолиберална глобализација, војна хегемонија, концентрација моћи у рукама појединаца, уздизање председника до монархиског статуса можда је некога импресионирао, али не већину. Они такође разабиру, не без разлога, да естаблишмент потпуно стоји иза поменутог пост-хладноратовског консензуса укључујући лидере обе партије, који су глуви на њихове приговоре и занемарују њихове молбе.“ То је по њему окренуло бираче Доналду Трампу који им је обећао нешто друго. Баћевић ће цео овај период назвати „доба илузија“ (Bacevich 2020, 4-6).

Политички аналитичар и писац Љубомир Кљакић се кроз своје анализе пита да ли Србија на овој ветрометини има своју стратегију или постоји само „стратегија за Србију“. Он упозорава да још увек на снази „Велика корпоративна стратегија (империјална „визија 21. столећа“) која је лансирана 1979-1981. Ова стратегија не само да је окренута према спољном свету, она је окренута и према унутра. Да се ради о идеологији новог либералног империјализма или како га неки означавају *идеологија либералног колонијализма*. Он што је важно и за Србију и за Балкан, пише Кљакић „реч је о идеолошком програму легитимизовања свих облика текућих процеса обесправљивања, потчињавања слабијих, који је од 1995. развијао, а од 2002. на конзистентан начин и представио Роберт Купер (Robert Francis Cooper) високи функционер британског Форин Офиса, заменик секретара за одбрану у влади Тони Блера. Купер, касније помоћник Хавијера Солане и одговоран за стратешку политику и безбедност ЕУ. Купер је своје ставове најпрегнантније изложио у књизи „Сламање нација“ (*The Breaking of Nations*, 2003). Ова књига предочава

суштину идеологије новог либералног империјализма. По Куперу у данашњем турбулентном свету хаоса и конфликта, што је последица чињенице да је свет подељен на постмодерне (САД, Велика Британија, ЕУ, Јапан), модерне и предмодерне државе (неспешне државе). Нови светски поредак треба да остваре постмодерне државе „користећи за то сва расположива, чак и предмодерна, средства, а нарочито силу и рат. Управо због остварења тог великог идеала – увођења поретка у хаос – постмодерне државе морају користити „идеју двоструких стандарда“. И даље, Купер то прецизира: „Међусобно, постмодерне државе делују на основу закона. Али, када имају посла са много старомоднијим облицима државе изван постмодерних граница, Европљани морају да се врате много грубљим методама ранијег периода – сила, превентивни напад, превара и све друго што је неопходно за оне који још увек живе у девентаестовековном свету самодовољних држава. У џунгли морамо користити законе џунгле.“ То није било ништа друго до враћање коренима модела либералног империјализма 1904-1919 које је поставио енглески географ Халфорд Џон Макиндер (Halford John Mackinder). Ова теорија је изазвала осуде у многим деловима света али је добила кровну подршку врха пирамиде глобалне моћи преко њених оданих гласила и медија (*BBC, Economist, The Financial Times, The Foreign Affairs*) (Кљакић 2011, 126-131; 326-327).

Дакле, данас је евидентно да је оно кроз шта је бивша Југославија пролазила управо оно што и предвиђа теорија „свих дозвољених средстава“. Амбасадор Монтгомери је на јавном сервису РТС потврдио да је одлука о независности Косова била донета много раније, а да је тобожњи период преговарања био само симулација и замајавање. Творци спољне доктрине Мортон Абрамовиц, Данијел Фрид, Ричард Холбрук и други протагонисти наставили су да прете и „прогнозирају“ даља могућа погоршања безбедносне ситуације па и оружане сукобе (Кљакић 2011, 130-131).

Ово баца и другачије светло на улогу евроинтеграција и Европске Уније према „заосталима“ које треба привести и оспособити да буду достојни чланови. Системи перманентног условљавања и сталне примене двоструких стандарда најбољи су показатељи геополитичких и интересних хтења најјачих

протагониста из ЕУ. Политиколог Миша Ђурковић у својој књизи „Илузија Европске уније“ (2015), износи своја запажања како о стандардном политичком говору који долази из Уније и праксе коју иста спроводи према различитим државама.

Тако он наводи да политички коректна нарација о политици „проширења“ инсистира „да је то универзални процес у коме се, у складу са универзалним нормативним критеријумима, појединачне државе реформишу и прилагођавају постојећим стандардима, како би након тога могле да функционишу као у потпуности интегрисани део јединственог европског простора. У пракси ствари заправо тако не функционишу. Геополитички, економски и спољнополитички интереси највећих чланица и САД као спољног балансера, често су далеко важнији од прокламованих нормативних критеријума“ (Ђурковић 2015).

Ђурковић на низу примера показује недоследност па и двоструке стандарде који се примењују. Износи и примере са Србијом који показују да је њено питање у некој сивој зони између прокламованог нормативизма и фактичке геополитичке борбе велики сила за своје интересе. Упечатљиви су примери дволичности када су тајни потези ЕУ били усмерени на цепање СР Југославије, тј. одвајање Црне Горе из заједнице, игре око признавања Косова од 2000 године на овамо, спорне приватизације од којих ни једна није из реда иностраних, реадмисија Рома и др. Ђурковић разоткрива улогу коју је имала тзв. Венецијанска комисија који је тек помоћни орган Савета Европе, али, када то затреба, Европска Унија (Брисел) узимају здраво за готово извештаје овог органа. У периоду до 2015. године Србију су евидентно условљавали различито од осталих кандидата (Ђурковић 2015, 215-219).

Политика креирања новог светског поретка у свету па и на Балкану, имала је претходницу у сугестивним аналитичким књигама, које су наводно помогле да се носиоци функција приведу праведним потезима у духу „прокламованих начела борбе за демократију, људску срећу, мир у свету“. Многи тинк-тенк (*think-tank*) припадници академског или медијског естаблишмента били су на услузи. Од Каплана до Тимоти Гартон Еша, Амампурове и других. Осврнућемо се само на неке.

Ми смо у нашем времену уочавали те трендове о којима смо аналитично писали. Једно од првих таквих издања био је репринт (1993) извештаја Карнегијеве комисије о балканским ратовима који је први пут штампан у пролеће 1914 године. Како је написао у уводној речи Мортон Абрамовиц, душа доктрине о самоопредељењу новом светском (Halperin and Scheffer 1992), била је то „сретна околност да је нашао ту књигу која објашњава корене сукоба на Балкану“ (Kennan 1993).¹ Ово реиздање или тачније његова инструментализација прилозима Абрамовица и амбасадора Кенана дала је повод бугарској историчарки Марији Тодоровој да одговори књигом „Имагинарни Балкан“ (Todorova 1998; Bjelajac i Krivokarić – Jović 2011).

Абрамовиц и његови сарадници нису имали потребу да се присете како нису последице Балканских ратова изазвале ресентимане на и провоцирале нови грађански рат на западу и центру Југославије већ жива искуства српског народа који се нашао на удару неофашистичког усташког екстремизма. Ово ће Славко Голдштајн обележити књигом прецизног наслова „1941. Година која се враћа“ (Goldštajn 2007). На просторима Македоније па у том тренутку и на Косову било је мирно.

Сличне погледе излагао је и професор Предраг Симић. Навео је многе недоследности у Карнегијевим извештајима, показао једну тенденцију манипулисања стереотипима о Балкану и балканизацији и наводно добрим и хуманим силама насупрот загриженим балканским нацијама, а посебно Србима. Он истиче да распад није почео на југу већ развијеном северу под слоганом „бегства са Балкана“ ради „уласка у Европу“.

1 Уводну реч је написао Morton Abramowitz, директор Фондације, бивши помоћник државног секретара САД (министра спољних послова) задужен за обавештајне службе, такође некадашњи амбасадор САД у Турској. Био је истакнути члан одбора International Crisis Group. Извештај из 1913. године објављен је под насловом: *Report of the International Commission to Inquire into Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Division of Intercourse and Education, Publication 4, Washington, D.C., 1914; Komentar te instrumentalizacije: M. Bjelajac, Provociranje "humanitarne intervencije" protiv Srbije 1913, u: *Balkanски ратови 1912-1913: нова виђења и тумачења; The Balkan Wars 1912/1913: New Views and Interpretations*, (Milkić M, Rudić, S. urednici) Istorijski institut, Institut za strateške studije, Beograd 2013; M. Bjelajac, "The Austro-Hungarian Creation of "Humanitarian" Pretext for the Planned Invasion of Serbia 1912-1913: Facts and Counter-facts, *Balkanica*, L, 2019, s.131-156; Simić Predrag, „Balkans and Balkanziation: Western Perceptions of the Balkans in the Carnegie Commission Reports on the Balkan Wars from 1914 to 1996“ *Perceptions-Journal of International Affairs* 2013 (Turkey).

Распад је по њему узроковао „ребалканизацију“ која је некада претходила стварању мултинационалне, мултикултурне југословенске државе у духу Вилсонових идеја. Он уочава да је избијање ратова на тлу Југославије омогућило да се у оптицај ставе сви они ранији стереотипи о Балкану као нечем што је супротно Европи, о Балкану као узрочнику светских пожара. Нити се грађански рат у Југославији прелио на суседне државе нити је Други светски рат избио на Балкану нити је Сарајевски атентат био узрок Првог светског рата, пише Симић и подсећа на чињеницу да се таква слика „балканизације“ користи за компликоване сукобе данас у које су умешани унутрашњи и спољни чиниоци. Произвођење моралног гнушања и морална хистерија постале су претекст за „интервенције цивилизованог света“ и „хуманитарне интервенције“ иза којих се понекад крију стратешки мотиви и које су често само друго име за тзв. ратове преко посредника (*proxy wars*). Балкан је од појаве овог термина почетком 19. века геополитички рубно подручје чија стабилност мање зависи од односа народа и држава који на њему живе, колико од односа суседних сила (Simić 2013).

Ни нове комисије које су слате на Балкан 1990-их нису биле у функцији стварног анализирања узрока и тражења решења. Карте су биле подељене. Све је било у функцији паравана пред светским медијима.

Један од учесника врло упечатљиво илуструје ову праксу. Професор Предраг Симић је у једном свом раду повукао вертикалу од инструментализације некадашњег извештаја прве Карнегијеве комисије из 1913. и извештаја нове Карнегијеве комисије из 1996 године:

„Док је конференција (у Дејтону –М.Б.) (још) трајала, Мортон Абрамовиц је дошао на Балкан да би се упознао са ситуацијом најављујући да ће Карнегијева задужбина формирати нову комисију са задатком да утврди оквир будућег решења за Балкан. За председника комисије именован је бивши белгијски председник Лео Тиндемманс док су чланови биле угледне личности из Сједињених држава и Европе. (...) Прву верзију извештаја написали су Жак Рупник (Француска), Дејна Елин и Марк Томпсон (Велика Британија) и Џејмс Браун (САД), пре доласка комисије на Балкан (курз. - М.Б)!“

За историју ће од још већег значаја бити следећи Симићев пасус о начина „рада“ ове комисије:

„Део комисије посетио је Београд почетком 1996. године. На молбу Министарства спољних послова организовао сам вечеру на коју су, поред чланова комисије позвани и водећи стручњаци из Института за међународну политику и привреду, међу њима и Милан Шаховић, бивши председник Шестог комитета УН (међународно право), Љубивоје Аћимовић (створац групе несврстаних и неутралних земаља на Хелсиншкој конференцији 1975), Бранислава Алендер (аутор пројекта уласка Југославије у ЕЗ 1989) и др. Иако смо очекивали да ће тема бити ситуација на Балкану после Дејтонског мировног уговора вече је протекло у неформалном разговору у коме Балкан готово да није поменут. Наше изненађење је било утолико веће када смо видели наша имена у анексу извештаја који исте године објављен под насловом „Недовршени мир“ у издању Карнегијеве задужбине. Касније смо сазнали да је искуство колега из других балканских земаља који су срели са члановима комисије било слично.“ (Simić 2017).

Данас на основу објављених извора и сведочења упућених актера знамо да је управо у време Дејтона Албанцима са Косова обећана независна држава. Да ли је одлазак Мортон Абрамовица на Балкан (Косово?) у току конференције управо био у мисији преношења те поруке? Абрамовиц је био њихов главни патрон и на конференцији у Рамбујеу, о чему је Симић писао у књизи „Пут у Рамбује“ (Simić 2000; Бјелајац 2010; Бјелајац 2019; De Grасија 2017). Ово је још један пример који сугерише велику поуку да је савременик у свом времену ограничен за многа знања и да је често препуштен нагађању, мери искуства или интуицији. Ваља подсетити и на стратегију посредног наступања корак по корак.

Ако савременик није знао све те околности тада, исти је могао пратити пожељну политичку интерпретацију за јавност. Протагонисти инсценираног рата су објашњавали да они нису напали Југославију да би ширили властиту моћ и сопствене интересе. Све се то догодило, по званичној верзији, зарад помоћи људима на Балкану и зарад стварања бољег света. Тако је председник Буш приликом посете бази Бондстил на

Косову 24. јула 2001: „Желимо да створимо свет у којем владају толеранција и слобода. Захваљујући вама (војницима-М.Б.), слобода се шири у целом свету“ (Ganzer 2018, 221).

Званична верзија је била промовисана и током Бушове изборне кампање. У својим говорима је истицао да „Америка никад није биле империја и да су они можда једина велика сила у историји која имала шансу али је одбила да буде велика и славна по сили већ по правди“. Упркос агресијама без одобрења ОУН у „Националној стратегији“ је било написано да је циљ америчке политике „да прошири користи слободе ... до сваког кутка света“. Буш је негирао Америка има било какве империјалне амбиције. У томе га је у јавности пратио Доналд Рамсфелд. Такве њихове тврдње Најл Фергусон у својој књизи оцењује као бесмислице (Ferguson 2005, 130).

После репринта Карнегијевих извештаја са предговорима Абрамовица и Кенана, следиле су књиге Ноела Малкома „Кратка историја Босне“ и „Косово: Кратка историја“ (Terzić (ed.) 2000; Вјелајас 2000). Једна од „инвенција“ Малколма је да је Косову кроз целу историјску вертикалу имало данашње границе! Перманентан ентитет. Друга, коју је у форми курса предавао на Универзитету Оксфорд је „његова инвенција“ да није било тзв. велике сеобе Срба крајем 17. века. Можда и не зна да је то пре њега „открио“ косовски историчар Али Хадри. Ако није знао он, сигурно су знали његови албански сарадници којима се захваљује у предговору.

Претходно светом је колала књига Роберта Каплана „Балкански духови: путовање кроз историју“ (1993). Она је наводно подстакла Клинтонове на акцију. Ова тврдња једнако је уверљива као и делови мемоара Колина Пауела који је наводно једно јутро из новина сазнао како теку ствари у Босни и како би се требало нешто предузети, али да би то захтевало 500.000 америчких војника на терену. Верујем да је Капланова књига била само у функцији једне много раније зацртане политике.

Бројни зборници радова или ауторске књиге посвећене новим погледима на Балкан, по нама легитимисали су на лош начин академску заједницу, а и организаторе скупова, приређиваче тематских зборника (Carter and Norris (eds.) 1996; Ramet 1997).

Зачеци новог хладног рата после 2010. године допринели су ревизијама оцене о одговорности Балкана (Србије) и царске Русије за избијање Првог светског рата, а потом совјетског болшевизма у сарадњи са национал-социјализмом за избијање Другог светског рата. Такође по том виђењу, да није било болшевизма нацизам не би ступио на сцену (Нолте 1997). Историја се пред нашим очима изврће наопако. Време је обележено књигама попут оне Кристофера Кларка „Месечари. Како је Европа ушла у рат 1914“ која ће остати као парадигма целог једног подухвата (Бјелајац 2019; Zametica 2017; Гитингер и Волф 2018).

На примеру данас доступних извора и у више наших радова показали смо да треба и даље пропитивати стручном методом и све оне чињенице или „наводне чињенице“ које су коришћене приликом произвођења Карнегијевог рапорта и сличних пропагандистичких књига оног времена. Раскринкавање лобиста данас сугерише да треба и лобистима у прошлом постављати иста питања и трагати за пореклом мотива и њихових тврдњи.

Шта тек треба рећи о геополитичким идејама из прошлости које се данас оживљавају. Поменули смо претходно Френсиса Купера, али додајмо за илустрацију једно продубљеније истраживање на грађи некадашње господарице дела Балкана, Аустро-Угарске. Књига бугарске историчарке Теодоре Толеве *Утицај Аустро-Угарске империје на стварање албанске нације 1896 – 1908*. управо на аустроугарским изворима првог реда открила пројекат унутар Министарства спољних послова за стварање албанске нације (за коју се каже да 1896. још не постоји!) из чистих геополитичких разлога а не алтруистичких што је и демонстрирано после окупације 1916. године..

Аустро-Угарска Монархија је видимо покушала и пре ратова да јачањем албанског фактора и стварањем албанске државе ослаби Србију и Црну Гору, а током ратова разбије Балкански Савез и нађе претекст за војну интервенцију против Србије. Изговор за ратну интервенцију Монархија је тражила у “хуманим побудама” заштите албанске нације која је изложена суровом истребљењу. У ту сврху развијена је пропагандна активност у европским и америчким медијима. Требало је

добити сагласност у очима јавности да једна “цивилизована” велика сила, уведе ред међу “нецивилованим” дивљацима.

“Цивиловани свет не сме да остане по страни и мирно гледа патње недужног цивилног становништва!” Мада се не разликује од неких скоријих ламентирања (Југославија, Косово, Либија, Сирија), овај крик је упутио аустроугарски пропагандиста Леон Фројндлих у пролеће 1913. године. Ако отворимо Википедију и потражимо бечког пропагандисту Леона Фројндлиха (Leon Freundlich) видећемо једну осмишљену инструментализацију приче о планираном истребљењу коју спроводи српска војска и држава против незаштићеног албанског становништва током балканских ратова. Већ у марту била је готова његова књига: *Albania's Golgotha: Indicement of the Exterminators of the Albanian People, 1913* (издање на немачком, Беч, 1913). На Ускрс 1913. он потписује свој рад са позивом да Велике силе једном морају рећи тим лудим барбарима и једном заувек да “држе своје руке подаље”. Талас истребљења мора бити заустављен са највећом хитношћу. *Међународна комисија мора бити установљена да истражи оптужбе против српске владе.* (курз. М.Б.) Он наводи да је циљ овог рада да пробуди савест европског јавног мњења. По њему, у извештају су прикупљене европским владама већ познате чињенице достављене од конзула и преко новинских извештаја (Sic!!!). Вероватно је мислио и на своје извештаје које је слао *New York Times*-у и другим новинама. Или на извештаје које је дистрибуирао дописник из Будимпеште или *Албанише коресподенц* као прикривена. филијала Бечког Министарства спољних послова (пре неколико година објављена је цела продукција ове агенције, али без довољно критичког коментара). Према историчарки Надине Акун и других подстакла су виђене људе Карнегијеве фондације да реагују (Milikić i Rudić (eds.) 2013).

Да, као да никада нисмо изашли из времена од пре сто година. Пропагандисти су и онда као и данас радили своје, новинари своје, историчари своје. Данас се некадашња пропаганда вади из прашњавих архива, модернизује и употребљава за испоставу нових рачуна за некадашњи геноцид Македонији и Србији. Њена посвемашња упитност на анализи

извора првог реда нема толику прођу, но важно је да у српској и стравој историографији постоји.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahrens, Geert-Heinrich. 2007. *Diplomacy on the Edge. Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conference of Yugoslavia*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Avramovski Živko. 1986. *Balkanska Antanta (1934-1940)*. Beograd: ISI.
- Bacevich, Andrew. 2020. *The Age of Illusions. How America Squandered its Cold War Victory*. NYC:Metropolitan Books.
- Bakić Hayden, Milica. 2006. *Varijacije na temu "Balkan"*. Beograd: Filip Višnjić, Beograd.
- Barker, Elisabeth. 1975. *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Zagreb: Globus.
- Батаковић, Душан Т. (прир.). 1998. *Савременици о Косову и Метохију 1852-1912*. Београд: СКЗ.
- Bataković, Dušan T. (ed.). 2011. *La Serbie et la France une alliance atypique, Relations politiques, économiques et culturelles*. Belgrade: Institute des etudes balkaniques.
- Бјелајац, Миле. 2010. *Дипломатија и војска, Србија и Југославија 1901-1999*, Београд: Медија центар Одбрана: Академија за дипломатију и безбедност.
- Vjelajac, Mile 2015. „War Aims and War Aims Discussions (South East Europe)”. In: *1914-1918 International Encyclopedia of the First World War* (eds. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson). Berlin: Freie Universität Berlin.
- Бјелајац, Миле. 2019. *1914-2014: Зашто ревизија? Мењање оцена о узроцима Првог води ревизији оцена о узроцима Другог светског рата*. Београд: Прометеј.

- Бјелајац, Миле. 2019. „Прикривање и разоткривање правих разлога за рат 1999. на Косову и Метохији“. *Политика националне безбедности*, 1/2019.
- Vjelajac, Mile. 2019. „The Austro-Hungarian Creation of “Humanitarian” Pretext for the Planned Invasion of Serbia 1912-1913: Facts and Counter-facts“. *Balkanica*, L, 2019.
- Винавер, Вук. 1987. *Светска екомоска криза у Подунављу и немачки продор 1929-1935*. Београд: ИСИ.
- Влаховић, Бранко. 2014. *Путин, Моћ Русије*. Београд: Вукотић Медија.
- Ganzer Danijele. 2018. *Protivzakoniti ratovi*. Beograd: Laguna.
- Gerolimatos, Andre. 2001. *The Balkan Wars. Myth, Reality, and the Eternal Conflict*. Toronto: Stoddart.
- Doise Jean and Vaisse Maurice. 2015. *Diplomatie et outil militaires, Politique etrangere de la France 1871-2015*. Paris: Editions de Seuil.
- Ђурковић, Миша. 2015. *Илузија Европске уније*. Београд: Catena Mundi.
- Živojinović, Dragoljub. 1980. *Vatikan, Srbija i stvaranje Jugoslovenske države 1914-1920*. Beograd: NOLIT.
- Zametica, John. 2017. *Folly and Malice. The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*. London: Shephard Walwyn.
- Kagan, Donald. 1995. *On the Origins of War and the Preservation of Peace*. NYC: Anchor Books.
- Kennan, George F. 1993. *The Other Balkan Wars. A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospective with New Introduction and Reflections on the Present Conflict by George F. Kennan*. Washington: Carnegie.
- Kennedy, Paul. 1989. *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. NYC: Random House.

- Kisindžer, Henri. 1999. *Diplomatija I-II*. Beograd: Versalpres.
- Кљакић, Љубомир. 2011. *Криза, корисни идиоти и колапс Србије*. Београд: Печат: Фонд Слободан Јовановић.
- Lampe, John R. 2014. *Balkans into Southeastern Europe, 1914-2014, A Century of War and Transition*. NYC: Palgrave Macmillan.
- Lieven, Dominic. 2015. *Towards the Flame. Empire, War and the End of Tsarist Russia*. NYC: Penguin Random House.
- Миликић, М. и Рудић, С. (ур.). 2013. *Балкански ратови 1912-1913: нова виђења и тумачења*. Београд: Историјски институт: Институт за стратешке студије.
- Mitrović, Andrej. 1981. *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske I Nemačke 1908-1918*. Beograd: NOLIT.
- McMeekin, Sean. 2010. *The Berlin-Baghdad Express, The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898-1918*. NYC: Penguin Books.
- Нарочница, Наталија. 2008. *Русија и Руси у светској историји*. Београд: СКЗ.
- Norris John. 2005. *Collision Course. NATO, Russia and Kosovo*. London: Praeger.
- Pavlović, Vojislav G. (ed.). 2014. *Italy's Balkan Strategies 19th & 20th Century*. Belgrade: Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts.
- Pavlowitch, Stevan K. 1999. *A History of the Balkans 1804 – 1945*. London: Longman.
- Поповић, Никола Б. 2007. *Србија и царска Русија*. Београд: Службени гласник.
- Распоповић, Радослав. 1996. *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*. Подгорица: Историјски институт Црне Горе, Београд: НИЦ „Војска“.
- Растовић, Александар. 2015. *Енглези и Балкан 1837-1914*. Београд: Завод за уџбенике.

- Ристић, Љубодраг П. 2014. *Србија у Британској политици 1889-1903*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Симић, Предраг. 2008. *Тито и НАТО. Успон и пад друге Југославије*. Београд: Новости.
- Сладек, Здењек. 2019. *Мала Антанта 1919-1938, Њене привредне, политичке и војне компоненте*. Београд: Службени гласник.
- Stanković, Đorđe Đ. 1984. *Nikola Pašić, Saveznici i stvaranje Jugoslavije*. Beograd: NOLIT.
- Станковић, Ђорђе Ђ. 1995. *Никола Пашић и Хрвати*. Београд: БИГЗ.
- Танасковић, Дарко. 2010. *Неоосманизам. Доктрина и спољнополитичка пракса*. Београд: Службени гласник.
- Todorova, Marija. 1998. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Толева, Теодора. 2016. *Утицај аустроугарске империје на стварање албанске нације 1896-1908*. Београд: Филип Вишњић: Институт за европске студије.
- Tooze, Adam. 2014. *The Deluge: The Great War, America and the Remaking Of the Global Order 1916-1931*. NYC: Penguin Books.
- Ćorović, Vladimir. 2018. *The Relations between Serbia and Austria-Hungary in the 20th Century*. Belgrade: Institute for Balkan studies.
- Ferguson, Niall. 2005. *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire*. NYC: Penguin Books.
- Fišer, Fric. 2014. *Posezanje za svetskom moći, - Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914-1918*. Beograd: Filip Višnjić.
- Frankopan, Piter. 2018. *Novi putevi svile. Sadašnjost i budućnost sveta*. Beograd: Laguna.
- Halperin M. and Scheffer D. 1992. *Self-Determination in the New World Order*. Washington: Carnegie Endowment Book.

- Hobsbaum, Erik. 2002. *Doba ekstrema. Istorija kratkog dvedesetog veka 1914-1990*. Beograd: Dereta.
- Cohen, Lenard J. 1995. *Broken Bonds. Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*. Boulder: Westview Press.
- Шtrandман, Василиј Н. 2011. *Балканске успомене*, књ. 1. Београд: Жагор.
- Yavuz, Hakan M. and Sluglett, P. (eds.). 2011. *War and Diplomacy, The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*. Salt Lake City: Utah University Press.
- White, John Albert. 1995. *Transition to global rivalry. Alliance diplomacy and the Quadruple Entente, 1895-1907*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mile Bjelajac

Institute for Recent History of Serbia

**BALKANS TO THE BALKAN NATIONS OR BALKANS
TO THE EMPIRES: HOW TO ESTABLISH PEACE AND
PROSPERITY IN THE REGION**

Resume

This paper within its limited length encompasses only basic framework for the understanding of this historically and currently well-known region. Writing and rewriting of its history is daily on agenda not only for the scholars, but think-tanks and politicians alike. Western approaches to the Balkans are not often scholarly. As some pointed out, we usually cope rather with the perceptions than profound, complex and above all comparative analyses. The latter ones would suggest that Balkan and its misfortunes are not something unique in the Europe or in the global history. The fragmentation, civil wars and violence have been part of the history of many other countries. Certainly, the Empires that dominated the region, were not only factor of stability, coexistence of different peoples, religions and customs but also factor of decline in economic prosperity, modernization, education, security at the time of their demise. The Balkans as we demonstrate in brief historical survey was the border land of the Empires but also of the religions. In spite of its local centers, small capitals, the area never had its own big center, actually the Balkans have had three, or nowadays more external capitals: Constantinople (Istanbul), Vienna, Venezia, Rome, Paris, Washington, Berlin, Moscow. They succeeded each other from the past to the present, and usually overlapped. These overlapping have caused frictions on the ground, even war crisis and mistrust among small Balkan states in modern times. From the experience of not only Serbian 19th century politicians, they confront interference of the Great Powers in the Balkans by slogan “Balkans to the Balkan nations”. That is to say to find common ground of basic interests for peace and prosperity and whereby the union enough strong for deterrence. Yugoslavia as the legacy of the Serbian victory in 1918 and as the part of antifascist coalition

at the end of WW II, embraced policy of peaceful coexistence and stability in the region for the almost seventy years. The dissolution or destruction of Yugoslavia, renewed “Eastern Question”, that is to say combat for the legacy of valuable region in terms of geopolitical importance and natural sources. All those emerging, greedy interests were carefully wrapped into sound, humanitarian and democratic seeking slogans. Not only extremely superior military power and doctrine demonstrated in Iraq 1991, but also exploit of the new phenomena- global (controlled) media, enabled pressure on small countries or different parties in conflict to obey what powers wanted. Those who created new world order after collapse of Soviet Union wanted firm dominance and control of the region, as well as boot on the ground. New emerging powers like Germany and Turkey, wanted they share to prove themselves as the great powers too. Both strongly interfered in the different phases of Yugoslav crisis and wars for succession. Russia and China became new players after the years of absences from the region. European Union did not show consistency and applied rather partial approach. It was due to disagreements within Union itself but also due to interference of U.S.A. EU has its own problems in economic transition, refugee and protracted economic crisis. EU countries felt boomerang impact from the sanctions imposed to Russia. All that could not contribute positively to further integration of the whole the Balkans into the Union. By applying recommended double standards, tricks and military force (see Robert Francis Cooper, *The Breaking of Nations*) against failed (or even rogue) states, there would be no permanent stability in this region but insecurity, corruption, quasi-democracy, oligarchs on one side and poverty on the other.

Keywords: *Balkans to the Balkan nations, imperial projects on the Balkans, great powers and client states, European integration*

* Овај рад је примљен 10. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

*Милош Кнежевић**

Институт за политичке студије, Београд

ВЕЛИКЕ И МАЛЕ НАЦИЈЕ И ДРЖАВЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА: ОСВРТ НА ОДНОСЕ И СВОЈСТВА ВЕЛИЧИНЕ У ГЕОПОЛИТИЦИ

Сажетак

Аутор се у раду осврће на неколико својства односа великих и малих нација и држава на међународном плану. Будући да се тај план, између осталог, може схватити и као политички, односно геополитички, аутор указује на континуирано деловање разлика међу актерима међународног живота. Посматрано кроз призму теоријског реализма, теорије глобализације, светског поретка и критичке геополитике, суштина тих односа се препознаје у супротностима и противречностима. На тој основи су размотрена својства, несразмерности, неуједначености, неједнакости и неравноправности која обележавају негативне аспекте међународног одношења. Слика света која се формира у глобализацијским токовима указује на континуитет стања експлоатације, доминације, колонијализма, империјализма и хегемонизма у постмодерним „нео“ и „пост“ формама. У том смислу, аутор закључује да је за оптималну међународну националну позицију потребно разборито тумачење реалног геополитичког положаја, умешна спољна политика и дипломатија, као и јачање одбрамбених и безбедносних потенцијала у регионалним оквирима. У закључку аутор истиче да је политичку праксу потребно ускладити са дефинисаним

* Контакт: milosk952@gmail.com

стратешким, циљевима суверенизма и војне неутралности, што претпоставља смер кретања ка ЕУ, али не и чланство у НАТО. Напошетку, у ствари, најпре, Србија мора бити стрпљива и упорна у напорима реинтеграције АП Косово и Метохија у свој државни састав.

Кључне речи: *велике и мале државе, геополитика, међународни односи, национални интереси, национална безбедност*

УВОД: СВОЈСТВА МЕЂУНАРОДНИХ ПРОЦЕСА

У области међународних односа дешава се непрекидно придевање односних својстава. Развојно променљива својства међународних односа се потом препознају постепено, чиме се употпуњује слика о њиховој историјској, друштвеној и политичкој природи. У савременом добу глобализације практично да нема релевантне појаве унутрашње политике великих и малих нација и држава која се директно или индиректно не исказује и у међународној димензији (Кнежевић 2003, 216-253).

Међународна димензија се све више претпоставља и у односу на појаве које су донедавно сматране искључиво унутрашњим. Глобализацијски токови оспољавају унутрашњу политичку појавност чинећи њену унутрашњу, мекану тј. демократску, или тврду, тј. ауторитарну природу моћи предметом спољашњих похвала или покуда (Nye 2004, 68-81). Реално оспољавање унутрашњих односа у времену интензивних комуникација, информација и пропаганде глобалних мрежа, односи се и на мале и на велике земље.

Када се искаже формулација „међународни односи“ пре свега се помишља на суму разноликих односа и начина на који делују и које обухватају кључни актери, тј. субјекти тих односа, а то су нације и државе, национални и државни агрегати, то јест политички и војни савези, алијансе, асоцијације, партнерства. Опште обележје те врсте односа је дубоко партикуларна политизованост и идеологизација. Отуда се у међународној надградњи претпоставља темељна политичка димензија, па се

о међународним односима данас понајвише и углавном говори као о политичким и геополитичким односима у стилизованом маниру геополитикологије (Кнежевић 2017, 37-79; Степић 2019, 348-364; Кнежевић 2020, 73-111; Деспотовић 2012).

Иако је такав тип дискурса најчешћи он ипак није једини јер постоје и облици међународних односа који нису непосредно политички и геополитички интонирани.

Као што велике и мале земље теже међусобној сарадњи, према историјским сведочанствима и данашњем стању, оне исто тако теже и сукобима. Сукоби у међународним односима су истраживачки фокусирани предмет теорије сукоба (Асимовић 1987, 183-232; Милашиновић и Јевтовић, 2013, 103). Ратови између нација и држава сведоче о другом, док се прво огледа у примерним сарадњама, међусобним подршкама и савезима. Да сарадње и подршке могу бити неискрене и засноване на користољубивим интересима може се препознати одмах, или са извесним закашњењем после завршетка догађаја и претрпљених штета (Хиршман 1999, 64-70; Кнежевић 2015, 265-295).

Сарадње и савези, такође могу бити оствариване ради припреме и отпочињања сукоба, или коначне победе у рату. У међународној политици се не би смело унапред радовати изреченим похвалама, обећањима и заклињањима у „вечно пријатељство“, јер се размахани реп изневерене „вечности“ обично мери аршинима краткотрајности интереса.

Транспарентност савремене међународне политике један је од њених уздигнутих идеала који је из унутрашњег пројектован на спољашњи план деловања великих и малих нација и држава. Идеал транспарентности - у значењу провидности, прозрачности, сагледљивости, доступности и јавности политике - супротан је вишевековној пракси конспирација и тајне дипломатије који су политички свет чинили нечитким и загонетним. Транспарентност, додуше, јесте продемократски идеал, али не и трајно и подразумевано политичко стање. Као и мање-више сваки идеал, транспарентност политике је стање које тек ваља постићи а не стање које већ постигнуто и трајно обезбеђено. Јер, политика садржи конститутивни потенцијал нетранспарентности. Сваки пут када тежи ефикасности, а ту

ефикасност не обезбеђује јавност већ тајност, политика ће садржати мистерија и бити тајна (Кнежевић 1994, 31-71). Све док се тајна не разоткрије, ако се то икада деси?

Напоследку, у односима великих и малих држава кључни квантитативни параметри моћи су углавном познати те стога изостају већа изненађења. Одређена квалитативна својства великих и малих нација и држава могу, међутим, да се испоље мимо очекивања и изненаде. То се нарочито догађа у турбулентним, инцидентним и ратним временима. Својстава савремених политичких процеса има безброј, али се ипак нека издвајају маркантним деловањем због чега су и устаљена у колоквијалној и научној употреби.

НЕСРАЗМЕРНОСТ И НЕУЈЕДНАЧЕНОСТ

У политичким односима великих и малих земаља од прва је приметна несразмера дејстава која потичу из различитих квантитативних и квалитативних величина националних и државних територија и броја становника, као градивних фактора снаге и моћи. Крајња неуједначеност величина држава, приказана на политичкој карти света и разноврсним статистикама, резултат је историјских околности њиховог неравномерног настанка и развоја.

Бројчано велики и мали народи живе једни поред других и једни са другима, а слично је и са коегзистенцијом територијално великих и малих и богатих и сиромашних држава. Неуједначене величине утичу на односе суседа који могу бити неискрени и лоши, срдачни и добри. Велики се могу са пажњом, заштитнички и пријатељски односити према малим нацијама и државама. Али већи, богатији и јачи могу бити безобзирни и арогантни, испуњени сталним потцењивањима и ниподаштавањем, притисцима и претњама.

Слично је и са односима унутарконтиненталних величина великих и малих нација и држава. Било да се доживљава као премала или велика и највећа, величина може бити ефикасан фактор одвраћања од сукоба, чинилац смиривања и равнотеже међунационалних и међудржавних односа, али и јак подстрек за сукобе и успостављање доминације. Чудна је

али честа историјска појава да највећи и најмоћнији, упркос својој величини, не престају са тежњама територијалног и ресурсног увећања. По свему судећи, природа моћи је таква да не настоји само учвршћењу у постојећим границама, него и проширењу и увећању путем граничних инцидента, локалних интервенција, копнених и ваздушних агресија и територијалних експанзија.

Затечена неуједначеност просторних величина држава је плод текуће територијалне динамике у савременим међународним односима и специјалне морфогенезе у контурама дуге, вишевековне и миленијумске историје. У преплетима дугих и кратких историјских процеса садржан је одговор на питање зашто је нека држава квантитативно и квалитативно велика, а нека мала? У сваком случају, простор политичког збивања детерминише политику, као што политичка пракса истовремено детерминише границе великих и малих националних и државних територија (Степић 2011, 97-100).

НЕЈЕДНАКОСТ

Порив да се буде изједначен са другима делује упоредо са поривом да се спрам других буде надмоћан или заштићено подређен другима. Индивидуална антропологија указује на све три ситуације у односима, а ни сазнања социјалне и политичке антропологији не указују на друкчије. У реалној политици делује тежња као самоодржању и ничеанска „воља за моћ“. Људи нису само увиђавна, питома и љупка бића. Људи умеју да буду итекако одвратни и брутални, до несхватљиве анималности.

Теоретичар и историчар политике Драган Симеуновић сматра да је: „Сила средство остварења и одржања моћи, а насиље начин исказивања и спровођења моћи када субјект моћи посредује свој утицај силом у комуникацији са објектом моћи“ (Симеуновић 1989, 7). Политиколог и филозоф Илија Кајтез запазио је да је „Насиљу иманентна моћ, мада се насиље може извести и из немоћи када слабији изненади јачег. Појам сличан насиљу је принуда где под принудом треба сматрати нормативно ограничену употребу силе док у условима ‘дивљег’ насиља она ничим није ограничена, првенствено нормативно а потом и временски“ (Кајтез 2009, 41).

Општи теоријски оквир унутар кога се истражује појава насиља и силе у међународним односима је концептуализован у социолошким, психолошким и политиколошким *теоријама надметања (игара), конфликта, силе, хаоса*, као и у *теоријској геополитици, стратегологији, дефендологији и полемологији*.

Индивидуална, групна и колективна агресија и агресивност као својство политике тумачен је у *социјалдарвинизму* и *психолошким* и *социјалпсихолошким* теоријама политике, нарочито у *инсинктивистичкој* и *реактивној* парадигми агресивности. После њих, слични интерпретативни циљеви испољили су се у разним модалитетима *политпсихолошког бехејворијализма*, а у новије време и у *биополитичкој теорији*.

Међународни односи, међутим, нису само попрште сукоба већ и учтива дипломатска сцена. Дипломатија често предупредује и заклања стварне сукобе. Међународни односи не одају само призоре размирица и трвења овећих и омањих нација и држава, него и великих и малих између себе. Свако понаособ сматра или умишља да је у неједнак положају спрам другог и то хоће да промени, да се изједначи и буде једнак. Нације и државе теже, заправо, једнакости са другима али увећању моћи до надмоћи и супериорности (Петровић 2013, 36-41).

Дешавају се, међутим, и супротне ситуације да нације и државе траже помоћ када су угрожене, изражавајући при том спремност да се безостатно потчине и подреде ономе који може и хоће да их заштити. Догађа се чак да се у слепом слеђењу моћног заштитника поједини народи одричу сопственог суверенитета и територијалног интегритета. У паничном страху од агресора или хладном калкулацијом свеједно, зарад опстанка такве земље и народи могу да се одрекну независности, па чак и делова колективног субјективитета и идентитета. Али, то су свакако екстремне ситуације које се у међународним односима, додуше, збивају, али не толико често да би деловале као правило.

Политички живот који се одвија у свету неједнаких, од вајкада је оплемењиван хуманим идеалима и илузијама једнакости. Иако је једнакост високо постављено вредносно начело и идеал у међусобним односима великих и малих држава,

оно се не остварује према препорукама моралног опхођења. У међународним односима не влада само неуједначеност него и многострука неједнакост. Потреба уважавања једнакости односа међународних државних и националних субјеката испољава се чешће као морализаторски ламент и морални апел него као стварна међународна пракса. Неједнаке снаге и моћи величине геополитички великог и малог у стварности чине дискриминациону динамику међународних односа. Обухваћене ковитлацима стратешких игара великих и регионалних сила, мале и најмање државе и нације обично нису у подједнакој позицији да утичу на битне одлуке, чак и када је у питању њихова судбина.

Неједнакост великих и малих земаља у међународним односима се испољава на много планова: економском, финансијском, културном, информативном, политичком, војном, безбедносном, културном итд. Мада има и супротних случајева, повећану економску снагу углавном прати нарастали политички утицај и ојачана војна снага. Постоје, међутим, и супротне ситуације у којима су економски цинови, попут Јапана и Немачке, војни „патуљци“. У таквим околностима национална и државна безбедност се остварује више савезништвом а мање утицајем властитог али суспрегнутог војног фактора.

Поред тога, може бити и обрнуто, да су економски не толико развијене чак и сиромашне земље политички истакнуте а војно пренапрегнуте. Унутрашње социјалне и политичке неједнакости такође утичу на неједнаки положај савремених нација и држава. Укратко, заостале, сиромашне, слабе и једва одрживе државе тешко да могу да се изборе за једнакост положаја у међународним односима. Било да су по мерилу квантитета мале или велике, оне то тешко могу да постигну.

НЕРАВНОПРАВНОСТ

Развојна неуједначеност и неједнакост нација и држава у основи су њихове неравноправности. Док је неуједначност плод историјског међунационалног и међудржавног развоја дотле је неједнакост испољава у стварности постигнутих квантитативних и квалитативних показатеља моћи. Неравноправност се, међутим, исказује у сфери

међународноправних односа што значи да првенствено мерило нису правда и праведност, него право, правност и правичност (Кнежевић 1995, 219-240).

Положај и улога великих и малих нација и држава се сагледава и тумачи кроз правну оптику, са правног ракурса на међународноправном хоризонту. Равноправност је, дакле, у ужем и прецизнијем смислу повезана са правом, и то важећим међународним јавним правом.

Јуснатурализам у савременој неолибералној и постмодерној верзији толико је, међутим, изобличен да је питање у којој се мери, заправо, надовезује на староконтиненталну филозофску и политичку традицију. У тумачењу односа великих и малих нација и држава проблематизовање јуснатуралистичких идеја је од значаја јер се оне историјски не појављују само као идеје него и као систерми идеја, идеологије људских права (Томушат 2006, 57-73).

Та идеологија се са индивидуалног пројектује на колективни план чиме се ствара политичка платформа на „право на самоопредељење до отцепљења“. Када право на самоопређење и самоопредељење еволуира, заправо ескалира до екстремне тежње сецесије, из његове нормативне супстанце се губи почетни импулс идентитетног самоопређења јер се у плуралном амбијенту обично улази у сукоб са интегристичком већином. Овај на изглед природноправни механизам у односима великих и малих етноса и нација, и држава и државожељних ентитета често доводи до угрожавања интегристичке већине од фанатизоване мањине. Сецесија се у либералном маниру оправдава разним „правима“, међу којима су: право нас личну имовину; право на слободно политичко удруживање, право на националну културу и идентитет, итд. (Pavković 2009, 60).

Уз то, сецесионо милитаризована мањина добија спољну подршку, која се медијски и дипломатски „легитимизује“ потребом заштите угрожених колективних људских права.

Тиме се долази до другог права које у неравноправном мишљењу односа великих и снажних и малих и слабих нација и држава, озбиљно нарушава међународну равнотежу и безбедност и мир у свету. То је промовисано „право на

хуманитарну интервенцију“ у земљама и против земаља и народа који се процене као „некооперативни“, „реметилачки“ и „геноцидни“. То право се често ослања на ванправна идеолошка вредновања и политичке процене о рђавим социјалним приликама и неиздржљиво лошем стању демократије у нациљаним подручјима. То да прави циљ „хуманитарних“ интервенција често нема никакве везе са заштитом угрожених људских права, излишно је и говорити. Па ипак, о томе се размишља, говори и убеђује У основи теоријских расправа је неразрешива дилема јесу ли војне интервенције моралне? (Filips 2008, 179-203).

Првенствени разлози за велику већину војних интервенција предузетих у овом и прошлом веку налазе се у незаситим геоекономским и геополитичким интересима, у непрекидној борби за ресурсе и глобалну доминацију. Покретне слике неправних и противправних стања у међународним конфликтима постају још мрачније чињеницом да је већина скорашњих интервенција предузета без одобрења или мимоилажењем одлука Савета безбедности Уједињених нација (Rubin 2008, 78-80).

Тиме су привидно идеалистички и брижни људскоправни подухвати, реалполитички измештени из правне у изванправну геополитичку сферу стратешког надметања и ратовања. Наизменичне војне интервенције у контурама локалних и регионалних сукоба, указује на узрочну важност социјалне, економске, технолошке, културне и религијске основе савремених сукоба који се нештеднице камуфлирају реториком људских права.

Очигледно је да политичка вредновања и геополитичке процене у многоне компликују јуристичко логицирање и „чисту“ правну нормативност. Неравноправност великих и малих нација и држава није само неправност, прекоправност и противправност него и неправичност. А све то, произведено из односа већег и мање моћи, снаге и слабости, указује на релативно важење и неважење норми, процедура и институција међународног права (Кнежевић 2006, 563-590).

Јер, није само недостатак спроводљивих санкција знак слабости међународног права, већ и норме и процедуре које у

„обавезном правном облику“ велики намећу малим нацијама и државама а да при том себе саркастично изузимају из тако натуране правне праксе.

Како год, неравноправност великих и малих нација и држава у девастираном амбијенту двоструких политичких аршина и међународне дипломатске хипокризује дубоко позлеђују међународне односе. Очигледно је да се продемократски унутарполитички идеал владавине права и правне државе не може у целости остварити у домену међународног права и онога што се назива међународном заједницом. Конфликти који се непрекидно обнављају у разним регионима света указују на дубоке супротности интереса и идеолошке противречности које механизми међународне сарадње и међународне институције и организације једва да могу да пропрате, да би деловале са фаталним закашњењем и углавном неуспешно.

Чак и уколико се неравноправност великих и малих држава тумачи на матрици несразмерности њихове величине, неуједначености снага, и развојне неједнакости, и тада остаје чита практична превага мерила моћи у реалполитици и реалистичка парадигма која у међународним односима пре свега препознаје кртичњак геополитичких интереса и прикриваних циљева и акција. Неравноправност великих и малих нација и држава није, дакле, изненађујуће већ често и уобичајено својство међународних односа, као што је уобичајена и разборита тежња да се то својство умањи и уклони.

АМОРАЛНОСТ

Једна од изазовних недоумица која се појављује у разматрању међународних односа тиче се одређивања њихове природе у самеравању са обичајима и моралом. Та недоумица оптерећује, додуше, и општа схватања политике као нарочитог вида људске праксе. Да ли је политика по својим учинцима уопште морална? Има ли морала у политици, чест је вапај озлојеђених грађана. Да ли политика само тежи моралном успостављању које најчешће не успева или не жели да оствари? Или је политика, кратко речено, „с оне стране добра и зла“, морала и морализовања? Та питања мало кога

остављају равнодушним; она нису нити могу да буду до краја расправљена у политичкој теорији, политичкој филозофији и политикологији.

Очигледно је да у неуједначено развијеном свету, испуњеним драстичним неједнакостима и неравноправностима, тешко може бити речи о подударности и хармоничности циљева и интереса свих учесника у међународним односима. Већина њих се креће, заправо поскакују необележеним минским пољима супротности интереса и идеолошких противречности. Ако се уопште сете, на политичком моралу инсистирају актери када су неуспешни у политичким процесима и слабији или поражени у конфликтима, а не када су надмоћни и успешни. Победнички осећај потискује моралне дилеме победе. Уосталом, у немилосрдном свету моралистичка ламентозност аутсајдера се опажа као израз утучености у немоћи. Позивање на морал и морални призови, у политици се почесто сматрају наивношћу а понекад и лакоумношћу и глупошћу.

Тешко је, такође, дословно пренети уобичајена правила личног и индивидуалног морала на морални живот хетерогених скупина. Разлике изопачене у супротности чине конфликтну динамику односа посвађаних група и колективитета који не могу да се сложе око разрешења спора. Још је теже често интрисична морална правила екстериоризовати и поставити их у средиште политичких односа грађана, нације и државе, посебно у атмосфери међунационалне нетрпељивости и државног ауторитаризма. Али, понајтеже је оно што свакако важи у личном и појединачном моралу (а можда у политичком моралу у оквирима заједнице нације и државе), пројектовати у међународне и међудржавне односе.

У међународним односима, а поготову у односима великих и малих нација и држава, присутна је заправо иста она теоријска и филозофска дилема која је опхривала пасиониране мислиоце политике од најранијих времена. Према претежним мерилима и у крајњој инстанци, она се може свести на бинарна и поларна схватања: политике као реално и интенционално моралне људске делатности, и политике као вештине и умећа, заната и технике одлучивања и владања.

Изложена дистинкција је, дабоме, двотонално поједностављење веома нијансираног колорита општих тумачења политичких појава. У теоријском животу политикологије на сцени је мноштво варијација и комбинација изложених примарних становишта. У скоро сваком од њих се колико-толико узимају у обзир поменути аспекти социјалне, психичке, те културне и историјске појаве политике, али им се придаје различити смисао и значај. У реалполитици и теоријском реализму у сферама међународне политике и геополитике, превлађује становиште које, на уштрб интерпретативног примата морала, даје предност тумачењу практичних мотива и националних и државних интереса и безбедности (Бодин 2017, 4-5, 7; Кнежевић 2016, 115-138).

У том стилу и типу тумачења међународних односа великих и малих држава узима се у обзир и морални фактор, али он није у првом плану расуђивања а одатле ни моралистичких расуђивања а поготову не моралних препорука.

Нормативне или етичке теорије политике не објашњавају само „објективну“ значењску императивност политичког одлучивања и одлука да нешто или неко у међународним односима непорециво постоји и јесте онако како својом вољом хоће најмоћнији (Веуте 1977, 31-42).

Осим описивања налога моћи по правилу да „сила Бога не моли“ и „свршене ствари“, нормативне теорије политике тумаче и објашњавају ситуационе релације и релативизме, узроке и интересе, али и побуде и разлоге, зашто би требало да буде оно што се политички налаже и намеће, а не нешто друго или супротно.

Између нормативних теорија и филозофија политике и идеалистичког теоријског приступа међународним односима не би, међутим, требало стављати знак пуне једнакости. Идеалистичка грешка се, по етичару Јовану Бабићу, састоји се у непоштовању чињеница живота и света из „гносеолошке охолости“ (Babić 2005, 44) Иако идеалистички приступ спада међу нормативне теорије, и други приступи политици садрже нормативне димензије. У тим димензијама се истичу правила и принципи, идеје и идеализовања прошле, садашње и будуће реалности. То, на пример, чине процедуралисти нормативне

оријентације који управо правила сматрају суштинском димензијом и феноменом међународних односа и међународног поретка (Cohen 1981, 141-154)

Ма колико била склона фактографском и фактолошком чистунству, ниједна ненормативна теорија политике није у потпуности лишена моралних визија и етичких нормативних пројекција. И теоретичари тог стила расуђивања непрестано врше моралне процене и вредновања, било да тумаче међународну политику сопствених земаља или тумаче политике других нација и држава.

И у практичној и теоријској геополитици, као изразитом облику политичког реализма, постоје такође премисе нормативности у специфичној *геополитичкој аксиологије* и *етици геополитике*. Као највиши идеали и стратешки циљеви декларишу се оптималан геополитички, геоекономски и демополитички положај у односу на суседе и у региону а све то се чини погледима кроз оптику остваривања националне и државне безбедности. У том смислу, може се рећи да су уочљиве етички засноване геополитике. То, наравно, не значи да у међународним односима не делују и рђаве и неморалне геополитике, геополитике разора, беде и зла које рђавим дејствима угрожавају и нарушавају мале нације и државе.

У разматрању предочних односа требало би, такође, избегавати аутоматизам вредносног одређења квантитативно и квалитативно великог и малог у међународној политици. Моралност не би требало неупитно приписивати само малим и нејаким народима и земљама, а неморалност великим и снажним силама. Такво предцирање било би поједностављење моралних аспеката комплекса међународних односа само по мерилу величине и укупне снаге. Ваља имати на уму да и политичке елите малих народа и земаља чине неморалне испаде, чак и злочине, које веће и највеће земље не прихватају и осуђују. У сваком случају, положај и улога врховног моралног судије у светским односима никоме није богомдана и завек обезбеђена.

УНУТРАШЊА И СПОЉАШЊА СЛИКА СВЕТА

Међународна сфера није више као некада одсечно оделита и на сазнајној и осећајној раздаљини од појединаца, група и заједница. Политика је дубоко продрла у индивидуалну и колективну људску психу, стварајући емотивне слике о окружењу које далеко надмашују локалне исечке глобалног шара. Према актерима међународне политике се гаје наклоности и одбојности, љубави и мржње, филије и фобије, осећаји захвалности и ресентимани и реваншизми (Кнежевић 2020, 64-125).

У постмодерном и пост-постмодерном добу које проживљавамо мозаични планетарни доживљај није само ојачала већ је и створила глобализација. У препуштању медијским инфо-таласима стиче се утисак временског убрзања и просторног сажимања великог света који у магнуењу акцелерације и компримовања постаје све мањи и скученији. Варљиви утисак промењене величини учешћа и доприноса „светским пословима“ креће се од лилипутанске незнатности сажетој у недељивој тачки, до гуливерске безмерности. Уочавања и препознавања од великог до малог, од малог ка великом, све то се реперкутира на осећаје ишчезавајуће ништавности или гигантске моћи.

Слика света делује чак и када није сагледљива, као синкретички унутрашњи вербо-воко-визуал доживљај о спољашњој просторно/временској величини глобуса. По социологу Зорану Видојевићу слику света обележавају глобализација, модернизација, прерасподела светске моћи и транзиција, тј. посткомунистичка трансформација (Видојевић 2001, 101).

Екстерно/интерно генерисана слика света је побуђена квантитетом и интензитетом информација о свему и свачему, па и о међународној политици. Чини се као да је управо политика између нација и држава одговорна за могућности опстанка и просперитета, али и опаке могућности блиске пропасти и катастрофе. И управо су то две телеологије и два есхатона између којих и ка којима вијуга посрћући савремена мисао о међународним односима. Једна сотериолошки бави

избављењем и спасом човечанства од самозадатих пошести, док је друга катастрофички застрашена црним слутњама армагедона.

Анализа међународних чинилаца унутрашње политике је често обимнија и развијенија од анализе процеса и структура унутрашње политике и њеног утицаја на формирање спољнополитичких ставова и спољнополитичко одлучивање (Кнежевић 2010, 167-204). То заправо указује на извесност интерпретативне доминације норми и визија, те процеса и структура међународне политике у интеракцији на међународном плану.

У реалистичном конкретизовању значења савремене епохе потребно је поћи од деловања разлика, супротности и противречности и уважити поменута својства неуједначености, неједнакости, неравноправности и иморалности у међународним односима. Тек када се наведено узме у обзир постају јаснији механизми маргинализовања, дискриминисања и инфериоризовања малих нација и држава, који се са становишта супремације снаге и моћи примењују у савременом свету. Ако се томе дода превентивна и реактивна примена силе путем репресије, сучељавање са тероризмом (Кнежевић 2016, 67-99), интервенционизам, отворене агресије и окупације... слика геополитички избраздане планете постаје узнемирујуће сурова.

Наглашени значај у савременом добу задобила је борба против тероризма чија дифренцирана својства политиколог и војни стручњак Радослав Гаћиновић наводи овим редом: неизбежна политичка мотивација; насилност или претња насиљем; далекосежна усмереност ка психолошким последицама које превазилазе непосредне жртве, и; вођеност од стране неке терористичке организације (Гаћиновић 2006, 25)

Националне, међунационалне и трансационалне, локалне, регионалне, сузбконтиненталне, континенталне, трансконтиненталне и глобалне структуре налазе се саодношењу глобализације, светског поретка и геополитике. Тим процесима су обухваћене и у њима се граде политичке територијалне структуре: простих и сложених држава, полудржава, тзв.

ентитета (као једва држава), одржављених и раздржављених творевина у прелазним облицима протектората, заштићених зона, мигрантских коридора, међуграничних и сабирних подручја, окупираних, сепарисаних, милитаризованих и демилитаризованих простора и сл.

Когод се у равнању према критеријуму степена државности, величине простор и броја становника одлучи на разматрање плурализма националних и државних актера у међународним односима увидеће велику разноврсност. На међународној сцени делују најмање државе (microstates), мале и средње државе, велике и највеће државе, а онда и неколико суперсила и, по неким мишљењима, само једна мегасила. Осим њих у међународним односима делују и савези држава и међудржавне и надржавне интеграције. Али, само уочавање и описивање великог броја актера није довољно за разабирање слике савременог стања света. За потпуније разумевање неопходно је из уочених разлика поново заронити у супротности које у њему делују.

Политекономским и геоекономским сагледавањем доспева се до увида да у свету владају драматичне разлике између развијених и неразвијених, богатих и сиромашних, економски напредних и опадајућих и назадних земаља. Економске разлике и супротности нису нова појава, то су обележја стања неједнакости које је класични либерални капитализам пренео у његову неолибералну постмодерну варијацију. У геоекономском погледу између великих и малих нација и држава не владају, дакле, само хармонични односи кооперације, чак ни фер конкуренције у изједначеним условима, већ конфликтни односи ресурсног и финансијског изабљивања и експлоатације.

Економска снага и супериорност ставља хиперразвијене земље у повлашћени положај у на светском тржишту на коме се према неразвијенима понашају као осioni и халапљиви господари према обесправљеним робовима, или надмени ментори према скрушеним клијентима. Отуда се политекономски рефлекс светског капиталистичког система огледа у раширеном клијентелизму неразвијених економија према метрополским центрима капитала. У том погледу

економски мале и слабе нације и државе су хендикепиране у борби за опстанак у међународним економским односима. Ти односи, заправо, никада нису чисто економски већ су политички кондиционирани. Управо на то указује геоекономија чије значајне сазнајне резултате неки тумачи доживљавају као релевантну замену за геополитичку анализу.

И поред тога, геополитичка теорија великих и малих нација и држава се одржава и развија као солидна сазнајна парадигма тумачења међународних односа. Управо на том тлу се указују кључна стања која настају у самеравању моћи. Реч је о односима доминације и хегемоније које обележавају општи карактер светске сцене. Док су модерно доба, коме је била својствена Модерна и модернитет, на међународном и међудржавном плану обележавали су империјализам, колонијализам и хегемонизам, у постмодерном добу догодиле су се извесне интерпретативне промене. Француски мислилац Ален Турен сматра да је :„Оно што је познато као постмодернизам екстремни облик распада рационалног модела модерности. Он даје добру дефиницију онога чему се супротставља“ (Turen 2012, 203).

Наведене појаве су, наиме, стављене *ad acta* широком формулацијом да се тријумфом неолибералног модела над ривалским реалним социјализмом на политичкој, економској и културној равни није доспело само до последичног али сличног стања, него и до сасвим новог глобалне ситуације које суштински не наликује претходној (Дугин 2009, 23-27).

Стањима која можда понеког асоцирају на некадашњи империјализам, колонијализам и хегемонизам, приденуте су временске одреднице „пост“. Тако је у оквирима постмодернистичке идеологије „постизма“ сачињена нова серија „испостираних“ геополитичких феномена: постимперијализам (постимперија), постколонијализам, постхегемонизам, постсувереност, посттериторијалност... Исходи да се све у „постисторији“ десило „после“, као да се одиста ништа није десило пре.

Стварност често приморава на повратак разуму. А међународна стварност се, као и много пута пре, наругала концептима за тренутну употребу, попут фамозног „окончања

историје“ и феномена који су га обележавали. Упркос униполарним и вестерноцентричним одушевљењима, свет је поново зашао у раслојавање и умножавање полова глобалне моћи. Показало се да је тријумф евроатлантске заједнице Запада био временски ограничен на десетак година владавине Евроамерике, то јест американократије. Окончањем посткомунистичке транзиције и „ресетовања“ Источне Европе ушло се у период прераспоређивања моћи у коме је видљив геополитички опоравак Русије и геокономско и геополитичко снажење Кине. Реч је о обнови глобалног биполаризма и мултиполаризма у још увек недовољно јасним контурама (Пророковић 2018).

Осетне су индикације да је супремација западног света угрожена, да је оно што је вековима било познато као надмоћни Запад, у овом часу ако не опадају, оно свакако у више наврата пољуљано и релативизовано. Клатно планетарне моћи се померило ка евроазијским и пацифичким просторима. Трампова Америка се окреће себи повлачећи се, за сада, из бескрајне серије узалудних и прескупих војних интервенција. Европа Уније још увек трага за душом свог новог геополитичког идентитета, изван чврстог загрљаја стратешког партнера и досадашњег свеприсутног заштитника Америке.

ЗАКЉУЧАК: НАЦИОНАЛНО И ДРЖАВНО ПОЛАЗИШТЕ

Напоследку, очигледно је да се свет мења и Србија у њему. По свему судећи, Србија настоји да одговори захтевима промена у времену и простору, следећи своје виталне потребе и интересе на плану националне и државне безбедности. Унутрашња интеграција је свакако првенствена, као и развој што бољих односа на укупном етнонационалном простору што подразумева сарадњу са Републиком Српском и Црном Гором, као и другим ексјугословенским суседима у региону. Српски народ после Југославије у њеним некадашњим обрисима, има право на државу и државе. Јер, као што каже разложни теоретичар реализма Џон Миршајмер: „Нације желе да имају сопствену државу због тога што им она, више него ишта друго, максимира изгледе за опстанак“ (Miršajmer 2019, 99).

У компликованим међународним односима прокламовани српски национални приоритети су: обнова територијалног интегритета Србије на Косову и Метохији; самостална и независна спољна политика која се огледа у суверенистичком ставу, и; неутралност у међународној политици и војним односима. Предочено уједно означава неопходност добрих односа са релевантним факторима глобалне моћи које у четвороуглу означавају; Америка, Европска унија, Русија и Кина, а од регионалних сила Немачка и Турска. При свему томе, не сме се сметнути са ума проевропска оријентација Србије, уз изричито потврђену вољу неулажења у НАТО (Кнежевић 1999, 123-147) и неговања добрих односа са Русијом (Кнежевић 2009, 77-112).

Укратко, савремена Србија је непрекидно суочена са геостратешким, геополитичким и безбедносним искушењима и ризицима који извиру из антитетичке и конфликтне преконфигурације источноевропског односа снага и промена на постјугословенском Балкану. Реч је о историјском и геополитичком процесу који се одвија пред очима савременика и још није окончан. Србија у тој незавршености процеса није лишена могућности ширења маневарског простора за заштиту и остварење властитих националних и државних циљева. Србија те циљеве може најбоље да оствари првенственим деловањем са сопственог националног и државног полазишта (Кнежевић 2019, 11-39) Српско полазиште претпоставља: успешан економски опоравак, раст и структурни развој; јачање укупног одбрамбеног и безбедносног фактора; умешну примену привлачне гекултурне (мекане) моћи и; вешту и проактивну дипломатију.

ЛИТЕРАТУРА

- Аџимовић, Љубивоје. 1987. *Наука о међународним односима*. Београд: Научна књига – Институт за међународну политику и привреду.
- Бабич, Јован. 2005. *Морал и наше време*. Београд: Службени гласник.

- Веуме, Клаус Вон. 1977. *Suvremene političke teorije*. Zagreb: Stvarnost.
- Бодин, Миленко. 2017. *Национална безбедност*. Београд: Центар за друштвена истраживања.
- Видојевић, Зоран. 2001. „Глобализација као неминовност, потчињавање и шанса“, у *Глобализација и транзиција*. Београд: Институт друштвених наука: Центар за економска истраживања.
- Гаћиновић, Радослав. 2006. *Антитероризам*. Београд: Драслар партнер.
- Деспотовић, Љубиша. 2012. *Српска геополитичка парадигма. Прилози за заснивање примењене геополитике*. Сремски Карловци: Каирос.
- Дугин, Александар. 2009. *Геополитика постмодерне. Доба нових империја. Осврти на геополитику 21. века*. Београд: Преводилачка радионица Русић.
- Кајтез, Илија. 2009. *Револуционарно насиље*. Београд: Службени гласник: Факултет безбедности.
- Кнежевић, Милош. 1994. „Темељи крипто-политике. Теорија завере или крипто-политика“. У: *Све сфере завере* (ур. Бранислав Матић). Београд: Студентски културни центар.
- Кнежевић, Милош. 1999. „Адреса необуздане моћи. НАТО у Југославији, Југославија у НАТО или нешто треће?“. *Нова српска политичка мисао*, бр. 1.
- Кнежевић, Милош. 2003. „Време и простор глобализације, Силицијумско архе човечанства“. У: *Време глобализације* (ур. Милош Кнежевић). Београд: Дом културе Студентски град.
- Кнежевић, Милош. 2006. „Проблем правде у међународним односима. Међународно право пред искушењем нарушавања“. *Правни живот. Часопис за правну теорију и праксу*, бр. 12.
- Кнежевић, Милош. 2009. „Србија на западно-источној ветрометини. Српска политика између вестернизима и русофилије“. *Национални интерес*, бр. 1-2.

- Кнежевић, Милош. 2010. „Дилеме српске спољне политике. О безалтернативној евроинтеграцији Србије“. *Национални интерес*, бр. 2.
- Кнежевић, Милош. 2016. „Национална безбедност на темељу националних интереса. Просторне димензије националне безбедности Србије“. *Политика националне безбедности*, бр. 2.
- Кнежевић, Милош. 2016. „Тероризам у обрисима политике. Терориста – застрашујућа фигура глобалног зла“. *Политика националне безбедности*, бр. 1.
- Кнежевић, Милош. 2017. „Геополитички приступ међународним односима. Проблеми, обрасци, методе“. У: *Свет и нове георолитичке парадигме* (ур. Миломир Степић). Београд: Институт за политичке студије.
- Кнежевић, Милош. 2019. „Полазишта српског питања. Националне, демократске, грађанске и европске димензије суверенизма и неутралности“. У: *Балкан у доба глобалног преуређивања* (ур. Слободан Јанковић и Марина Костић). Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Кнежевић, Милош. 2020. „Страхови и мржње у политици. Историјска димензија србомржње и србофобије“. У: *Говор мржње и култура памћења* (ур. Зоран Милошевић и Милош Кнежевић). Београд: Институт за политичке студије.
- Милашиновић, Срђан и Јевтовић, Зоран. 2013. *Методологија истраживања конфликта и кризно комуницирање у савременом друштву*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Miršajmer, Džon. 2019. *Velika zabluda. Liberalni snovi i međunarodna realnost*. Београд: CIRSD.
- Nye S. Joseph. 2004. *Power in a Global Information Age. From Realism to Globalisation*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

- Pavković, Aleksandar. 2009. „Protiv opšteg prava na secesiju: argument jednakih prava“, U: *Secesija, tranziciona pravda i pomirenje* (ur. Petar Bojanić i Jovan Babić). Beograd: Službeni glasnik.
- Петровић, Зоран Пироћанац. 2013. *Вашигтерна и Срби. Од Труманових јаја до Клинтеновог осиромашеног уранијума*. Београд: Институт за политичке студије.
- Пророковић, Душан. 2018. *Ера мултиполарности*. Београд: Службени гласник.
- Rubin P. Alfred. 2008. „Humanitarna intervencija i međunarodno pravo“. U: *Humanitarne vojne intervencije* (ur. Jovan Babić i Petar Bojanić). Beograd: Službeni glasnik.
- Симеуновић, Драган. 1989. *Политичко насиље*. Београд: Радничка штампа.
- Степић, Миломир. 2011. „Поимање простора у времену геополитичке транзиције“. У. *Промена образаца мишљења у раздобљу транзиције* (ур. Милош Кнежевић). Београд: ДКСГ.
- Степић Миломир. 2019. *Српски геополитички образац*. Београд: Catena mundi.
- Томушат, Кристијан. 2006. *Људска права између идеализма и реализма*. Београд: Београдски центар за људска права.
- Turen, Alen. 2012. *Kritika modernosti*. Zagreb: Politička kultura, Podgorica: CID.
- Filips, Majkl. 2008. „Intervencija i moralna teorija“. U: *Humanitarne vojne intervencije* (ur. Jovan Babić i Petar Bojanić). Beograd: Službeni glasnik.
- Хиршман, Алберт. 1999. *Страсти и интереси*. Београд: Филип Вишњић.
- Cohen, Raymond. 1981. *International Politics. The rules of the Game*. London and New York: Longman.

*Miloš Knežević**Institute for Political Studies, Belgrade*

**GREAT AND SMALL NATIONS AND STATES IN
INTERNATIONAL RELATIONS: A REVIEW OF
RELATIONS AND CHARACTERISTICS OF SIZE IN
GEOPOLITICS**

Resume

The author looks at several features of the relationship between large and small nations and states at the international level. Since this plan, among other things, can be understood as political, ie geopolitical, the author points to the continuous action of differences between the actors of international life. Viewed through the prism of theoretical realism, the theory of globalization, world order and critical geopolitics, the essence of these relations is recognized in contradictions. On that basis, the characteristics, disproportions, inequalities that mark the negative aspects of international relations are considered. The image of the world that is being formed in the currents of globalization indicates the continuity of the state of exploitation, domination, colonialism, imperialism and hegemony in postmodern “neo” and “post” forms. In that sense, the author concludes that an optimal international national position requires a prudent interpretation of the real geopolitical position, skilful foreign policy and diplomacy, as well as the strengthening of defense and security potentials in the regional framework. In conclusion, the author points out that political practice needs to be aligned with the defined strategic goals of sovereignty and military neutrality, which presupposes the direction of movement towards the EU, but not NATO membership. Finally, in fact, first of all, Serbia must be patient and persistent in the efforts of reintegration of AP Kosovo and Metohija into its state composition.

Keywords: *great and small states, geopolitics, international relations, national interests, national security*

* Овај рад је примљен 16. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

*Александар Саша Гајић**
Институт за европске студије

БЕЗБЕДНОСНЕ СТРАТЕГИЈЕ МАЛИХ ДРЖАВА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ**

Сажетак

Савремено изучавање могућности малих држава да се одупру безбедносним претњама далеко је одмакло од схватања да се оно своди на класичну политику баласирања и развијања сопствених војних потенцијала. Томе је допринело „проширивање поља безбедности“, детаљно посматрање безбедности као стања, организације и функције, као и проучавање природе држава које се, услед заједничких особина и начина деловања у међународним односима, деле на мале и велике државе, односно силе. У уводном делу рада се обрађује теме дефинисања малих држава према стандардним критеријумима (квантитативни, квалитативним и релационим), а затим се, у његовом другом делу, објашњавају главне стратегије које мале државе користе при суочавању са безбедносним претњама. У трећем делу рада, ова теоријска сазнања се примењују на случај Србије, то јест на њену изложеност, као мале државе, низу безбедносних претњи од завршетка хладноратовског периода до данашњег дана, све како би се извукли закључци које су безбедносне стратешке могућности које сада стоје пред Србијом и шта оне могу да јој донесу.

Кључне речи: *безбедност, стратегија, мале државе, безбедносне претње, баласнирање, неутралност, Србија*

* Контакт: gomergo@eunet.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС

УВОД

Проучавање безбедносне димензије савремених међународних односа кроз „проширивање поља безбедности“ (Buzan 1983) одавно се интересује за могућности малих држава са се ефикасно одупру безбедносним претњама. У класичним стратешким студијама (из којих су се развиле савремене студије безбедности) тежиште посматрања простирало се у првом реду на класичне политике баласнирања кроз улажење у савезништва са другим државама и развијања сопствених потенцијала „тврде“, претежно војне моћи којим би се одагнале претње од претећег оружаног сукоба.

Савремено схватање безбедности је вишедимензионалније и свеобухватније, и то не само у погледу њеног унутрашњег рашчлањавања у вертикалном, секторском и хоризонталном смислу (Ејдус 2012): оно се види као стање, организација и функција. „Безбедност као стање представља заштићеност неког добра, вредности, тековине друштва. Као организација (механизам заштите) безбедност има различите организационе форме и различита обележја заснована и регулисана актима или одлукама друштвених групација. Као функција она је нераздвојни атрибут људске и државне делатности.“ (Гађиновић 2013, 184-185) Позитивна одредница безбедности подразумева слободу од страха и слободу од сиромаштва; у објективном смислу она се дефинише као одсуство претњи усвојеним вредностима, а у субјективном смислу као одсуство страха да ће те вредности бити нападнуте, као и “слободу од штетних претњи” (Wolfers 1952, 485). Извештај о људском развоју УН, чији је аутор пакистански економиста Махуб ул Хак, безбедност сагледава у два аспекта: као безбедност од хроничних претњи (глад, болест, репресија) и као заштиту од изненадних болних поремећаја у обрасцима свакодневног живота (UNDP 1994). Безбедност држава, када се фокусирамо на ову доминанту димензију међународног политичког вида организовања, као стање обухвата њену целокупну заштићеност од свих видова деструктивног деловања коју угрожавају њено постојање.

Имајући у виду простор са кога се испољавају безбедносне претње, безбедност држава може бити спољна и унутрашња. „Спољна безбедност се односи на независност, сувереност и

територијални интегритет. Унутрашња безбедност се односи на несметано функционисање уставног поретка односно друштвеног економског и правног система и заштићеност других добара, вредности и објеката” (Гађиновић 2013, 186). Међу облике угрожавања безбедности држава спадају: спољни оружани (оружана агресија, инвазија и војна интервенција); спољни неоружани (војни притисак, субверзија, претња и пропагандно деловање) као и унутрашњи оружани (етнички сукоби, оружана побуна, грађански рат, герила, тероризам...) и унутрашњи неоружани (етничке напетости, природне и индустријске катастрофе, илегалне миграције становништва, организовани криминал, наркоманија, корупција, итд.) (Гађиновић 2013б, 138-313).

Како би се успешно одупрле свим видовима безбедносних претњи, државе развијају бројне приступе које се темеље на њиховим стратегијским документима, све са циљем обезбеђења слободног функционисања свих постојећих друштвених структура. Ограничења ових стратегија у првом реду су датости у којима ове државе битишу: њихов положај у међународном систему, величина територије, број становника, постојећи ресурсни и привредни капацитети, идентитетска самоодређења и самосвест итд. Ово је посебно уочљиво у погледу ткз. малих држава.

ПИТАЊЕ ОДРЕЂЕЊА МАЛИХ ДРЖАВА

Упркос развијеној академској дебати о безбедносним политикама малих држава, у научној литератури постоје различити критеријуми за њихово дефинисање. Мале државе се - већ на први поглед је очито - разликују од великих сила, тј. великих држава, како по питању бројних аспеката који утичу на њихову безбедносну политику тако и по способност да остваре по себе повољне спољнополитичке исходе у савременим међународним приликама. Формално третиране као равноправне у савременом међународном систему (пре света, у систему УН), мале државе показују суштинску немогућност да трајније и дубље утичу на шире безбедносне прилике у савременим међународним односима, пре свега услед ограничења географске и геополитичке природе те

унутрашњих прилика које у њима владају, али и степена привредног развоја и унутрашње друштвене кохезије. Мада деле низ заједничких карактеристика, мале државе воде различите спољне и безбедносне политике, развијају различите стратешке приступе који произлазе из различитих перцепција међународне стварности, унутрашњих и спољних услова у којим се налазе, различитих интереса и мотива који се налазе уткани у њихове одлуке. (Gigleux 2016, 27-45)

У прошлости, малим државама су сматране све оне државе које нису представљале велике силе, то јест све оне које су биле сувише слабе да допринесу променама тада важећег међународног поретка и правила која су у њему важила. Њихова слабост сматрана је последицом квантитативних карактеристика ових држава попут незнатне величине територије, малобројности популације, неразвијене економије и веома ограничених војних способности, што се све огледало у немогућности ових држава да одбране своји национални интерес војно-политичким средствима.

Савремени критеријуми за одређење малих држава деле се у три групе: квантитативне, квалитативне и релационе (Hanggi, Regnier 2000). Такође, постоје и поделе само на основу два критеријума, квалитативног и квантитативног (Maas 2009, 65-83). У *квантитативне критеријуме* спадају број становника, површина државне територије, економска снага и војна моћ. “Квантитативни критерији дефинишу мале државе првенствено према броју становника, из три разлога: доступности података, могућности прецизног постављања линије између малих држава и осталих већих, те степена корелације броја становника и осталих квантитативних показатеља о некој држави (економска снага и војна моћ). Такав приступ омогућава да критериј дефинисања мале државе треба бити вишедимензионалан, али ипак истиче број становника као најпрецизнији критериј. Повезивањем критерија броја становника с осталим квантитативним критеријима добива се потпунија слика о малим државама, осим што остаје проблем одређења горње границе броја становника при дефинисању шта је мала држава.” (Гаћиновић 2018, 172) Главна замерка квантитативним критеријумима налази се у тврдњи да они, без обзира на које међу њима да се примењује и на који год начин,

нису довољни, већ су неопходни и квалитативни критеријуми, у првом реду идентификовање представе коју нека држава има о себи (Henrikson 2001, 56-57).

Квалитативни критеријуми утврђују да ли је нека држава мала или не бавећи се пре свега могућностима (Rothstein 1968, 12), понашањем (Evans, Newnham, 1998, 500-501) и перцепцијом коју држава има о самој себи (Heu 2003, 1). Аутоперцепција се овде проучава као важан фактор понашања држава, а приступ којим се она изучава назива се перцептивним или психолошким приступом. У квалитативне критеријуме спадају и морално стање становништва, његова образовна структура, економско-технолошка развијеност итд. По овом критеријуму мале државе се одређују као супротност великим државама, које су, уз оне средње величине, једине заиста битне у међународном систему (Гађиновић 2018, 173; Bjol 1971, 29).

Релациони (односни) критеријуме понашање малих држава везује са природом међународног система и релативним положајем државе у њему. “Према том приступу, критериј је ли нека држава мала или није јест (не)могућност пројектовања утицаја неке државе у међународном систему” (Куречић 2012, 93). Док квалитативни критеријум одређује мале државе као супротност они великима, релациони критеријум понашање ових држава види као групно: као тип понашања које мале државе показују у међународним односима, а које их издваја као посебну групу држава (East 1975, 160). „За мале државе на пример се тврди да имају ограничен ниво укључености у међународне односе, такође, њихова улога се потцењује, минимизира и у свим осталим међународним форумима и организацијама. Мале државе, се због своје ограничене војне силе и политичке моћи суздржавају од употребе војне силе, а спољно-политички су им приоритети углавном на регионалном нивоу.“ (Гађиновић 2018, 173) Стога су, према заговорницима овог приступа, спољнополитичке активности малих држава пре свега везане за безбедносне дилеме, што је показатељ њихове слабости наспрам великих држава (Hanggi, Regnier 2000, 7).

Премда значајни за одређење малих држава, материјални (квантитативни) показатељи као што су војни и економски

потенцијали данас се најчешће посматрају као релативна вредност; иако указују на ограничења за ношење са низом безбедносних претњи, они нису довољни да објасне спољне политике и безбедносне стратегије ових држава. Културно-историјски и геополитички контекст (и у оквиру њега - стратешко окружење) су такође веома значајни, поготово када се тичу асиметричних односа, јер могу да значајно модификују безбедносне приоритете малих држава које су смештене у различите регионе, са различитим наслеђеним проблемима и различитим суседима. Из ових разлога, мале државе итекако могу да буду активне у међународним односима и да у извесној мери утичу на токове у међународној политици.

„Једна од највећих карактеристика која чини мале државе интересантним за проучавање је управо њихова ограничена моћ, која се најбоље испољава у контексту са јачим државама. Велике силе просто имају више капацитета да лакше спроведу своје интересе. Наравно, ово не треба посматрати једносмерно, већ је проста употреба моћи великих сила често водила пре ка несигурношћу него ка остваривању циљева, јер неретко свака акција изазива и реакцију са друге стране.” (Стојадиновић 2019,130).

Оно што, према истраживачима као што су Вивел (Wivel), неку државу чини малом је њена (не)способност да упражњава своју моћ, а све услед њене позиције у датој конфигурацији моћи и њиховом институционалном изразу која је онемогућава да мења услове у којима се води њена политика. (Wivel 2014, 3-26) “Кнудсен је изнео тврдње да су релације, а не величина, пресудни фактори који могу објаснити разлике у моћи и одредити величину државе у одређеним условима“ (Vaice-kauskaitė 2017, 4).

Мада, дакле, нема општеприхваћене дефиниције мале државе услед сталног присиства релативизма у покушаје њеног одређивања, сматрамо да је дефиниција проф. Гаћиновића у највећој мери адекватна да објасни главне карактеристике које неку државу чине малом: мала држава је “свака јединка која је организована од стране постојећег становништва на ограниченој територији са међународно признатим границама, коју то становништво преко организованог политичког система

суверено контролише, која има до десет милиона становника настањених на око сто хиљада километара квадратних. Ако је та држава неразвијена, онда је она мала и са двадесет милиона становника без обзира на величину територије на којој њено становништво живи. Дакле, држава је мала ако има број становника испод одређене границе, саму себе перципира као „малу” и у међународној заједници делује као „мала”“ (Гађиновић 2018, 175-176).

СТРАТЕГИЈЕ МАЛИХ ДРЖАВА СУОЧЕНИХ СА БЕЗБЕДНОСНИМ ПРЕТЊАМА

Турбулентни савремени међународни односи – са наглим променама у односу снага, успонима хегемона и њиховим брзим опадањем након фаза слабљења које они теже да предупреду (Gilpin 1981) – стављају мале земље пред бројне опасности, међу којима су и оне егзистенцијалне природе. Поред историјски свеприсутних војних претњи, данас се мале државе суочавају са бројним нетрадиционалним видовима безбедносног угрожавања попут терористичких активности, хибридних претњи, као и читавог низа економских, социјеталних и еколошких претњи (Vuzan 1993, 23).

Хватање у коштац са овим претњама изискује знатне способности и капацитете држава које, веома често, не располажу са довољно снажним привредама те војним и дипломатским потенцијалима за адекватно реаговање. Гетшел (Goetschel) је на становишту да се безбедносна дилема мале државе састоји од два елемента, утицаја и аутономије, које ове желе да повећају односно задрже (Goetschel, 1998, 18-19). Сходно томе, оне бирају оне политике које одражавају њихове потребе и доводе до постигнућа жељених циљева, било кроз неутралну, пасивну позицију или активно деловање. „Међутим, повећање утицаја не води увек повећању њихове аутономије или обрнуто. Мале земље не могу бити једнако укључене у доношење одлука или бити присиљене да учествују у међународним акцијама које не одговарају њиховим циљевима или вредностима а које могу довести до губитка аутономије или утицаја. Као резултат тога, безбедност и утицај су две

ствари које већини малих држава недостају, а које желе да задобију.“(Vaicekauskaitė 2017, 9).

У описаним приликама мале државе прибегавају једној (или више њих, ако неке од њих могуће комбиновати) од следећих стратегија: балансирању кроз удруживање насупрот потенцијалној претњи, придруживању великој сили (bandwagoning), проглашавању неутралности или прибегавању „стратегије врдања“ (hedging strategy).

Услед помањкања моћи (која најчешће наводе мале државе да се потчињавају оним великим) прва два приступа су алтернативна, међусобно искључива: или се мале државе удружују са другим земљама како би заједно створиле баланс моћи у односу на велику силу од које им стижу безбедносне претње или се, пак, прикључују (bandwagon) великој сили која им прети и тако од себе отклањају њихову реализацију, уз неминовно пружање низа уступака.

Удруживање ради балансирања насупрот претећој сили чешће се дешава у случајевима када је ова претња непосредна, по правилу услед географске блискости те непосредног извођења офанзивних активности или истицања таквих намера. Мале државе прибегавају овој стратегији из два разлога: као прво, јер се тако придружују мањим силама пре него што оне ојачају и израсту у потенцијалну претњу; и, као друго, јер придруживање слабијој страни повећава њихов утицај у одбрамбеном савезу који изискује појачану испомоћ (Walt 1985). „Слабије државе су, такође, радије да балансирају када им прете силе једнаких снага, а придружују (bandwagon) им се када се суоче са већим силама.“ (Vaicekauskaitė 2017, 9).

У другом случају - оном придруживања (bandwagoning) - мале државе бирају да се повежу са доминантом, великом силом уместо да јој сеprotиве кроз удружујуће балансирање јер процењују да је, укупно узевши, мање штетно да им се потчине (и добију, за узврат, и неке добробити) него да претрпе знатнију штету услед противљења њима у виду повезивање са другим силама које им неће пружити заштиту пошто нису у стању да избалансирају своје заједничке моћи насупрот претећој великој сили. Мала држава, дакле, не само да увиђа свој мали значај, тј. да мало доприноси балансирајућем

савезу, већ и да је тако стечена заједничка моћ недовољна да одагна од њих безбедносну претњу. Због тога ове државе као разборитију опцију виде своје потчињавање великој сили, чиме минимизирају свој безбедносни ризик (Lake 2009). У оба, међусобно искључујућа случаја - веза малих држава са другим државама формализује се у вид савезништва, било билатералног било мултилатералног (укључујући ту и високо институционализоване видове колективне безбедности).

Трећа могућност која стоји малим земљама је проглашење политике неутралности. Овој стратешкој опцији се прибегава у случају да мале земље нису вољне да се приклоне ни једној од великих сила или међусобно сучељених савезништава, а да за то имају могућности услед свог специфичног геополитичког и културно-историјског положаја (Agius, Devine 2011, 267-268). Неутралност, то јест избегавање сврставања, представа вид симетричног стратешког односа и стратешке независности од оба пола моћи (Dahl 1997). Овај приступ изискује избегавање учешћа у ратовима или подржавање било које од зараћених страна, али и способност државе да се брани у случају угрожавања њихове територијалне целовитости или суверенитета (Goetschel 1999). Вековима је политика неутралности представљала значајан алтернативни концепт безбедности, па и опстанка малих држава којим су оне одржавале своју аутономију и суверенитет (Krasner 1995) „Према реалистичком виђењу, одлука државе да не води рат има за циљ повећање шанси за независност и територијални интегритет. Мале државе су пригрљивале неутралност како се не би опредељивале у сукобима великих сила, показујући тако да не представљају претњу већим силама, чиме је минимизиран њихов ризик од умешаности у сукоб... У неким државама које се налазе у непосредној близини непријатељских земаља, неутралност може бити најповољнија опција за ублажавање тензија и осигурање њихове сопствене безбедности.“ (Vaicekauskaitė 2017, 9) Свакако, ова опција постаје стратешки релевантна само о случају када чак и међусобно антагонизирани велике силе имају знатнијег интереса од тога да нека мала држава буде неутрална; у противном - прокламација ове политике може да заврши као мртво слово на папиру коју ће, првом zgodном приликом, згужвати велика сила у својој даљој експанзији.

Четврта могућа стратегија малих држава је ткз. „стратегије врдања“ (*hedging strategy*). У питању је такво „понашање државе која постиже одагнавање ризика бирањем мултилатералних политика с намером да постигне обострано реактивне ефекте“ (Lee 2017, 4) Суштина ове стратегије је да она избегава заузимање једне строго дефинисане, обавезујуће политике према другим државама и њиховим савезима – као што је случај у другим стратегијама попут балансирања, придруживања (*bandwagoning*) и политике неутралности – тежећи да, по потреби, *ad hoc*, развија са сваком од њих онакве односе колико јој се то чини корисним, а да при томе максимално смањи ризик од конфронтације са било којом од великих сила. Овом „врдању“ прибегавају државе које не желе да се придруже ни једној страни или сили (јер то води ка повећаном безбедносном ризику), већ које теже да, колико је могуће, са свима развијају добре односе. Садржински, ова стратегија је смештена између искључујућих приступа балансирања и придруживања (*bandwagoning*). За њено успешно спровођење је неопходно да буду испуњени следећи услови: мала држава која јој прибегава не сме бити суочена са непосредном претњом велике силе у њеном суседству, а њено безбедносно окружење не сме потпадати под логику блоковске конфронтације и чврсто дефинисаних интересних сфера, већ мора омогућавати својеврсни шири међупростор и флексибилност за вођење политике дозирањем повезивања и сарадње са различитим, па и међусобно антагонистичким странама.

У савременим приликама околности у југоисточној Азији (између супротстављених интереса великих сила попут Кине и САД) омогућавају тамошњим државама да „врдају“ не придружујући се ни једној страни, а сарађујући са свима (Sherwood 2016). „Мале државе више воле „врдање“ од балансирања или придруживања из неколико разлога. Балансирање може бити стратешки излишно, политички провокативно па чак и контрапродуктивно, јер води изостанку потенцијалних економских добитака. Оно, такође, може бити политички ризично и ограничити слободу деловања малих држава. (Vaisekauskaitė 2017, 9). На примерима безбедносних стратегија држава југоисточне Азије, Куик (Kuik) је направио

својеврсну типологију врсти „врдања“ којима оне прибегавају (Kuik 20008): индиректно балансирање, порицање доминације, економски прагматизам, обавезујуће ангажовање и ограничено придруживање. „Прво, индиректно балансирање минимизира ризике безбедности кроз изградњу војске или војне алијансе. Порицање доминације само потискује појаву потенцијално доминантне земље како би се смањили политички ризици кроз регионалну политичку равнотежу. Економски прагматизам је када средња сила максимизира користи директном економском сарадњом са великом силом. Обавезујуће ангажовање је када средња сила формира узајамни однос са једном или више великих сила који везује обе или више страна. Коначно, ограничено придруживање (bandwagoning) подразумева селективну зависност или сарадњу са великом силом.“ (Lee 2017, 8).

СРБИЈА ПРЕД САВРЕМЕНИМ БЕЗБЕДНОСНИМ ИЗАЗОВИМА

Случај Србије је типичан и, у исто време, веома сложен пример мале земље суочене са низом безбедносних претњи у нагло мењајућем међународном пореку у чијем оквиру она тежи да опстане и очува своју самосталност. Како су њена државна самосталност и савремени положај, као и безбедносне прилике у окружењу настале као директна последица распада претходне државне творевине у којој је живео српски народ - социјалистичке Југославије, тако се без разумевања под којим безбедносним претњама је нестало ова државна творевина не може ни разумети контекст у коме се налази савремена Србија.

Социјалистичка федеративна Југославија (СФРЈ) је у пуном смислу те речи представљала међублоковску, већим делом самосталну и неутралну (несврстану, како и гласи име политичког покрета чији била оснивач и предводник) творевину у биполарном светском поретку, између супротстављених идеолошких и геополитичких табора капиталистичког и комунистичког дела света предвођених САД и СССР. Гледана квантитативним, квантитативним и релационим критеријумима, СФРЈ је по свим параметрима била земља средње величине. Она је, услед свог специфичног

геополитичког положаја, имала још већу тежину и значајнију улогу у тадашњим међународним приликама него што су јој то њени „габарити“ омогућавали. Наиме, њена главна предност у геостратешком погледу била је улога неутралног „тампона“ између међусобно супротстављених блокова. Током највећег дела хладноратовске епохе, одмах након Титовог одметања из Стаљиновог табора, друга Југославија је преузела ову међународну улогу, са додатним мотивом пружања примера хуманије социјалистичке алтернативе совјетском друштвеном моделу. „Таква позиција обезбеђивала јој је довољан маневарски простор за унутрашњи аутохтони развоја по моделу самоуправног социјализма и међународну активност и утицај у великој групацији несврстаних земаља које су, како се говорило, представљали „савест човечанства.“ (Шушић 2004, 23) У ствари, Титова Југославија је представљала квази-неутралну творевину за међублоковско посредовање. Њена безбедносна стратегија, оцењивана данашњим критеријума и у оквиру данашњих типологија, кретала се између политике стриктне неутралности и стратегије „врдања“ која је више нагињала западном него источном блоку (пре свега у периоду „Балканског пакта“ (1953-1955) са Грчком и Турском, чланицама НАТО-а).

„После ишчезавања биполарне поделе Европе, по престанку Хладног рата, СФРЈ је „напрсла“ управо по линији где су велике силе давно повукле невидљиву, али свима знану демаркациону линију својих зона интереса“ (Шушић 2004, 23). Завршетак Хладног рата је довео до „обезвређивања“ ранијег геостратешког значаја Југославије (а са њиме и српског етничког простора) и вратиле га у раније оквире, оне који су важили у претходним вековима. „Геополитички значај простора бивше СФРЈ у постбиполарној Европи не само да није маргинализован, него се, у трансформисаном облику, чак повећао. Међутим, нестало је потребе за безусловном целовитошћу њене државне територије.... Срби и српске земље идентификоване су као сметња, како за претензије ванбалканских сила и центара моћи, тако и за сепаратистичке и великодржавне амбиције својих непосредних суседа, што није проузроковано ирационалним разлозима, већ респектовањем потенцијалне моћи српског

фактора (у интегралном просторном, популационом, војном, економском и политичком облику)“(Степић 2004,144).

Социјалистичка Југославија је разорена здруженим деловањем победничких великих сила хладноратовске епохе и унутрашњег сепаратизма, вештом комбинацијом спољних и унутрашњих оружаних и неоружаних претњи (Гајић 2010, 59-83). Србија, као федерална јединица која је са Црном Гором доследно бранила опстанак Југославије и права српског народа широм ове међународно признате земље, нашла се прво под ударом санкција, изолована и претворена у парију међународне заједнице. На њену унутрашњу територију (односно територију СРЈ, као нову федералну државу Србије и Црне Горе) је систематски пројектован читав низ дестабилишућих утицаја, читав низ безбедносних претњи - од субверзивних делатности и пропаганде, преко изазивања унутрашњих политичких и етничких сукоба, поновног увођења санкција до, на крају реализације спољне војне агресије након дуготрајног војног и политичког притиска. Србија (односно, СРЈ) овим безбедносним претњама супротстављала се прво покушавајући да буде делимично кооперативна (Дејтонски споразум 1995, споразум Милошевић-Холбрук 1998) и спремна на низ уступака како би одагнала спољне оружане видове угрожавања безбедности, а делимично покушавајући да својим потенцијалима и расположивом, легитимном силом сузбије све видове ових угрожавања.

У пролеће 1999, након што је гушење од споља подржане оружане побуна етничких Албанаца послужило као повод за оружану агресију НАТО пакта на њену територију, Србија је, уз грчевито пружање војног отпора, покушавала да пронађе спољне савезнике за спровођење стратегије балансирања доминантној претећој сили. Узалуд. Покушаји стварања конфедералне заједнице са Белорусијом и Руском Федерацијом у јеку НАТО агресије нису нашли на одзив ових земаља; оне у томе тренутку нису биле спремне нити су желеле да се, улазећи у балансирајући савез насупрот непосредној безбедносној претњи доминантне велике силе, конфронтирају са САД. Србија је, упркос херојском отпору, била принуђена на попуштање (повлачење своје оружане силе са КиМ и стављање ове српске покрајине под мандат УН у оквиру резолуције 1244).

Резултати распада СФРЈ и „ратова за југословенско наслеђе“ (1991-1999) били су по Србе и Србију погубни: изгубљене су бројне територије, изгубљени су многи животи, материјална штета и привредно заостајање било је огромно, док су позитивни учинци (попут стварања Републике Српске у оквиру „дејтонске“ БиХ) релативно малобројни. Поред свега тога, ресурси са којима је располагала Србија за одолевање наредим претњама били су у доброј мери истањени и потрошени, док су, на супрот осиромашеној и разореној земљи стајале као извесне – нове безбедносне претње истих оних који су разорили другу Југославију.

Петооктобарски преврат и промене које су уследиле није представљао само обарање једног у великој истрошеног режима у Београду (све како би се избегло да он буде алиби за ново спољно оружано мешање и како би се, колико је могуће, пацификовали видови неоружаних, махом субверзивних видова угрожавања земље унутар узбуркане унутрашње политичке сцене), већ и промену целокупне безбедносне стратегије Србије као мале земље са недовољним капацитетима да се одупре доминантној великој сили која је до тада (2000. године) готово у потпуности овладавала регионалним окружењем. Окретање стратегији придруживања (bandwagoning) западним силама, дојучерашњим агресорима, кроз отпочињање процеса придруживања ЕУ и стварања партнерских аранжмана са НАТО-м за време владавине ДОС-а и неколицине наредних влада у Србији (прве Коштуницеине владе (2004-2007) (ДСС-Г17+-СПО-НС), друге Коштуницеине владе (2007-2008) (ДСС-ДС-Г17+-НС) и владе Мирка Цветковића (2008-2012) (ДС- Г17+- СПО-СПС-ПУПС)) требало би се сагледавати управо у овом контексту: придруживање уместо противљења доминантној сили (за шта у том периоду нису пронађени адекватни партнери за удружујуће балансирање) представљало је, пре свега, последицу процене да би се на тај начин претрпела мања штета (а добиле извесне политичке и финансијске добити), него да се наставило са противљењем услед онемоћалости да се одагнају безбедносне претње. Ово „потчињавање кроз придруживање“ међу новим властима у Београду виђено је пре свега као могућност да се минимизира безбедносни ризик и отворе нове странице политичке историје

које пружају опције у којима губитничка позиција није једина извесност.

Међутим, иако су политичке прилике делом нормализоване (нпр. пацификација побуне у Прешевској долини 2001. године) а укупни безбедносни ризик умањен, прозападно позиционирање кроз придруживање ЕУ није донео Србији жељену стабилност. Даља демократизација вишестраначког система, системске реформе западног, неолибералног типа уз нагло отварање тржишта за увоз страних роба, задовољавање читавог низа правних стандарда – већина тога је послужила истим оним силама које су директно угрожавале Србију и њену безбедност да наставе да остварују своје циљеве на штету Србије, само су то уместо директних видова дестабилизације чиниле индиректним, прикривеним путем. Пропагандне кампање са циљем идентитетског слабљења српске стране су врло брзо настављене (захтеви појединих страних амбасадора за „променом свести“), чак и појачане; субверзивне активности, као и упућивање низа нових претњи зарад изнуђивања политичких уступака српске стране на њену очигледну штету чак су и интензивирани. Мањине и поједине међустраничке зајевнице су коришћене за наметање решења изузетно неповољних по српске националне интересе. Круну свега је представљала инструментализација процеса придруживања ЕУ као „шаргарепе“, мамца да се трајно „зацементирају“ резултати војне агресије, а Србија примора да се помири са губитком дела окупиране територије. Уз помоћ страног фактора растурена је државна заједница Србије и Црне Горе, док су, кроз реформисање, делом разорене кључне домаће безбедносне структуре (пре свих – армија и обавештајне службе). Врхунац свега је био процес западне подршке самопрокламовању независности КиМ од стране тамошњих албанских сепаратиста.

Све ово довело је до снажне реакције у јавном мњењу Србије и тектонских ломова на њеној политичкој сцени (распад друге Коштунице владе почетком 2008), системске дестабилизације, интензивирања пропагандних активности, ескалације уличних протеста и упућивања низа нових претњи од стране западних сила. Следећа влада, међутим, наставила је прозападни курс, тј. стратегију придруживања (bandwago-

ning), чак је повукла изнуђене потезе које српској позицији нису ушле у прилог (пристанак на довођење припадника „Еулекса“ (ЕУ) уместо снага КФОР-а (УН) на простор КиМ, повлачење нацрта резолуције пред УН 2010). Међутим, придруживање ЕУ остало је недостижан циљ, тако да је ова влада прокламовала нову спољнополитичку позицију Србије („четири стуба спољне политике“) (видети Гајић, Јанковић 2012, 175-198) која је почела да ствара предуслове за нову безбедносну стратегију - „стратегију врдања“, док је још претходна влада, крајем 2007. године (недуго пре почетка кризе изазване најављивање проглашења независности КиМ), донела скупштинску резолуцију о војној неутралности Србије.

У пракси је, међутим, задржан прозападни курс. Због тога да назнаке стратешке преоријентације у новом правцу треба пре свега посматрати као вид прикривене претње Београда о могућем заузимању нове позиције како би се западни партнери приморали да са своје стране учине минимум уступака да до тога стварно не дође, као и да би се делом пацификовало своје јавно мњење. До овога, међутим, није дошло, већ до наставак западних притисака (везаних за „нормализацију односа са Косовом“) чије је испуњење представљало предуслов за наставак већ увелико драстично успорених евроинтеграција. Влада у Београду је испунила неке од ових захтева, а неке је покушавала да избегне, због чега је изгубила подршку главних западних центара моћи.

На наредним парламентарним изборима, владајуће странке (у периоду 2008-2012) окупљене око ДС доживеле су пораз, тако да на њихово место долази тада водећа опозициона странка – СНС у коалицији са социјалистима (СПС) као мањинским партнером у влади. Запад им пружа подршку у нади да ће нова коалиција учинити оно што је претходна избегавала. Због тога се новој влади иницијално чине уступци у вези са процесом придруживања ЕУ (отпочињање приступних преговора (април 2013), завршетак скрининга (март 2015), отварање низа поглавља (2015-2019)). Када се ови уступци нису показали довољним, прибежавало се већ опробаној политици притисака, претњи и дестабилишућих утицаја. Српска страна би након тога пристајала на наставак преговора о нормализацији са владом у Приштини који су резултирали

Бриселским споразумом (април 2013) (Јанев 2014), али кога је Приштина избегла да са своје стране реализује током наредних седам година.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Како се међународне прилике током друге деценије 21. века убрзано мењају у правцу мултиполаризма, тако је влада у Београду добијала све више прилике да развија дубље односе са новим великим силама у успону чија активност у региону јача – пре свих Русије и Кине. Обе ове велике силе су од раније пружале безрезервну подршку међународним позицијама Србије везано за статус КиМ. Иако начелно и даље окренута евроинтеграцијама као свом спољнополитичком приоритету, због фактичког замрзавања овог процеса услед читавог низа разлога (пре свега – саме системске кризе ЕУ), Србија у пракси *de facto* почиње да заиста спроводи „политику четири стуба“, развијајући све ближе односе са незападним силама које су јој по питању виталних стратешких интереса неупоредиво наклоњеније. И Кина и Русија још од 2009 постају стратешки партнери Србије. Мада та стратешка партнерства нису класични међународни уговори обавезне снаге већ начелни, декларативни документи који дефинишу принципе на основу који се развијају свеобухватни односи између земаља потписница - ова партнерства су проширила и продубила читав спектар успостављене сарадње између Србије и два њена источна стуба спољне политике. Након њих, нарочито у периоду до 2016-2020, интензивира се незападна привредна сарадња, улагање у инфраструктуру и стратешке индустрије; развија се и интензивна дипломатска, војна и политичка кооперација.

Узлет у привредној сарадњи са Кином посебно је видљив од посете кинеског премијера Ли Кећанга Београду (децембар 2014), посете тадашњег премијера Вучића Пекингу на „Четвртог самиту Кине и земаља источне и централне Европе“ (16+1) који је одржан у новембру 2015, затим посети кинеског председника Си Ђипинга Београду средином јуна 2016, Вучићеве посете самиту „Појас и пут“ у мају 2017, те присуству Србије на „Шестом самиту Кине и земаља источне и централне Европе“

(16+1) новембра 2017. Са Русијом је у истом периоду потписан читав низ споразума из области енергетике, информационих технологија, инфраструктурних улагања, трговинских веза, војно-безбедносне сарадње, образовања и културе - и то пре свега током посета председника Путина (2014, 2019) и премијера Медведева (2014, 2019) Београду, као и у узвратним посетама председника (пре тога премијера) Вучића Москви (2017, 2018, 2019). Још од 2013. године Србија је добила статус посматрача у органима ОДКБ, водећој организацији колективне безбедности на постсовјетском простору, тако да је на војним вежбама овог савеза имала своје војне посматраче. У периоду 2013-2019 Војска Србије је учествовала у низу билатералних вежби са руским војним снагама, међу којима се издвајају БАРС („Братство авијатичара Србије и Русије“), војне вежбе у руском Западном војном округу, као и вежба јединца ПВО „Словенски штит“ (2019). Укупно узевши, појачано присуство Кине и Русије у Србији и у њеном окружењу почиње да полако мења постојећи однос снага, нарочито са почетком реализације стратешки важних саобраћајних и енергетских коридора (видети Гајић 2018, 13-29).

Са друге стране, није се смањивала сарадња ни са два главна западна стуба спољне политике Србије - ЕУ и САД. Приступни преговори са ЕУ у овом периоду теку нешто споријим интензитетом (до јесени 2020. године отворено је укупно 18, а затворено 2 поглавља) током којих, између осталог, Србија треба да усклади своју спољну и безбедносну политику са оном ЕУ. Србија је то и чинила у највећем броју случајева, изузев по питању придруживања политике увођење санкција Русији од стране ЕУ (поводом „украјинске кризе“). Са САД, односно НАТО пактом, сарадња је, потписивањем ИПАП споразума (2014), подигнута на највиши ниво које могу да имају државе које нису чланице овог војног савеза. У временском распону између 2014-2020 одржан је читав низ војних вежби Војске Србије и НАТО чланица, углавном оних које организује европска команда америчке војске у Немачкој и Бугарској (укључујући и вежбе ПВО у Шабли, у Бугарској), али и ваздухопловне вежбе у Румунији („Ер Солушн“). Поред тога, сваке године се у бази „Југ“ крај Бујановца одвијају војне вежбе са НАТО савезом под именом „Платнасти вук“.

Од 2017. године усталиле су се и редовне војне вежбе Војске Србије и Националне гарде Охаја које се одржавају у Анголи. Након постизања „Вашингтонског споразума“ (септембар 2020) амерички политички и привредни утицај на Србију је у успону, али се још увек не може рећи да је довео у трајну неравнотежу односе са осталим стубовима спољне политике Србије. Убрзо потом, Србија је на годину дана суспендовала своја учешћа у војним вежбама са свим страним партнерима, одржавајући кроз ову еквидистанцу постојећу равнотежу. Ово нам указује да појачавање утицаја САД за сада не претеже при опредељивању Србије за стратегију придруживања (bandwagoning), већ пре спречавања да се стратегија „врдања“ не претвори у балансирање кроз удруживање са источним силама.

У садашњим приликама је недовољно јасно колико актуелне власти у Београду развијају све видове партнерства као вид суштинске, дубоке преоријентације на безбедносну стратегију „врдања“, а колико им они само користе да „повисе свој улог“ у ранијој политици приоритетног придруживања ЕУ, односно безбедносној стратегији придруживања (bandwagoning). У сваком случају, фактички учинци – од нешто повољније економске климе, поправљања опште инфраструктурне ситуације до последичне делимичне промене односа снага у региону, отварају могућност да се Србија суштински (мада не формално не одустајући од чланства у ЕУ) безбедносно преоријентише у овом правцу или да званично заузме стратешку позицију пуне неутралности, пошто је већ више од деценије заузела позицију војне неутралности.

Остају отворена питања: колико је по српске интересе опортуно а колико могуће да то Србија заиста и отворено учини, односно - колико је једноставније да се и даље јавно заузима стратешка позиција придруживања ЕУ/Западу а у реалности све више иде ка стратешкој опцији „врдања“? Експлицитно одустајање од једне строго обавезујуће политике (као што је пуноправно чланство у ЕУ) свакако отвара већи простор за маневрисање и развијање односа који са разних страна доносе бројне бенефите. Међутим, то са друге стране може да проузрокује повећани ризик од поновног конфронтирања за Западом и суочавања са низом нових безбедносних претњи са којима Србија, недовољно јака и опорављена, тешко може да се

носи. Због геополитичких прилика (готово потпуно окружење од стране западних војних и политичких алијанси) ово би Србију могло да доведе у незавидан положај. Србија би у том погледу фактички лако била подложна изолацији у односу на силе које су јој наклоњене и за које је велико питања да ли би, под новим безбедносним претњама, биле вољне па и у стању да јој притекну у помоћ и партнерску сарадњу претворе и вид балансирајућег савезништва насупрот непосредним безбедносним претњама.

Не сме се превидети да је за реализацију стратегије „врдања“ и успостављање добрих односа са разним странама без сврставања уз било коју од њих, неопходно да мала држава (а Србија то јесте, без обзира што њен народ има психологију великог, а не малог народа) неопходно да изостане непосредна претња велике силе у њеном окружењу, а готово је извесно да НАТО у овој ситуацији не би седео скрштених руку. Такође, укупно безбедносно окружење Србије нимало не погодује стратегији „врдања“: оно веома личи на ранија времена блоковске конфронтације те не пружа шири међупростор за флексибилно, несврставајуће деловање.

Све у свему, досадашња фактичка спољна и безбедносна политика Србије еволуира у описаном правцу чиме се стичу неке добробити и нешто боље позиције од пређашњих. У суштинском смислу гледано, на тај начин се само „купује време“ да се не сврста на једну страну и да не буде изложена grubим безбедносним угрожавањима са друге. Штета је што се добијено време, када су већ прилике неповољне за крупни безбедносни стратешки рез, недовољно користи за озбиљну ревитализацију унутрашњих безбедносних капацитета у свим постојећим сферама, а пре свега да се анулирају негативни учинци субверзивно-пропагандног деловања у сфери социјеталне, идентитетске безбедности и тако ојача морал и самопоуздање овдашњег становништва које је систематским деловањем страног фактора спуштено на ниске гране. Такође, задобијено време ни изблиза није добро искоришћено за квалитетну кадровску обнову домаћих безбедносних структура, које, у суштини, увек и изнад свега зависи од људског фактора и личног примера. Без ових суштинских видова унутрашње ревитализације, излишно је надати се да било која промена у

спољној безбедносној стратегији малој земљи може донети трајнију безбедносну добробит.

ЛИТЕРАТУРА

- Agius C. and Devine K. 2011. „Neutrality: A really dead concept? A reprise”. *Cooperation and Conflict*, 46(3), 265–284.
- Bjøl, E. 1971. „The Small State in International Politics”. In: Schou, A., Brundtland, A. (eds.), *Small States in International Relations*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Buzan B. 1983. *People, States, Fear: The National Security Problem in International Relations*. Brighton: Harvester Wheatsheaf.
- Buzan B., Waever O., Klestrup M. and Lemaitre P. 1993. *Identity, Migration and New Security Agenda in Europe*. London: St. Martin's Press.
- Vaicekauskaitė Ž. M. 2017. „Security Strategies of Small States in a Changing World“. *Journal on Baltic Security*, 3(2), 7-15.
- Гајић А. 2010. „САД и распад Југославије – поглед из двадесетогодишње перспективе“. *Национални интерес*, 11(2), стр. 59-83.
- Гајић А. 2018. „Актуелна геополитичка позиција Србије: између атлантизма, евроазијства и кинеског утицаја“. *Политика националне безбедности*, 2/2018, стр. 13-29.
- Гајић А. и Јанковић С. 2012. „Четири стуба српске спољне политике“. У: *Спољна политика Србије и заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, стр. 175-198.
- Гађиновић Р. 2013. „Спољни оружани облици угрожавања капацитета безбедности државе“. *Политичка ревија*, 1/2013, стр. 183-201.
- Гађиновић Р. 2013б. *Угрожавање капацитета безбедности државе*. Београд: Филип Вишњић.

- Гађиновић Р. 2018. „Политика безбедности малих држава“. *Српска политичка мисао*, 1/2018, стр. 169-183.
- Gigleux V. 2016. „Explaining the diversity of small states’ foreign policies through role theory“. *Third World Thematics*, 1(1).
- Gilpin R. 1981. *War and Change in World Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Goetschel, L. 1998. „The Foreign and Security Policy Interests of Small States In Today’s Europe“. In: Goetschel, L. (ed.), *Small States Inside and Outside the European Union: Interests and Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publisher.
- Goetschel, L. 1999. „Neutrality, a Really Dead Concept?“. *Cooperation and Conflict*, 32(2), 115-139.
- Dahl, A. S. 1997. „To Be Or Not To Be Neutral: Swedish Security in the Post-Cold War Era“. In: *The National Security of Small States in a Changing World*. London: Frank Cass Publishers, 175-190.
- East M. 1975. „Size and Foreign Policy Behaviour: A Test of Two Models“. In: Kegley, C. W. (ed.), *International Events and the Comparative Analysis of Foreign Policy*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Evans, G. and Newnham, J. 1998: *The Penguin Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books.
- Ејдус Ф. 2012. *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*. Београд: Службени гласник.
- Јанев И. 2013. „Бриселски споразум и проблем виртуеланог признања Косова и Метохије“. *Српска политичка мисао*, 4/2013, стр. 287-309.
- Krasner, S. D. 1995. „Compromising Westphalia“, *International Security*, 20(3), 115-151.
- Kuik, C. C. 2008. „The essence of hedging: Malaysia and Singapore’s response to a rising China“. *Contemporary Southeast Asia* 30(2), 156-166.
- Куречић П. 2012. „Проблематика дефинирања малих држава“. *Хрватски географски гласник*, 74/2, стр. 89-112.

- Lake, D. A. 2009. *Hierarchy in International Relations*. New York: Cornell University Press.
- Lee J. Y. 2017. „Hedging Strategies of the Middle Powers in East Asian Security: the Cases of South Korea and Malaysia“. *East Asia*, 32(1).
- Reiner H. and Regnier P. 2009. „The Small State and the Triad: the Case of Switzerland’s Foreign Policy Towards East Asia“. *Study in NRP Foreign Policy*. Bern: Universität Bern.
- Rothstein, R. 1968. *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia University.
- Степић М. 2004. „Промењивост детерминанти геополитичког положаја српских земаља“. У: *Српско питање – геополитичко питање*. Београд: Јантар група.
- Стојадиновић М. 2019. „Изазови „малих“ и „средњих“ држава у мултиполарном свету“. *Српска политичка мисао*, 2/2019, стр. 125-138.
- UNDP. 1994. *Human Development Report 1994*. New York: Oxford University Press.
- Henrikson, A. K. 2001. „A Coming ”Magnesian” Age? Small States, the Global System, and the International Community“. *Journal of Geopolitics* 6 (3), 49-86.
- Hey, J. (ed.). 2003. *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Collins A. (ed.) 2010. *Suvremene sigurnosne studije*. Zagreb: Centar za međunarodne sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu: Politička kultura.
- Шушић, С. 2004. *Балкански геополитички кошмар*. Београд: Војно-издавачки завод.
- Walt, S. M. 1985. „Alliance Formation and the Balance of Power“. *International Security*, 9(4), 3-43.
- Wivel A. 2014. „Small States and International Security“. In: *International Security: Europe and Beyond*. London: Routledge.
- Wolfers A. 1952. „National Security as an ambiguous symbol“. *Poitical Science Quarterly*, 67(4).

Aleksandar Saša Gajić

Institute of European Studies, Belgrade

SECURITY STRATEGIES OF SMALL STATES IN THE CONTEMPORARY WORLD: THE CASE OF SERBIA

Resume

Contemporary study of the possibilities of small states to resist security threats has come a long way from the understanding that it comes down to the classical policy of balancing and developing their own military potentials. This was contributed by the “expansion of the field of security”, a detailed observation of security (as a state, organization and function). A positive contemporary definition of security means freedom from fear and freedom from poverty; in the objective sense, it is defined as the absence of threats to adopted values, and in the subjective sense as the absence of fear that these values will be attacked, as well as “freedom from harmful threats”. Introductory part of the Paper studies the nature of states which, due to common features and ways of acting in international relations, are divided into two groups: small and great states (small and great powers). The first part of the Paper deals with the topics of defining small states according to standard criteria (quantitative, qualitative and relational). *Quantitative criteria* include the number of state’s citizens, the area of the state territory, economic strength and military power. Qualitative criteria determine whether a state is small or not, primarily dealing with the possibilities, behavior and perception that the state has about itself. *Qualitative criteria* include the moral condition of the population, its educational structure, economic and technological development, etc. *Relational criteria* relate the behavior of small states with the nature of the international system and the relative position of the state in it. According to this approach, the criterion of whether a state is small or not is the (in) ability to project the influence of a state in the international system. In its second part of the Paper, the main strategies used by small states in dealing with security threats are explained. Those are: balancing through association against a potential threat, joining a great power (bandwagoning),

declaring neutrality or resorting to a “hedging strategy”. Joining forces to balance against a threatening force more often occurs in cases where this threat is immediate, usually due to geographical proximity and the direct execution of offensive activities or the emphasis on such intentions. In the second case - that of bandwagoning - small states choose to associate with the dominant great power instead of opposing it through balancing because they estimate that, overall, it is less harmful to submit (and gain, in return, some benefits) than to suffer significant damage due to opposition to it. The third option facing small countries is to declare a policy of neutrality. This strategic option is provided in case that some small countries are not willing to side with any of the great powers or mutually confronting alliances and have the opportunity to do so due to their specific geopolitical and cultural-historical position. The fourth possible strategy of small states is the so-called “hedging strategy”. The essence of this strategy is that it avoids taking a strictly binding policy towards other countries and their alliances, with the aim to develop (with each of them) such relations as it deems useful, while minimizing the risk of confrontation with any of the great powers. In the third part of the Paper, this theoretical knowledge is applied to the case of Serbia, its exposure as a small country to a series of security threats from the end of the Cold War to the present day, all in order to draw conclusions about the security strategic opportunities that are facing Serbia and what they can bring to it.

Keywords: *security, strategy, small countries, security threats, balancing, neutrality, Serbia*

* Овај рад је примљен 28. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

*Милован Суботић**

*Универзитет одбране – Институт за
стратегичка истраживања*

ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ РЕДЕФИНИСАНЕ ДРЖАВНЕ МОЋИ НА ПРИМЕРИМА ЕУ И БАЛКАНА

Сажетак

Државна моћ је у великој мери измењена савременим глобализацијским наративима, но било би одвећ храбро и погрешно устврдити да је глобализација учинила државе непотребним. Иако су многи проблеми данашњег света, попут проблема у контексту безбедности, тероризма, климатских промена и слично, немогући за решавање у националним оквирима, сарадња суверених држава се намеће као „права мера” у одговору на ове и овакве проблеме глобалног карактера. Након елаборације феномена државне моћи кроз њене најзначајније чиниоце, у овом раду је анализиран феномен диспропорције моћи на примеру земаља чланица ЕУ, као и проблеми унутар саме Уније који се рефлектују на балканске земље које се налазе на „европском путу”. Посебна пажња у раду је усмерена ка идентификовању слабости ових земаља, које су уз амбивалентан одговор Уније, допринеле да се на овдашњој позорници интензивира утицај различитих глобалних и регионалних актера данашњице. Имајући у виду интензитет и перманентност пропуштених прилика, како од стране балканских земаља кандидата за чланство, тако и од европске администрације, на крају рада се закључак сам намеће. Уколико на овом простору најскорије не дође до

* Контакт: milovan.subotic@mod.gov.rs

извесније перспективе чланства у ЕУ оних земаља које су „заглављене на европском путу” у игру би значајније могли ући и други играчи вођени различитим интересима, преваходно Кина, Русија, Турска и неке арапске земље.

Кључне речи: *глобализација, државна моћ, Европска унија, Балкан, Русија, Турска, Кина*

ЧИНИОЦИ ДРЖАВНЕ МОЋИ У ГЛОБАЛИЗОВАНОЈ АГЕНДИ САВРЕМЕНОГ СВЕТА

Многе савремене глобалне проблеме, попут криза, ратова, тероризма, етничких и конфесионалних конфликта и слично, појединачне државе нису биле у стању да решавају у сопственим територијалним границама. Глобализација проблема очито је створила је потребу за глобализацијом њиховог решавања, што је довело до „повећања степена међузависности држава и нација, у пољима економско-трговинских односа, технике и технологије, културе, информисања и комуникација, међународне политике, и слично.“ (Деспотовић 2016, 29).

Ипак, глобализација није државе учинила непотребним. „Напротив, да би људи успешно искористили прилике које нуди међународна интеграција, њима је на оба краја њихових трансакција потребна држава. Неуспешне, неуређене, слабе и корумпиране државе избегавају се као црне рупе у глобалном економском систему“ (Vulf2003, 315).

Покушај трајног дефинисања државне моћи „није могућ због једне од најзначајнијих њених особина – трансформације, управо због своје нераскидиве везе са људским односима, који се такође трансформишу у зависности од ситуације до ситуације“ (Суботић 2019, 110). Зато се модерно схватање моћи (снаге) државе анализира кроз шест основних чинилаца на којима се заснива њена снага и развија ауторитет у међународној заједници. То су: становништво, територија, привреда и економија, оружана сила, спољна политика (политичка прилагодљивост) и национална култура.

Основни елементи које *становништво* мора да испуни, како би представљало снагу и моћ државе коју презентује, су бројност, образованост и радна способност. Овладавање савременим технологијама или датост везана за богатство природних ресурса, могу значајно умањити утицај масивност демографског фактора, па у савременом добу нису ретки примери малих нација које су стицајем одређених околности (способности) своје државе учиниле утицајним у светској заједници. Као најчешћи примери малих а утицајних нација наводе се примери Холандије, Швајцарске и Јапана.

Величина *територије* један је од кључних чинилаца државне моћи јер је закономерност једноставна: уколико територија захвата већу површину, она омогућава и ширу искоришћеност простора. Значај територије снажно подупире Арон када каже: „ако је територија једне државе простор, онда је сваки међународни поредак у суштини територијални“ (Арон 2001, 26). Квалитет дате територије одређен је степеном различитих врста искоришћености: пољопривредне, минералне, рудне и енергетске. Коначно, моћ која се црпи примарно из територије је већа са њеном позиционираношћу. То подразумева да је државу, повезану са најважнијим саобраћајним и другим економским и комуникацијским везама других држава, тешко или немогуће учинити изолованом у економском, саобраћајном, па и у политичком смислу.

У савременим проценама *економске моћи* једне земље, подразумевају се и следећи параметри: разноврсност у производњи и извозу, комплетирана и дисперзивна индустрија, финансијска стабилност и образована научно-техничка елита која може да одржава и унапређује економију дате државе. У супротном, слаба привредна основа и неразвијена економија стварају слабу државу чији је утицај у међународним односима незнатан. Такву државу је лако прегласати у међународним организацијама, унизити на разне начине и по разним основама. Те нације по правилу губе свој национални и културолошки идентитет и нужно прихватају други. „Једну ствар треба апсолутно избегавати“, сматра познати француски социолог Тод (Emmanuel Todd), а то је „да заборавимо да су данас, као и јуче, праве силе демографске и образовне природе, а да је права моћ економске природе“ (Todd 2004, 203).

Као једна од најважнијих карактеристика укупне снаге једне државе и даље се легитимише њена *војна моћ*. У новијим прекомпозицијама моћи представља тзв. тврду моћ једне државе и има двоструку функцију. Иако се претежно формулише као одбрамбена или одвраћајућа снага од могуће оружане агресије, у многим случајевима она представља и офанзивни потенцијал дате државе усмерен према другим државама. Када је у питању примена војне силе, „њу успешно примењују само моћне државе“ (Гађиновић 2007, 11). Различити су критеријуми према којима се мери јачина војне моћи одређене државе. Традиционални су углавном подразумевали број војника и бројност војне инфраструктуре,¹ међутим они су у значајној мери иновирани новим временом које је са собом донело и нове технолошке могућности. Државе које немају бројну војску, могу бити војно моћне уколико поседују најсавременију војну технологију, па се данас војно супериорним државама сматрају оне које поседују нуклеарно оружје. Њихов број није поуздан, јер се сумња да неке од њих тајно развијају „нуклеарни програм“. Међутим, „поуздано се тврди да данас САД, Русија, Кина, Велика Британија, Француска, Индија и Пакистан имају нуклеарно оружје, док се сматра да га имају још Израел и Северна Кореја и, претпоставља се, Иран“ (BBC News 2020).

Најбитнији фактор *спољне политике* једне државе јесте њена спољнополитичка прилагодљивост. У најопштијем смислу, спољнополитичка прилагодљивост оличена је у држави вођеној тако да не изазива конфликте, прати савремена кретања у међународној политици и проналази савезнике у политичком, економском и војном смислу, а све то у циљу чувања сопственог спољнополитичког идентитета и интереса. Концепт неутралности, који је дуго био еуфемизам за спољнополитичку прилагодљивост, кроз историју је доживљавао своје модификације.² Традиционална неутралност,

1 У једном од најважнијих издања на српском језику на ову тему - *Сила и моћ у међународним односима*, Радослав Стојановић напомиње да „војни потенцијал подразумева бројност армије, стратешки кадар, квантитет и квалитет наоружања, геостратешки значај територије, систем утврђења, систем командовања, организацију позадине, обуку војске и становништва, борбено искуство и др.“ (Стојановић 1982, 60).

2 “Од самих зачетака међународних односа постојале су ситуације у којима су се две или више држава налазиле у спору и сукобу, док су други политички ентитети и друге државе, настојале да избегну учешће у сукобима полазећи од властитих интереса. Примери су бројни,

подразумевала је политичку и војну неангажованост, односно војно неучествовање у конфликтима изван сопствене територије. Иако војна неутралност и данас често подразумева и политичку (државну), то не мора да буде правило. Тако „држава може да буде чланица међународних организација, али уколико њена војска не учествује у војним операцијама тих организација има обавезу да информише међународну заједницу да се њена оружана сила неће војно мешати у сукобе трећих држава и да ће употребити силу само ако буде војно нападнута и на тај начин изложена страној војној сили“ (Радаковић 2011, 299).

Конечно, значајан чинилац државне моћи оличен је у њеној *националној култури*. Она представља скуп свих идеја на основу којих се на нивоу одређене заједнице одређује све оно важно, вредно и чему дато друштво тежи. Иако се данас успеси одређене нације углавном везују за економско-материјалне показатеље, постигнућа у класичној култури (књижевност, музика, сликарство), доприносе престижу нације и државе. Култура стога представља „временски печат једне нације, а односи се на образце везане за мишљење, живљење, циљеве и деловање нације, па тако и државе која представља матицу одређене културе“ (Maciois and Gerber 2011, 43). Културни обрасци су се у периоду колонизације наметали од стране колонијалних сила помоћу копирања сопствених културних образаца. Постоје и примери где су поједине државе везивале свој културни идентитет за неку другу државу, иако нису биле у формалном колонијалном односу са носиоцем културног обрасца. Такав је пример Румуније која је у процесу стварања идентитетских посебности имала потребу стварања културне разлике у односу на своје словенске суседе, па је француска култура узимана за образац према коме је ова земља обликовала сопствене културне параметре.³

почевши од античке Грчке и првог сведочанства Тукидида о грчком полису који је хтео да избегне учешће у сукобу између Атине и Спарте” (Novaković 2011, 6).

3 Иако „Румунија никада није била део француског империјалног царства, она је преко руских велепоседника, који су на својим имањима неговали француски језик и културу, на посредан начин усвојила културу Француске“ (Stojković, 2002:16).

ДИСПРОПОРЦИЈА ДРЖАВНЕ МОЋИ МЕЂУ ЧЛАНИЦАМА ЕУ

У савременим међународним односима, моћ и утицај сваке државе дефинисани су пре свега већ елаборираним чиниоцима, који у коначном стварају пирамиду моћи данашњице. Положај мањих и средњих земаља обележен је дихотомношћу међународног поретка. Она се с једне стране огледа у његовом анархичном оквиру у којем највеће силе углавном имају последњу реч, док са друге стране сведочимо настојањима да се створи уређенија заједница равноправних, суверених земаља и релаксиран поредак заснован на правилима у оквиру међународних институција. Свет је добрим делом заснован на међусобној сарадњи држава, а не искључиво на сировом надметању. Примери „произведене нестабилности“ након интервенција у Ираку, Либији или Сирији, сведоче да груба сила није сама по себи довољна за решавање сложених друштвених проблема, те да подела на „мале“ и „велике“ не гарантује *a priori* успех „великих“. Као пример посебног успеха мале земље да реализује свој интерес у сукобу са много већом, наводи се тзв. Бакаларски рат (Cod War) између Исланда и Велике Британије, завршен 1976. године, када је „Уједињено Краљевство прихватило исландску ексклузивну рибарску зону од 200 наутичких миља” (Steinsson 2016, 37).

Положај малих и средњих земаља сматра се релативно повољнијим у ситуацији када оне чине део ширег и јасним правилима дефинисаног савеза, који им пружа могућност коришћења посебних инструмената деловања и утицаја. Можда најбољи пример овоме јесте Европска унија. Првобитна асоцијација (ЕЕЗ) настала је средином прошлог века управо као заједница земаља које су настојале да удруживањем створе неку врсту економске и политичке противтеже у међународном систему строгог биполарног поретка.

Са глобализацијом, односно постепеном променом међународног система у којем све већу улогу има правилно усмерена „мека моћ“, изнова се поставља и питање у којој мери је разлика између „мањих”, „средњих” и „већих” земаља уопште релевантна. Да не помињемо да нас и ранија

историја учи да величина државе и њена моћ не морају да буду еквивалентне, односно да мали обим земље не мора да аутоматски значи и „немоћ” у некој конкретној ситуацији. Хил (Christopher Hill) тако с правом примећује да “величина и положај садрже велике користи, али и велике трошкове за дату земљу” (Hill 2003, 169).

Конструкција Европске уније, односно заједница које су јој претходиле, од почетка је инсистирала на осетљивости односа између великих и малих земаља. “Ова чињеница је узета у обзир и приликом сукцесивних проширења ЕУ, како у погледу формирања главних тела ове интеграције, тако и у погледу процеса одлучивања” (Lopandić 2010, 102).

Иако не постоји чврста дефиниција тога шта се данас назива малом земљом или земљом средње величине, сматра се да већина држава чланица ЕУ спада у ове две категорије, са изузетком пет земаља које у европским оквирима представљају релативно „велике“ државе (Немачка, Француска, Италија, Шпанија и Пољска). Према томе, у мање и средње земље бисмо могли уврстити чак 22 од 27 чланица Уније.⁴ Погодност коју оне имају унутар ЕУ заснива се на устројству Уније као транспарентог политичког и правног система који функционише према начелима тражења компромиса и усклађивања интереса свих чланица, без обзира на разлике у величини.

Тако свих 27 земаља ЕУ предлаже по једног члана Европске комисије. Уз то, принцип тзв. блокирајуће мајине (приликом гласања у Савету министара) гарантује малим и средњим земљама да не могу бити лако прегласане од стране оних већих. Државе чланице настоје да остваре значајнији утицај и повезивањем унутар различитих субрегионалних групација, попут Вишеградске групе, земаља Бенелукса, Балтичке тројке и слично, што ће се, нарочито у случају прве групације, показати и као потенцијални проблем по питању усаглашености према нарочито осетљивим питањима, какво је без сумње актуелно питање масовних миграција ка Европи.

4 Велика Британија је званично напустила Унију 1. јануара 2020. године, чиме је број чланица сада 27. Заговорници снажније Уније сматрали су да ће након Брексита ојачати њен интегративни карактер. Но, као да је улогу Британије преузела Холандија. “Ни велика ни мала чланица ЕУ постала је свакако једна од кључних у свим процесима. Утицај Краљевине Холандије далеко је изнад величине те државе.” (Palokaj 2020).

Процес одлучивања у ЕУ “огледа се тако у непрестаној потрази за *ad hoc* савезима, при чему је најважнији „коалициони капацитет“ сваке земље, који углавном не зависи од њене величине, него много више од идеолошке и интересне оријентације држава чланица” (Lopandić 2017).

Основни критеријуми груписања држава чланица ЕУ произилазе из више класификационих параметара (богатије или сиромашније, више „либералне“ или „протекционистичке“, више или мање окренуте заштити потрошача или фаворизовању послодаваца и слично). Па ипак, у динамици преговарања унутар ЕУ не може се занемарити чињеница да су веће државе попут Немачке и Француске у већој могућности да наметну своје погледе кроз тела попут Европског савета, где се примењује метод „међувладине сарадње“. Са друге стране, „мале и средње земље се више фокусирају на постизање одређеног броја ограничених, али битних националних циљева, што им неретко пружа бољи маневарски простор у односу на веће земље, чији циљеви су бројнији, па тиме и разумљивији” (Lopandić 2017).

Снага малих и средњих земаља унутар ЕУ највише се показује кроз иницијативе у њиховом регионалном контексту према земљама „не-чланицама“ (релације: Грчка – Турска, Пољска – Русија, Хрватска – Србија и сл.). Овакви и слични примери током последњих година довели су до бројних покушаја чланица ЕУ да врло уске националне интересе (нпр. односе према суседима, мигрантском питању, оспоравањем неких од достигнутих вредности у области људских права и слобода) аутоматски прогласе „европским“, односно да покушају да потпуно „национализују“ спољну политику ЕУ. Овакав тренд је произвео различите тензије унутар ЕУ, како између држава чланица, тако и у односима држава чланица са Европском комисијом, која је званични заступник заједничких интереса земаља Уније.

БАЛКАН КАО ПРИМЕР ПРЕЛАМАЊА МОЋИ ВЕЛИКИХ СИЛА

Од раних деведесетих и дисолуције СФРЈ постајало је све очигледније присуство различитих центара моћи и утицаја који су се преламали на овом, вековима турском, подручју. Након разградње државе која се у европским оквирима категорисала као распектабилно значајна и утицајна, дошли су на ред глобализацијски наративи са израженом тежњом да се „државе сведу на праву меру“ (*'right-sizing' of the state*). Иначе, овај својеврсни коректив јаке државе схваћен је првенствено у смислу „преференција политичких агената да у центру постојећих режима успоставе унутрашње и спољне границе које сматрају одговарајућим” (O’Leary 2004, 2).

Почеци југословенске кризе имали су средишње место у трагањима, како локалних тако и глобалних актера, за „трајним” решењем бројних унутардржавних и регионалних проблема ове мултиетничке балканске државе. Глобализација је, са лепезом различитих институционалних иновација, „уткана у огромну ‘машинерију демократске транзиције’ да би, (бар декларативно, прим. М.С.), омогућила ненасилну консолидацију држава“ (Bayart and Brown 2007, 12).

Оно што је карактеристично за земље источне Европе, па тако и ове балканске јесте бруталан прелазак на парадоксалан глобални политички поредак, који је истовремено захтевао да њихове границе буду јаке - „границе нису замрзнуте, али државама је практично забрањено да их мењају силом” и слабе – „не треба да раздвајају људе”, већ да их „везују заједно” (Zacher 2001, 246). Као резултат помешаних очекивања (великих) и (не) одговарајућег одговора на њега (малих) појавила се чињеница да у „савременом периоду настане много више слабих држава, чије су границе по правилу стабилне” (Hironaka 2005, 2).

Иако је понекад тешко јасно раздвојити инжењеринг прва два чиниоца државне моћи (становништва и територије) у односу међународне заједнице (првенствено САД И ЕУ) према новоствореним ентитетима бивше Југославије можемо препознати “најмање три различита западна одговора” (Sir

jaković 2011, 109), односно различит начин укључивања у западнобалканске државотворне подухвате.

На примеру Србије смо били сведоци „свођења државе на праву меру” деактивирањем агенде територијалног интегритета, што је имало снажну међународну подршку. Косовски преседан је пример ретког случаја у међународним односима, када је скоро плебисцитарном подршком Запада прихваћена сецесија без претходног постизања консензуса. Овај преседан је у западним дипломатским круговима правдан тиме да је у питању „историјска реткост која нема везе ни са једним принципом или идејом на коју се редовно позивају аутори сличних прокламација у новијој историји“ (King 2010, 127).

На примеру Хрватске је уочљива примена другачијег принципа и то у односу према првом чиниоцу државне моћи, према становништву. Наиме, у одговору кључних западних земаља на прогон српског становништва са простора тадашње Републике Српске Крајине препознаје се давање легитимитета према “обезбеђивању одговарајућег становништва”, које је „утрло пут консолидацији државе” (King 2010, 129). Из овог примера се види да је међународна заједница прихватила резултате спроведене мешавине насилних и административних политика, који су ефикасно елиминисали могућност да српска мањина испостави захтеве за добијање територијалне аутономије.

Нарочито индикативан пример различитих аршина међународне заједнице према новоствореним балканским државама јесте онај који се тиче Босне и Херцеговине и Македоније (данас Северне Македоније). Анализирајући прва два чиниоца државне моћи на примеру ових земаља евидентно је да су обе су искусиле насилно „обезбеђивање одговарајућег становништва”, али је „свођење државе на праву меру” остало ограничено на успостављање јасних, мада често невидљивих, унутрашњих граница. Ове две земље, нарочито БиХ, данас представљају слабе и подељене државе са много већим ризиком од обнове сукоба. „Значајан део становништва ових земаља (етнички Албанци у Северној Македонији, те етнички Срби и Хрвати у БиХ) не сматра ове државе својим,

те машине заставама, и буквално и метафорички, суседних матичних држава” (Ćirićković 2011, 112). Са друге стране, повратак расељених из ратова деведесетих, који би био на линији поништавања резултата „етничког чишћења” остао је „незадовољавајући” (UNHCR, ОСНА 2007, 80) јер је према повратницима махом одговорено мешавином нетрпељивости и игнорисања које спроводе припадници доминантне етничке и(ли) конфесионалне групе у одређеној области.⁵

Из ових дивергентних одговора међународне заједнице (САД и најважнијих земаља ЕУ) према земљама овог региона види се континуитет реалполитике, са елементима пристрасности, селективне демократије и међународног права. Поменути преседани сугеришу да је, у непромењеним констелацијама моћи великих играча данашњице, могуће и прихватање („награђивање”) евентуалне нове насилне изградње држава уз непоштовање универзалних норми.

ГДЕ ЈЕ БАЛКАН ДАНАС НА ЕВРОПСКОЈ АГЕНДИ?

Данас се с правом може рећи да је простор који различити аутори називају другачијим именима (Југоисточна Европа, Западни Балкан, простор бивше Југославије и слично) својеврсни полигон геополитичког надметања, које се одвија у непосредном суседству или у самим државама региона. Актера је више него довољно. Поред старих империјалних играча и њихових асистената, од којих су неки у новом руху, ту су и нови глобални актери који луцидно комбинују геополитику са геоекономијом. Продор „нетрадиционалних“ великих играча на овим просторима условљен је многим слабостима земаља региона, али и индолентношћу европске администрације према овом простору.

Оно што би се у мањој или већој мери могло приписати свим овим земљама јесте оно што се у европским оквирима описује флоскулом „недостатак доброг или демократског управљања“ (*good governance, democratic governance*). Правосуђе није ефикасно нити независно, већ је подложно политичким утицајима. Корупција је широко распрострањена,

⁵ Овакво стање опстаје без обзира да ли је реч о територијама са предратном етничком већином или о оној која је створена етничким протеривањем.

а борба против организованог криминала је и даље се не може сматрати успешном. У складу са трендом раста аутократских тенденција у Европи и целом свету, „регионом се шири пошаст популизма оличеном у расту десних уверења, а лична и готово ничим ограничена власт водећих политичара постала је одлика готово свих политичких режима на Западном Балкану“ (Freedom House 2019, 10). Економска криза започета 2008. године, уз неререформисан и нефлексибилан привредни сектор, додатно је дестабилизovala овај регион. Мигрантска криза са протоком скоро милион економских миграната и избеглица на рути према западној Европи и најновија криза изазвана пандемијом COVID-19 само су нови лоши моменти који употпуњују ову суморну слику. Раскорак између развијености западнобалканских привреда и оних из ЕУ не буди оптимизам: „регион је у просеку на једва 30 одсто развијености у односу на просек ЕУ, уз велике разлике између земаља“ (Anastasiјевић 2018). Рецидивни идентитетских трвења из деведесетих су и даље веома снажни, а стиче се утисак да европска администрација нема нарочито слуха нити жеље да се значајније укључи у њихово превазилажење.

Додатни проблем европског контекста за земље које су у процесу евроинтеграција је вишеструка криза Европске уније која већ неколико година није у стању да нађе решења за различит корпус криза (економску, институционалну, идентитетску, те кризу демократског дефицита и политичког вођства). У таквим условима, у којима се често говори о могућем распаду Уније, државе из „чекаонице за чланство“ природно губе поверење у вођство ЕУ и њену спремност да настави пријем нових чланица у скоројој будућности. Некадашњи магнетизам чланства и популарност ЕУ опције круни се широм региона. Нарочито су индикативна истраживања према којима „на Балкану данас живе млади који верују да њихове земље никада неће постати део Европске уније“ (Jović 2019).

Занимљиво виђење релације „ЕУ – Балкан“ износи професор Ерик Горди (Eric Gordy), познавалац балканских прилика са Универзитетског колеџа у Лондону (University College London), који истиче да је „сасвим могуће да су све кандидатуре биле део плана да ЕУ задржи утицај над балканским земљама јер је увек могла да им каже да неће постати чланице

ако се не понашају добро“, и наставља, „та стратегија има све мање ефекта с обзиром на то да се све већи број људи изгледа слаже да ове земље никада неће ући у ЕУ“ (Rujević 2017). Отежавајућа околност по земље кандидате са овог простора јесте и тренд национализације политика Европске уније, у оквиру које се аспирантима у региону испоручују услови за даљу интеграцију од самих земаља чланица, који су често у нескладу са заједничком политиком ЕУ. Мигрантска криза, која је добила маха током 2015. Године, била је додатни тест на којем је Унија пала због нејединства, међусобних неслагања чланица и изостанка солидарности и заједничке акције. Неодговарајући однос европских институција према земљама тзв. балканске руте и спекулације које су се појавиле око враћања великог броја миграната у земље у којима су првобитно евидентирани, додатно је усложнила ионако компликован однос између очито разједињених чланица ЕУ и земаља на западнобалканској рути које су у процесу придружења.

КОМЕ ТО РЕГИОН ПРЕПУШТА ЕУ?

Неповољна клима према проширењу Уније изнутра, преноси се на ове просторе који су одвајкада парадигма за укрштање интереса различитих глобалних актера. Деведесетих година Турска је снажно имплементирала своје присуство и утицај. Двехиљадите су донеле консолидацију руског утицаја кроз економско и инвестиционо присуство, док декаду на измаку обележава Кина која значајно повећава свој утицај и присуство у региону.

Према истраживачима Руског савета за међународне односе направљена је класификација⁶ која користи својеврсну кошаркашку терминологију и њоме осликава хијерархију моћи водећих државних актера данашњице у односу према Балкану путем три групе утицаја различитог интензитета и перманентности деловања.

Прву групу чине *плејмејкери* (главни играчи-актери). У ову групу спадају САД, ЕУ и Кина, сходно реалној моћи коју имају и коју могу да пројектују у региону. ЕУ се оријентише на

6 Класификација водећих државних актера данашњице према: (Entina and Pivovarenko 2019).

политичку стабилност, разрешење територијалних и сличних размирица, ограничавање негативног утицаја осталих сила и наставак интеграционих процеса ка Унији (али без тврдих гаранција). Приоритети САД су учвршћивање сопственог економског присуства, развој алтернатива за обезбеђење енергената и проширење војног присуства кроз успостављање војних база. Кина проширује свој политички и економски утицај у регионима где су присутне САД и ЕУ и настоји да имплементира свој пројекат познат као „Један појас – један пут“, што подразумева инвестиционе и инфраструктурне пројекте, те пласман „лакхих кредита“.

Другу групу утицаја чине *крилни играчи* (помоћни актери), који испољавају значајан али не и пресудан, нити перманентан утицај на регион. У ову групу земаља спадају Велика Британија, Турска и Русија, силе које су традиционално кроз историју испољавале свој утицај у региону. Велика Британија, према наведеном истраживању, унапређује сопствене механизме утицаја и интеракције са ЕУ и НАТО у погледу присуства у региону и тежи да ограничи утицај Русије и других спољних актера. Турско ширење утицаја у региону првенствено се тиче стварања маневарског простора за деловање према другим силама пре свега према САД, ЕУ, Кини и Русији. Она истовремено проширује културни и верски утицај, док на другој страни форсира енергетске пројекте и развија транснационалне саобраћајне капацитете како би се укључила у кинески пројекат „Један појас један пут“. Русија настоји да задржи своје економско присуство у региону, да одржи историјски утемељен политички и културни утицај, али и да избегне конфронтацију тражећи моделе неконфликтних релација у односима са ЕУ и НАТО.

И коначно, трећу групу у овој класификацији чине *епизодни играчи* (повремене актери, резервни играчи). Њихова улога је сведена је на повремено ситуационо активирање, што их чини мање утицајним и непредвидивим учесницима. Ову групу чине Аустрија, земље Вишеградске групе (Мађарска, Пољска, Чешка и Словачка) и арапске земље богате нафтом⁷. Земље Вишеградске групе укључују се у интеграционе процесе

⁷ Неке од њих, попут Саудијске Арабије и УАЕ, имају потенцијал и аспирације да се значајније наметну и тиме пређу у вишу групу утицаја.

региона ка ЕУ у жељи да подупру сопствене позиције у Унији, рачунајући на сличности које донекле имају са земљама региона, као и да повећају ниво сопствене безбедности у погледу терористичких претњи и илегалних миграционих токова. Поједине арапске земље, извознице нафте, такође испољавају свој утицај у региону учешћем у саобраћајним, логистичким, урбанистичким и агрокултурним пројектима. У регионалном контексту, нарочито у земљама са значајнијом муслиманском популацијом, значајано је и усмерење ка проширењу културног и верског утицаја.

НИ РУСИЈА, НИ ТУРСКА – КИНА?

Наведене препоруке поменутих руских истраживача које потенцирају важност веће присутности Русије на овом простору могу се схватити и као резултат критичке анализе постојећих руских стратегијских докумената о њиховој спољној политици. Наиме, према најновијем доступном концепту руске спољне политике (Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation 2016), из којег се види листа приоритета руске спољне политике по конкретно наведеним регионима и земљама у целом свету, не препознаје западнобалкански регион. Истовремено, међусобно супротстављени интереси Русије и Турске не ескалирају јер су обе земље процениле да им је већи проблем у овом тренутку Европска унија. Овај принцип кохабитације и стављања по страни међусобних проблема у корист других већих проблема које обе земље имају у односима са Западом, односи се не само на балкански регион, већ и на друге географске области попут Кавказа, Сирије, Централне Азије и слично. Стога се може очекивати наставак досадашњих прагматичних трендова у спољној политици Турске и Русије и њихова даља присутност и активности на Балкану и у Србији, уз уздржавање од било каквих међусобних сукоба. Нарочито имајући у виду да Балкан и Србија нису високо на листи приоритета у руској и турској стратегијској агенди.

Међутим, оно што у последњој деценији представља новост јесте интензивирани динамика Кине у овом региону која, поред геополитичких, има и веома практичне економске

разлоге. Нарочито повољно место у региону за остварење ових двојаких кинеских интереса свакако је Србија.

Интензивни политички односи Србије са Кином добили су нову динамику након једностраног проглашења независности Косова, услед напора Србије да се смање капацитети за његово даље међународно признавање. За Кину је овај сецесионистички потез био неприхватљив с обзиром на аналогију са „Принципом једне Кине“. На таласу ових приближавања, јачање односа је уследило већ 2009. године када су Србија и Кина потписале „Заједничку изјаву о успостављању Стратешког партнерства“. То је уједно био „први споразум о стратешком партнерству који је Србија потписала са неком страном државом у својој модерној историји⁸, и до данас остала једина земља Западног Балкана која је остварила овај облик партнерства са Кином“ (Igrutinović, Janjić i Subotić 2019, 40).

Додатни напредак у кинеско-српским односима постигнут је три године касније потписивањем „Свеобухватног стратешког партнерства“ као највишег нивоа партнерства које једна држава може имати са Кином. Досадашња спољнополитичка пракса Кине нам говори да „ова земља увећава свој ниво сарадње са одређеном државом углавном када процени да је постигнуто политичко поверење и позитиван резултат у досадашњој сарадњи“ (Struver, 2020).

У односу на друге балканске државе, Србија је остварила не само најближе политичке везе са Кином, већ и оне мерљивије - економске.⁹ Поред несумњиве користи коју Србија има од наведене сарадње остаје индикативно да су ови пројекти добили несразмерну количину позитивног маркетинга од стране медија у Србији, где су махом представљани као инвестиције, а не као зајмови, што у суштини и јесу. Трговинска размена између две земље такође бележи тренд раста. Према најсвежијим подацима Завода за статистику Републике Србије, укупна годишња вредност трговине између две државе била

8 Следећа стратешка партнерства су потписана са Италијом 2009. године, Француском 2011. године, Уједињеним Арапским Емиратима, Русијом и Азербејџаном 2013. године.

9 Први уговори односили су се на изградњу моста Земун – Борча преко Дунава и ревитализација термоелектране Костолац Б. Касније се већ кренуло са захтевним инфраструктурним пројектима, укључујући три деонице ауто-пута Е763 (на Коридору XI), делове обилазнице око Београда, модернизацију железничке пруге Београд – Будимпешта и изградњу новог блока термоелектране Костолац. Према: (Igrutinović, Janjić i Subotić 2019, 45).

је близу 3 милијарде долара у 2019. години, са израженом диспропорцијом значајном у корист Кине – вредност увоза из Кине била је близу 2.6 милијарди долара. Тако је Кина је чинила 9.6% укупног увоза Србије и тек 1.8% њеног укупног извоза у 2019. години. (РЗС 2020). Иако су наведене инвестиције превасходно из домена привреде и економије, „у другом кораку оне имају и јасне геополитичке импликације“ (Гајић 2018, 25).

Најсвежији пример узлазног кинеског утицаја у Србији свакако је и актуелна ситуација са пандемијом COVID-19, која је цео свет очигледно затекла неспремним. Пре него што је вирус постао глобална пандемија, Влада Србије је на више начина покушала да искаже солидарност са Кином, као првом државом која се суочила са кризом. Са бележењем првих случајева овог вируса у Србији, а нарочито са чињеницом да је број заражених почео да расте, Србија је кренула у кампању за страном помоћи, нарочито у погледу медицинског материјала, препознајући све озбиљнију ситуацију у оближњој Италији. Незадовољан недостатком брзог одговора ЕУ у времену кризе, председник Александар Вучић послао је снажну поруку јавности током ванредног телевизијског обраћања нацији изјавивши: „Европска солидарност не постоји. То је била бајка“ (Simić 2020). Том приликом је апострофирано “челично пријатељство” са Кином, коју је председник Вучић означио као „једину која може да помогне Србији и као државу у коју се, у тренутку кризе, полагају највеће наде” (Zorić 2020). Наведене изјаве су имале снажан утицај на јавност и допринеле расту поверења наших грађана према овом, све битнијем, глобалном “играчу” данашњице.

Уз више ваздушних пошиљки са медицинском опремом, пристигао је и тим састављен од шест кинеских медицинских стручњака ангажованих да, уз искуство у борби са новим вирусом, понуде савете о мерама које су произвеле најбоље резултате у Кини. Иако домаћи медији некада и неумерено истичу ову помоћ, још увек није познато шта тачно од те помоћи представља донацију Кине, а шта (и под којим условима) иде на терет државног буџета Србије. С обзиром на то да је борба против вируса у току, тачан утицај ових активности на јачање меке моћи Кине у Србији се не може поуздано знати. Ипак, користећи се закономерношћу да подршка јавности у великој

мери зависи од нивоа медијске покривености и политичке промоције, очекује се да ће се популарност Кине свакако додатно увећати у очима домаће јавности.

У европским политичким круговима се неретко истиче забринутост да би Кина могла да злоупотреби ситуацију са актуелном пандемијом и прошири свој политички утицај у Србији и региону. Поглед европске администрације на ову релацију утицаја најчешће је усмерен ка “лаким кредитима” којим је Кина заплуснула земље региона. Без обзира да ли се ради о Црној Гори, Србији, Македонији или Босни и Херцеговини, када су у питању кинески зајмови, начин размишљања и пословни приступ је скоро идентичан. Европска администрација истиче да “ове земље нису у потпуности свесне замке која је скривена у пословном моделу који на почетку изгледа обећавајуће” (Garčević 2020).

Кина је свакако спремна (и способна) да ојача своје упориште у Србији и региону, углавном услед недостатка истинске посвећености европским интеграцијама земаља региона, што је удружено са геополитичком неспремношћу Уније да посвећено и искрено подржи Србију и остале државе региона које су “на европском путу”. Најновији пример са актуелном пандемијом учи нас још нечему. Помоћ ЕУ, која је свакако била неблаговремена, у Србији је прошла “испод радара”. Ово показује да ће ЕУ, без одговарајућег стратешког приступа и правовременог деловања, остати у другом плану, док ће друге државе, као што је Кина, наставити да шире свој утицај. Узевши све у обзир, актуелна пандемија је показала да је сарадња Србије са Кином у једном тренутку ишла на штету угледа ЕУ, делујући противно духу процеса приступања. Ипак, Кина до сада није показала видљиву намеру да наруши процес приступања Србије ЕУ. Разлог за то је реалполитичке природе, јер би чланство Србије у ЕУ највероватније одговарало циљевима иницијативе „појас и пут“, као и кинеским економским интересима уопште. Чак и ако би Кина имала латентну намеру да поремети или успори процес приступања Србије ЕУ, поређење свеукупног економског и политичког значаја Кине и ЕУ у Србији и региону, још увек показује да би способност Кине да то учини била прилично лимитирана.

ЛИТЕРАТУРА

- Anastasijević, Dejan. 2018. „Zapadni Balkan: Sve dalje od EU”. *BBC News na srpskom*, 18. april, 2018.
- Арон, Рејмон. 2001. *Мир и рат међу нацијама*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Bayart, Jean-Francois and Brown, Andrew. 2007. *Global Subjects: a Political Critique of Globalization*. Cambridge: Cambridge by Polity Press.
- BBC News. 2020. „Nuklearno naoružanje: Koje države ga imaju i u kojim količinama”. *BBC News na srpskom*, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51109505>, 19/05/2020.
- Vulf, Martin. 2003. „Da li će nacionalne države preživeti globalizaciju”. U: *Globalizacija – mit ili stvarnost* (prir. Vladimir Vuletić). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Гајић, Александар Саша. 2018. „Геополитичка позиција Србије: између атлантизма, евроазијства и кинеског утицаја”. *Политика националне безбедности*, бр. 2, стр. 13-29.
- Garčević, Vesko. 2020. „Zapadni Balkan između EU, Rusije i Kine: ko ima kontrolu?”. *Remarker*, 17. avgust 2010.
- Гађиновић, Радослав. 2007. „Примена силе у међународним односима”. *Српска политичка мисао*, 3-4, стр. 9-22.
- Деспотовић, Љубиша. 2016. „Антиномије националне (не) моћи: Глобализацијски и геополитички контекст националне безбедности Србије”. *Политика националне безбедности* бр. 2, стр. 27-45.
- Entina, Ekaterina and Pivovarenko, Alexander. 2019. „Russia in the Balkans – The Balkans at the Epicentre of International Developments”. RIAC report, January 13, 2019, *Russian International Affairs Council*.
- Zacher, Mark. 2001. „The Territorial Integrity Norm: International Boundaries and the Use of Force”. *International Organization*, vol. 55, issue 2, pp. 215-250.
- Zorić, Ognjen. 2020. „Kina i Srbija: Čelično prijateljstvo u doba korone”. *Radio Slobodna Evropa*, 18. 3. 2020.

- Igrutinović, Milan, Janjić, Miloš i Subotić, Strahinja. 2019. *Kineski uticaj na Zapadni Balkan*, Beograd: Centar za evropske politike.
- Jović, Dejan. 2019. „Na Balkanu sve manje ‘vernika’, u EU sve više ravnodušnih”. *Tanjug* 13, decembar 2019.
- King, Charles. 2010. *Extreme Politics: Nationalism, Violence, and the End of Eastern Europe*. New York: Oxford University Press.
- Lopandić, Duško. 2010. „Male i srednje zemlje u međunarodnim odnosima i Evropskoj uniji”. *Međunarodni problemi*, br 1, str. 79-112.
- Lopandić, Duško. 2017. „Kako članstvo u EU jača položaj zemalja male i srednje veličine”. *European Fund for the Balkans*, 26. jun 2017.
- Maciois, John and Marie Gerber, Linda. 2011. *Sociology*. Toronto: Pearson Prentice Hall.
- Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. 2016. „The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, *Approved by President of the Russian Federation Vladimir Putin*, on November 30, 2016.
- Novaković, Igor. 2011. „Koncept neutralne države”. *Međunarodna politika*, br. 114, str. 5-20.
- O’Leary, Brendan. 2004. „Introduction”. In: Brendan O’Leary, Ian S. Lustick, and Thomas Callaghy (eds.) *Right-sizing the State. The Politics of Moving Borders*. New York: Oxford University Press.
- Palokaj, Augustin. 2020. „Ovo je tajna velike moći relativno male države”. *Jutarnji list*, Zagreb, 22. jul 2020.
- Радаковић, Милован. 2011. „Политички и војни аспект неутралности”. *Политичка ревија*, бр.1, стр. 297-307.
- Републички завод за статистику Србије. 2020. *База података о спољној трговини*, <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/spoljna-trgovina/> 31/05/2020.

- Rujević, Nemanja. 2017. „Krajnja stanica – čekaonica“. *Vreme* br. 1379, 8. jun 2017.
- Simić, Julija. 2020. „Serbia turns to China due to ‘lack of EU solidarity’ on coronavirus“. *Euractiv*, 18. 3. 2020.
- Steinsson, Sverrir. 2016. „The Cod Wars: a re-analysis“. *European Security*, March 2016.
- Стојановић, Радослав. 1982. *Сила и моћ у међународним односима*. Београд: Радничка штампа.
- Stojković, Branimir. 2002. *Identitet i komunikacija*. Београд: FPN: Čigoja.
- Struver, Georg. 2020. „Diplomatija kineskog Strateškog partnerstva: Determinante i ishodi međunarodnog svrstavanja“, *GIGA - Nemački institut za globalne prostorne studije*, 29/05/2020.
- Суботић, Милован. 2019. „Трансформација руске моћи у глобалном контексту и на примеру Србије“. *Политика националне безбедности* бр. 2, стр. 109-132.
- Todd, Emmanuel. 2004. *Kraj imperija, Ogled o raspadu američkog sustava*. Zagreb: Masmmedia.
- Ćirjaković, Zoran. 2011. „Svođenje postjugoslovenskih država i njihovog stanovništva na pravu meru“. *Bezbednost Zapadnog Balkana* br. 21, str. 103-115.
- UNHCR, OCHA, etc. 2007. *Handbook on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons*. Turin: International Training Centre of the ILO.
- Freedom House. 2019. *Nations in Transit*. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit> 19/07/2020.
- Hill, Christopher. 2003. *The Changing Politics of Foreign Policy*. New York: Palgrave MacMillan.
- Hironaka, Ann. 2005. *Neverending wars: the international community, weak states, and the Perpetuation of Civil War*. Cambridge: Harvard University Press.

Milovan Subotić

University of Defence - Strategic Research Institute, Belgrade

**GEOPOLITICAL ASPECT OF REDEFINED STATE
POWER ON THE EXAMPLES OF THE EU
AND THE BALKANS**

Resume

Globalization did not make states unnecessary. On the contrary, in order for people to successfully take advantage of the opportunities offered by international integration, they need a state at both ends of their transactions. Weak, disordered and corrupt states are being avoided as black holes in the global economic system. The modern understanding of power (strength) of the state implies six basic factors on which its strength and authority in the international community are based. Those are: population, territory, economy, armed forces, foreign policy (political adaptability) and national culture. In this paper, modern international relations, the power and influence of each state are defined through elaborated factors which create the pyramid of power of today. The position of small and medium-sized countries is analysed on the example of the EU countries. These countries are trying to have a more significant influence on decision-making process through connection within various subregional groups, such as the Visegrád Group, the Benelux countries, the Baltic states and the like. This, especially on the example of the first group, will prove to be an issue in achieving full compliance of the EU countries, especially regarding the sensitive issues such as a mass migration to Europe. Recently, we have witnessed numerous attempts by the EU members to automatically declare narrow national interests as “European”, i.e. to try to “nationalize” the EU foreign policy. This trend has produced various tensions within the EU, both between member states and within the relation of member states with the European Commission, which is the official representative of the common interests of the EU countries. Dissonant characteristics that are present at the EU level, such as economic imbalance, “centre-periphery” issues, and crises of political systems, have

negative affect on political systems and economic dynamics of the Western Balkan countries, with a notable increase in Euro-scepticism. The unfavourable climate towards the EU enlargement from the EU itself is being transferred to the local levels which have always been a paradigm of intersection of the interests of both state and non-state global actors. During the 1990s, Turkey strongly implemented its presence and influence. Then, 2000s brought the consolidation of Russian influence through economic and investment presence, while the ending decade is marked by China which significantly increased its influence and presence in the region. Almost three decades after the break-up of Yugoslavia, the rest of Europe has been warned that there is a political and economic vacuum in the Balkans' societies, which could soon turn into a security and political issue. If soon as possible there is no more certain prospect of the EU membership for those countries that are "stuck on the European path", other players could enter the game more significantly, primarily China, Russia, Turkey and some Arab countries. Concerns that China could use the situation with the current COVID-19 pandemics and expand its political influence in Serbia and the region, are increasingly expressed in the European political circles. The concern is not without reason. The European response has been waited for too long.

Keywords: *globalization, state power, the European Union, the Balkans, Russia, Turkey, China*

* Овај рад је примљен 13. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

Миша Стојадиновић*

Институт за политичке студије, Београд

ГЕОПОЛИТИКА И ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА**

Сажетак

Крај XX и почетак XXI века су довели до великог броја промена које су се одразиле на свим пољима. Ограниченост ресурса и потреба за енергијом су заслужено заузели своје место међу кључним чиниоцима креирања међународне политике земаља широм света, при чему је рођен један нови вид дипломатије – енергетска дипломатија. Главни циљ рада је критичка анализа енергетске безбедности европских земаља, са нарочитим фокусом на енергетску безбедност балканских земаља. У раду се нарочито анализира утицај геополитичких фактора по питању енергетске зависности европских земаља. Истовремено се преиспитује могућност коришћења енергетске дипломатије у циљу јачања регионалне сарадње на Балкану. Рад се ослања на геополитички приступ разумевању међународних односа уз коришћење географског и компаративног метода.

Кључне речи: *геополитика, енергетска безбедност, Северни ток 2, Турски ток, Балкан, Бугарска и Србија*

* Контакт: misa.stojadinovic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

ЕНЕРГИЈА И ГЕОПОЛИТИКА: ЕНЕРГЕТСКА ЗАВИСНОСТ ЗЕМАЉА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Значај енергије за човечанство је непроценљив. „Веза човечанства и пројекција његове судбине у будућности повезана је са енергијом. Основа која дефинише раст сваког друштва представља решење питања производње, преноса, акумулирања и иновирања енергије. Свака енергетска неуравнотеженост осликава се кроз све веће разлике између богатих и сиромашних“ (Миловановић, Папић, Думоњић-Миловановић, Милашиновић, Кнежевић 2018, 33). Самим тим поседовање енергената одређеним државама доноси одређене предности, не само са економског аспекта, већ и са аспекта њиховог геополитичког позиционирања у међународним односима. Земље које поседују и контролишу енергенте постају земље које могу значајно да утичу на друштвена кретања на глобалном нивоу. „Географски распоред енергетских изворишта, као и правци пружања стратешких цевовода, пре свега гасовода, опредељују спољне политике држава, утичу на доношење политичких одлука, обликују и усмеравају дугорочне политичке процесе“ (Пророковић 2020, 270).

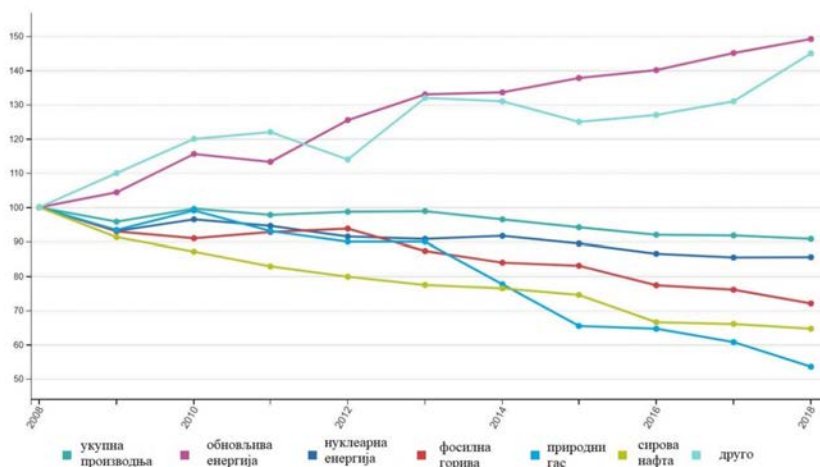
Земље које не поседују енергију и зависе од увоза енергената из других земаља су уједно и рањивије/небезбедније. То нас оправдано доводи на поље дискутовања о томе како енергија утиче на безбедност земље, а самим тим и до концепта енергетске безбедности. Концепт енергетске безбедности или небезбедности је тешко одредити сам по себи и он се најчешће дефинише кроз призму енергетске зависности земаља. То је у ствари однос између потребе енергије једне земље и могућности да исту сама произведе. „Енергетска сигурност третира се искључиво као питање зависности земаља потрошача, због чега и долази до поистовећивања термина енергетске безбедности и безбедности снабдевања енергијом“ (Гламочак 2015, 283-284).

Начин одређења енергетске безбедности за неку земљу зависи и од тога да ли се ради о земљи која производи енергију, дистрибуира је или је само користи: „1. за земље богате енергентима, то значи усмеравање пажње на успостављање

контроле над производњом и извозом енергената (Русија); 2. за земље у развоју, енергетска безбедност значи набавку енергената по повољним ценама како би могле наставити са економским растом и 3. за земље сиромашне природним изворима, енергетска безбедност значи доступност енергената и предузимање мера којима ће ублажити ту зависност – развојем трговине и економским улагањем у иностранству, диверзификацијом извора енергије и сл. (Јапан)“ (Гаџиновић 2014, 16-17) Овакво схватање енергетске безбедности нас доводи и до њене геополитичке димензије. „Енергетска безбедност се може и мора разматрати у контексту геополитике. САД, Русија, Кина, ЕУ, НАТО, Турска, Саудијска Арабија, као и све остале велике и регионалне силе или регионалне организације прилагођавају свој наступ у међународној арили интересима који директно проистичу из покушаја осигуравања енергетске безбедности“ (Пророковић 2020, 270).

Уколико посматрамо геополитичку позицију европских земаља са аспекта енергетске зависности на први поглед се оне могу одредити као зависним земљама које по питању енергената у великој мери зависе од увоза. Поређење података из 2008. и 2018. године показује да је укупна производња примарне енергије за 9,2% мања и да се налази у сталном опадању (графикон бр. 1). Ово је, међутим исувише поједностављено виђење. „У оперативном смислу, концепт енергетске безбедности одређен је заштитом читавог ланца снабдевања енергијом. Конкретно, досадашња дефиниција енергетске безбедности била је више описног карактера и заснивала се на три различита аспекта: доступност енергената у довољној количини и по приступачним ценама; стабилност испорука; физичка безбедност инфраструктуре“ (Гламочак 2015, 284-285).

Графикон бр. 1: Производња примарне енергије Европске уније 2008-2018.

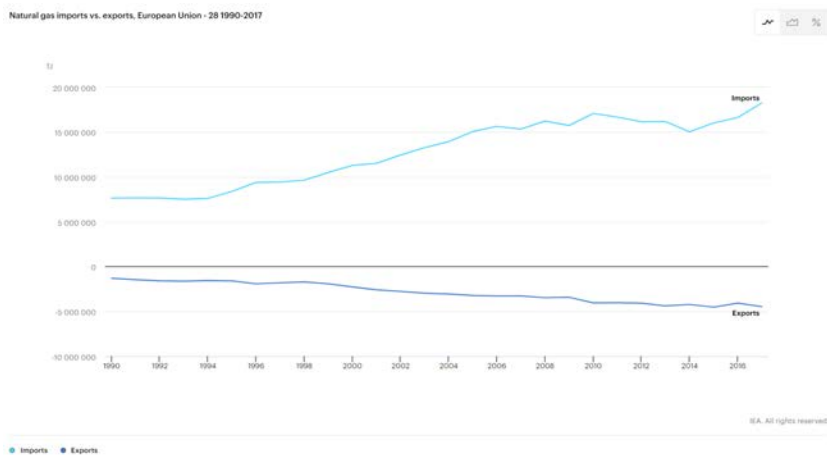

Извор: Energy production and imports – Eurostat, 01. 01. 2019.

Овде је свакако охрабрујуће то што производња обновљиве енергије стално расте, што је једини логични пут који све државе требају да следе, нарочито имајући у виду ограниченост природних ресурса и климатске промене. Са друге стране, остали показатељи по питању енергетске независности Европске уније су у великој мери у сталној стагнацији, при чему природни гас свакако представља најпотребнији ресурс за земље Европске уније. Производња природног гаса је у сталном опадању док потреба за њим расте, а самим тим уједно расте и његов увоз (графикон бр. 1 и графикон бр 2).

Статус Русије као енергетског партнера и главног извозника на тржишту Европске уније у великој мери забрињава САД. Овакав став је нарочито видљив по питању снабдевања Европске уније природним гасом где су САД предузеле драстичне кораке како би се спречио извоз овог енергента на ово тржиште. Тиме су званичници САД хтели да принуде земље ЕУ да потраже неки алтернативни вид по питању снабдевања без обзира колико овај захтев илузорно деловао.

Графикон бр. 2: Природни гас: однос између увоза и извоза природног гаса на територији Европске уније

Извор: IEA – International Energy Agency, 29. 07. 2020.

Русија је у 2018. години била главни добављач Европске уније на пољу природног гаса, сирове нафте и угља. Истовремено подаци европске статистичке службе *Евростат* указују да производња природног гаса широм ЕУ вртоглаво опада (графикон бр. 2). Потреба за овим енергентом је огромна док су могућности да се он увезе ограничене пре свега географским факторима. Русија је међу водећим земљама када се ради о резервама природног гаса, а самим тим и економски и логистички најлогичнији избор по питању увоза овог ресурса. Европска унија ће се увек налазити у зависном положају када се ради о значају који руски гас има за њу. Иако Русија и САД спадају у две водеће земље када се ради о производњи природног гаса, било какви покушаји замене Русије, који би подразумевали преузимање улоге енергетског извозника од стране САД-а, су једноставни преамбициозни. Амерички течни гас је исувише нестабилан и прескуп извор за ЕУ да би био главни енергетски ослонац европских земаља, док истовремено Русија поседује убедљивог највише процењене резерве овог енергента.

Табела бр. 1: Процењене резерве природног гаса

		Резерве у милијардама m ³	Удео у проценту светских резерви			Резерве у милијардама m ³	Удео у проценту светски резерву
1	Русија	47.800	24,23	11	Алжир	4.504	2,28
2	Иран	33.720	17,09	12	Ирак	3.820	1,94
3	Катар	24.070	12,20	13	Индонезија	2.866	1,45
4	САД	8.714	4,42	14	Мозамбик	2.832	1,44
5	Саудијска Арабија	8.619	4,37	15	Казахастан	2.407	1,22
6	Туркменистан	7.504	3,8	16	Египат	2.186	1,11
7	УАЕ	6.091	3,09	17	Канада	2.056	1,04
8	Венецуела	5.739	2,91	18	Аустралија	1.989	1,01
9	Нигерија	5.475	2,78	19	Узбекистан	1.841	0,93
10	Кина	5.440	2,76	20	Кувајт	1.784	0,9

Извор: CIA World FactBook (Пророковић 2020, 266)

Долазак Владимира Путина на чело је у великој мери променило статус Русије у међународним односима. Русија се од почетка XXI века поново успоставила као политичка, војна и нуклеарна сила. Оно што је, такође, неопходно поменути јесте да Русија почиње да се успоставља и као водећа енергетска сила. Енергетска моћ Русије је свакако нешто што јој то омогућава. Да је то пут који ће Русија следити Владимир Путин је као председник владе 2009. године наговестио: „Русија ужива велике енергетске и минералне ресурсе који служе као фундамент за развој економије и као инструмент за вођење унутрашње и спољне политике. Положај земаља на међународном енергетском тржишту детерминише на више начина њезин геополитички утицај“ (Јефтић-Шарчевић и Стојић-Карановић 2013, 445).

Могућност јачања сарадње између ЕУ и Русије је од стране званичника САД виђен као претња. „Санкције Уније уведене Русији због учешћа у украјинској кризи и анексије Крима,

појачале су енергетску неизвесност. Русија је онемогућена да добије статус пројекта од међународне важности који је имала за Северни ток и одустала је од пројекта Јужни ток“ (Гламочак 2015, 287). За балканске земље је од нарочитог значаја имало одустајање од изградње Јужног тока. „САД су током 2014. године успеле да преко Брисела (ЕУ) и Бугарске спрече да се настави градња Јужног тока тако што су Брисел и Софија условљавале Гаспром и Русију ретроактивним прихватањем Трећег енергетског пакета ЕУ. Према том документу, који је у ЕУ усвојен 2009. године, а ступио на снагу 2011. године, обавезно је раздвајање оператера транспорта гаса од произвођача/ снабдевача гасом. То би значило да „Гаспром“ не може да буде истовремено снабдевач гаса и један од власника гасовода“ (Перишић и Таловић 2016, 35). Овакав потез је онемогућио било какву могућност изградње Јужног тока, при чему су европске земље морале да се повинују притиску из Вашингтона иако се ради о потезима који су у директној сукобљености са њиховим националним интересима. Преусмеравање пројекта гасовода на Северни ток 2 и Турски ток је у великој мери узнемирило званичнике САД. У интервјуу објављеном у Њујорк тајмсу Мајк Помпео је изјавио САД морају да учине све што је у њиховој моћи како пројекат Северни ток 2 не би постао претња по енергетску безбедност Европске уније, али да за тако нешто не поседују довољно средстава: „Русија има за циљ да користи гасовод да удвостручи количину испорученог гаса у Немачку, користећи руту испод Балтичког мора која ће заобићи Украјину и одузети јој потенцијално милијарде долара транзитних такси. Вашингтон је забринут да би продужење нафтовода могло повећати политички и економски утицај Москве на Европу“ (U.S. Keen to Ensure Russian Pipeline Does Not Threaten Europe, Pompeo Says, 30. 07. 2020). Овакво виђење ствари се у великој мери разликује од виђења европских земаља. И док су земље ЕУ морале да се повинују по питању увођења санкција Русији када се ради о снабдевању енергентима, а нарочито о природном гасу, став европских земаља је почео да се мења. Национални интереси земаља ЕУ су полако почели да показују отпор усмеравању њихове спољне политике од стране САД. То се нарочито може видети у све већој супростављености на релацији Берлин-Вашингтон. Поводом овог питања Ангела Меркел је изјавила

да америчке санкције против гасовода Северни ток 2 нису у складу да правном регулативом Берлина: „Сматрамо да је тај пројекат неопходно завршити и у том кључу ћемо радити (...) Због тога се Немачка толико заложила да се закључи споразум према којем се Украјина не може искључити из транзита руског гаса и транзитних царина“ (Ангела Меркел: „Северни ток 2“ мора бити завршен, 01. 07. 2020). Са овим се слаже и бивши немачки канцелар Герхард Шредер који указује да америчке санкције против Северног тока 2 угрожавају транснационално партнерство и противне су интересима безбедности самих САД (Ангела Меркел: „Северни ток 2“ мора бити завршен, 01. 07. 2020).

Као што је већ напоменуто однос ЕУ и Русије са аспекта енергетски зависне земље и енергетског извозника који свој положај користи у политичке сврхе је све само не тачан. Овако поједностављена слика коју пружају амерички званичници не пружа увид у суштину односа који су много дубљи. Пре свега када се ради о значају ЕУ као тржишта за Русију. Земље Европске уније представљају значајно тржиште за Русију. Зато су санкције које су САД увеле противне не само интересима Русије, већ и земља Европске уније. Један од најчешћих разлога који се истичу као доказ политизације енергената је различита цена коју различите државе плаћају, при чему се занемарују основни принципи либералне економије. Различитост у ценама се веома лако може објаснити економским интересима компаније, у овом случају Гаспрома, не само по питању максимизације профита, већ и надокнаде за трошкове дистрибуције енергената. Постоји неколико комерцијалних објашњења зашто се цене гаса могу разликовати унутар Европе и зашто се чини да су више у „источним“ европским земљама: „а) ове земље немају (или имају врло ограничене) алтернативне испоруке гаса (делом и због недостатка инфраструктуре преко које би се таквим снабдевањем могло приступити), што слаби њихов комерцијални преговарачки положај, б) земље јужне Европе налазе се даље од Русије, тако да цена укључује већу накнаду за транспорт, в) неке од ових земаља настављају да замењују нафтне производе са увозним гасом и стога су ограничене у својој могућности да захтевају спот индексацију у својим уговорима са стопостотним индексираним ценама

нафте, што се све чешће догађа код купаца северозападне Европе.“ (Yafimava 2015, 7-8).

Оно што такође доводи у питање поједностављену перспективу енергетске зависности ЕУ од стране Русије је и то што увозници енергената у великој мери зависе и од система њихове испоруке. „Занимљиву компоненту ових односа чини складишта гаса у умреженом систему снабдевања гасом ЕУ и Русије. Једно од највећих европских складишта налази се одмах испред Риге у Летонији. Изграђено је током Хладног рата, у време када је Летонија била део Совјетског Савеза. Постројење је саграђено за сузбијање сезонских проблема у снабдевању, посебно зими, широм Балтичког региона, а такође и Санкт Петербурга (тада Лењинград). Од распада Совјетског Савеза оно и даље игра важну улогу далеко изван саме Летоније. Естонија и Литванија увелико црпе објекте током зиме, као и Русија, која, парадоксално, понекад зависи од Летоније за њену сигурност снабдевања гасом“ (Högselius, 2019, 72-73). Чак и Финска тежи да се повеже на овај систем и тиме она аутоматски енергетски зависи од Летоније, а не од Русије, иако Летонија сама нема налазишта из којих црпи природни гас. Све ово нас води ка закључку да иако је тачно да земље ЕУ енергетски зависе од увоза руских енергената, овај однос је много дубљи и комплекснији, од пуког коришћења енергената у геополитичке сврхе, напротив. Сарадња на овом пољу је двосмерна и од ње имају користи обе стране.

САРАДЊА КАО НЕОЧЕКИВАНИ ПРОИЗВОД ЕНЕРГЕТСКЕ ЗАВИСНОСТИ НА БАЛКАНУ – СЛУЧАЈ БУГАРСКЕ И СРБИЈЕ

Балканске земље се у великој мери могу окарактерисати као енергетски зависне земље. То су земље које своје потребе углавном намирују из увоза, при чему њихова енергетска безбедност у великој мери почива на угљу, уз изузетно мали проценат коришћења обновљивих извора енергије. Билатерални односи између Бугарске и Србије су у овом раду изабрани из неколико разлога: бугарска и српска нације су сличне у религији и култури; обе земље припадају Јужним Славенима; доминанта религија је православље (Српска православна

црква и Бугарска православна црква); сличност у територији, величини популације, али и негативним демографским трендовима, економски (процес транзиције) и геополитички изазови; али и историја оптерећена великим бројем чиниоца који су представљали главни камен спотицања међусобне сарадње. Истовремено је важно напоменути да су односи између Бугарске и Србије једни од најмање анализираних питања у европским међународним односима. Значај ове сарадње превазилази искључиво економску, енергетску или било коју другу димензију и задире у геополитичку сферу. Тежиште ових односа требало би да буде на унапређење прекограничне сарадње, која у данашње време није толико успешна. Дужина границе између Србије и Бугарске је око 350 километара. Ову границу углавном карактеришу планински терени што је још један изазов на путу ка успостављању бољих односа током читаве историје. Пре разматрања најновијих дешавања по питању енергетске сарадње на пољу изградње Турског тока потребно је позабавити се и другим аспектима односа између Бугарске и Србије. На првом месту мисли се на историју између ове две земље, затим на економски значај међусобне сарадње, а затим и самим Турским током.

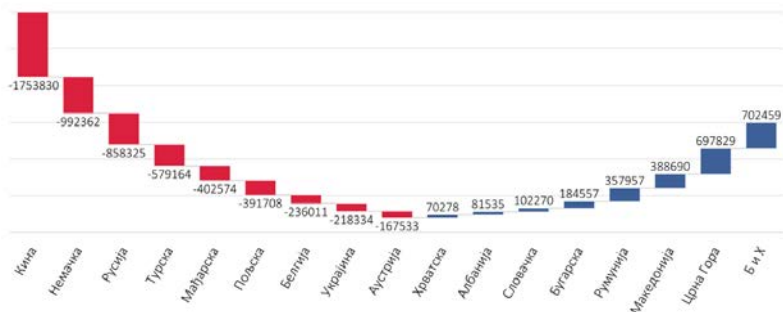
Билатерални односи између Републике Србије и Републике Бугарске имају дугу историју. Они су званично успостављени 18. јануара 1879. Иако је дошло до неких успона и падова у њиховим међународним односима због различитих геополитичких положаја током историје, данас су њихови билатерални односи на врло задовољавајућем нивоу. Тачно је да постоје многобројни скептици који ће наглашавати да су бугарско-српски односи често обострано посматрани кроз негативну призму прошлости, посебно кроз призму такозваног „братоубилачког српско-бугарског рата“ из 1885. године. Ту су и многи други историјски догађаји које је готово немогуће све пребројити на једном месту. На перцепцију Бугарске утицали су и узроци за настанак и исход Другог балканског рата и питање Македоније, као и уступање „западних покрајина“, односно општина Димитровград и Босилеград Србији (Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца), при чему се дешавања током оба светска рата посебно болно памте (*Bulgarians in Serbia and Serbian-Bulgarian Relations in the Light of Serbia's European*

Integration, 2013, 13). Истовремено дешавања из савремене историје, такође, у великој мери дају негативан тон односу између ове две земље. Треба напоменути да је током НАТО агресије на Републику Србију 1999. године Бугарска одлучила да дозволи НАТО-у да користи бугарски ваздушни простор и војне инсталације за свој напад на Србију. Ово је у великој мери довело до јачања неповерења према Бугарској у Србији. Требало би, међутим, позабавити се и тиме колико је Бугарска имала избора сем да удовољи захтевима САД. Могућност да остане неутрална у том тренутку је била минимална, јер би то довело у питање преговоре о НАТО интеграцијама, а касније и о планираним плановима по питању европских интеграција.

Али и поред чињенице да је било много изазова потребних да се превазиђу односи и поверење између ове две државе су после 2000. године у сталном порасту. Постоје бројни примери добре сарадње Србије и Бугарске и они непрекидно граде много ближе везе које су и данас на врло високом нивоу, а које ћемо овде напоменути. Посебно су последњих пет година дипломатски односи Србије и Бугарске су били веома интензивни. Пре анализе значаја Турског тока за однос између Србије и Бугарске потребно је учинити једну краћу анализу различитих облика постигнуте економске сарадње у XXI веку.

Према подацима Републичког завода за статистику (видети графикон 4), најважнији трговински партнери Србије у 2018. години биле су државе ЕУ са 63% укупне спољнотрговинске трговине. Постоји само девет држава ЕУ са којима Србија нема негативан трговински биланс. Са две од њих Србија има посебно интензивну робну размену и то су Румунија са 970 милиона евра и Бугарска са 614 милиона евра, што чини око 10% укупног српског извоза. Када је Србија потписала Споразум о стабилизацији и придруживању који је ступио на снагу 2013. године, то се значајно одразило на смањење трговинског дефицита са државама ЕУ. Други најважнији трговински партнери Србији су државе ЦЕФТА.

Графикон бр. 3: Међународни трговински баланс Републике Србије (у хиљадама евра)

Извор: Републички завод за статистику 2019, 18.

Према Министарству спољних послова Републике Србије, Бугарска је један од најважнијих трговинских партнера Србије. „Седница Заједничке међувладине комисије за економску сарадњу Србије и Бугарске одржана је 1. и 2. јула 2015. године у Београду. У 2017. години трговина робом достигла је рекордно висок ниво и износила је милијарду евра (српски извоз 589 милиона евра, увоз 411 милиона евра). Између јануара и марта 2018. размена је износила 228,5 милиона евра (српски извоз 146,8 милиона евра, увоз 81,7 милиона евра)“ (Министарство спољних послова Републике Србије, 2019).

Република Србија такође представља важан трговински партнер за Републику Бугарску. У 2018. години Република Србија је уврштена у топ 15 трговинских партнера Бугарске. Аналитичар Данијел Воркман урадио је листу на којој је представљено 15 најбољих трговинских партнера Бугарске међу којима је своје место нашла и Србија (Workman, 2019).

Поред тога, један од најважнијих разлога међусобне сарадње може бити значај Републике Србије и Републике Бугарске за иницијативу Појас и пут. Обе државе се налазе на важном положају за обнову Новог пута свиле, што је била идеја коју је први пут споменуо кинески председник Кине 2013. године. „Сарадња 16+1, у контексту Иницијативе појас и пут, представља једно од највећих достигнућа кинеске спољне политике, али истовремено и један од највећих изазова за њену реализацију. Ова политика подразумева блиску сарадњу

између Кине и следећих држава: Србије, Албаније, Босне и Херцеговине, Бугарске, Хрватске, Чешке, Естоније, Мађарске, Летоније, Литваније, Македоније, Црне Горе, Пољске, Румуније, Словачке и Словеније. “ (Stojadinović, Rašković Talović, 2018, 11). Такође, сарадња између Бугарске и Србије је интензивирана и кроз следеће иницијативе – Крајовска група, Централно-европска иницијатива, Организација за црноморску економску сарадњу, Процес сарадње у југоисточној Европи и Дунавске стратегије.

Сарадња на пољу енергије између Бугарске и Србије је можда и најзначајнија. Србија и Бугарска деле сличне изазове када се ради о енергетским питањима. Обе су велики увозници енергената и обе у великој мери зависе не могу саме да подмире потребе домаћег тржишта (видети табелу бр. 2).

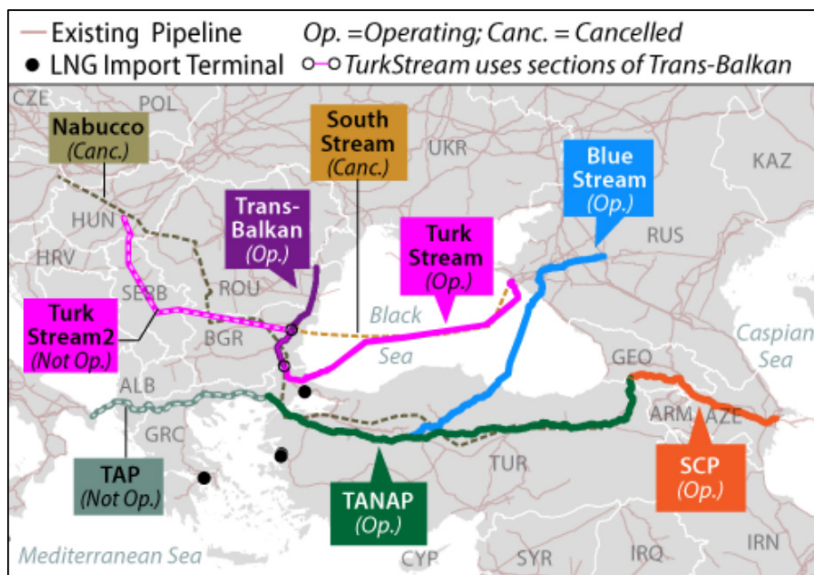
Табела бр. 2: Подаци о врстама енергије у Србији и Бугарској
(подаци су изражени у ктое)

	Србија			Бугарска		
	Производња	Увоз	Извоз	Производња	Увоз	Извоз
Угаљ	7216	686	-17	5686	583	-9
Сирова нафта	990	2691	-6	23	7281	0
Нафтни производи	0	1029	-848	0	2342	4893
Природни гас	389	1738	0	66	2723	-27
Нуклеарна енергија	0	0	0	4067	0	0
Хидроенергија	787	0	0	243	0	0
Соларна, енергија ветра, итд.	11	0	0	308	0	0
Биогорива и отпад	1104	36	-63	1332	98	-107
Електрична енергија	0	563	-492	0	319	-790
Топлотна енергија	0	0	0	44	0	0
Укупно	10498	6744	-1425	11770	13346	-5826

Табела урађена према подацима доступним од стране Међународне агенције за енергију (IEA – International Energy Agency, 29. 07. 2020)

Имајући ово у виду јачање сарадње на пољу гасовода Турски ток можда представља један од најважнијих иницијатива са геополитичког аспекта. Изградња гасовода Турски ток (види графикон 4) на руску иницијативу можда је најзначајнији пројекат који би обезбедио јачање геополитичког положаја балканских земаља. Ова иницијатива, дакле, поред економских и енергетских разлога, поседује уједно и јачање позиције балканских земаља у међународним односима. Србија је један од најважнијих делова овог пројекта у процесу његове имплементације од бугарске до мађарске границе. Такође постоје неке идеје са стране Републике Бугарске да би то могло постати нека врста Балканског тока који ће доводити енергију из различитих извора, што је занимљива иницијатива. Иако САД нису биле посебно срећне због овог пројекта, он је веома важан за целу Европу и зато и Бугарска и Србија, са својим важним геостратешким местом за његову примену, могу имати користи од његовог развоја.

Графикон бр. 4: Мрежа гасовода у југоисточној Европи

Извор: (Garding, Ratner, Welt, Zanotti 2020, 1)

У том смислу Бугарска и Србија могу бити лидери за успостављање економског развоја и стабилности у целом региону. Обе државе морају бити мост за успостављање сарадње између Истока и Запада, двеју стране које су се у прошлости пречесто сукобљавале на Балкану. Успостављање регионалне сарадње је једини пут да се балканске земље отргну утицаја великих сила. Енергетска дипломатија у том смислу може представљати један од главних чиниоца који могу имати кључну улогу у креирању спољних политика балканских земаља, при чему пројекат Турски ток може имати значајно место на овом пољу. Самим тим енергетска зависност балканских земаља не мора представљати и њихову слабост, већ напротив она може бити мотив више да се балканске земље уједине око одређене идеје и да превазиђу међусобне несугласице зарад сопствених националних интереса.

ЛИТЕРАТУРА

- Garding Sarah, Ratner Michael, Welt Cory and Zanotti Jim. 2020. *TurkStream: Russia's Newest Gas Pipeline to Europe*, Federation of American Scientists.
- Гађиновић, Радослав. 2014. „Енергетска безбедност државе“. *Политика националне безбедности*, 6 (1), стр. 9-29.
- Гламочак, Марина. 2015. „Енергетска зависност од Западне Европе: успон и пад“. *Међународна политика*, LXVII (4), стр. 279-303.
- Eurostat. 2019. *Energy production and imports* – Eurostat, 01. 01. 2019, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports#The_EU_and_its_Member_States_are_all_net_importers_of_energy
- IEA – International Energy Agency, 29. 07. 2020, <https://www.iea.org/data-and-statistics?country=EU28&fuel=Imports%2F-exports&indicator=Natural%20gas%20imports%20vs.%20exports>

- Јефтић-Шарчевић, Невенка и Стојић-Карановић Едита. 2013. „Енергенти један од носећих стубова геополитичке моћи Русије“, *Међународна политика*, LXV (4), стр. 447-463.
- Миловановић, Здравко, Папић Љубиша, Думоњић-Миловановић Светлана, Милашиновић Александар и Кнежевић, Дарко. 2018. *Одрживо планирање енергије: технологије и енергетска ефикасност*. Чачак: Истраживачки центар DQM.
- Министарство спољних послова Републике Србије, 15. 06. 2019: <http://mfa.gov.rs/en/foreign-policy/bilateral-issues/96-bilateral-issues/12249-bulgaria>
- NY Times. 2020. „U.S. Keen to Ensure Russian Pipeline Does Not Threaten Europe, Pompeo Says“, 30. 07. 2020, <https://www.nytimes.com/reuters/2020/07/30/world/europe/30reuters-usa-senate-pompeo-pipeline.html?searchResultPosition=1>
- Перишић, Срђан и Таловић Виолета. 2016. „Енергетска стратегија Русије и Србије – ехо Јужног тока“. *Војно дело*, (7) 2016, стр. 28-44.
- Пророковић, Душан. „Геополитички контекст енергетске безбедности“. *Међународна политика*, LXXII (1), стр. 254-273.
- Републички завод за статистику. 2019. *Трендови, IV квартал 2018*. Београд: Републички завод за статистику.
- Спутњик. 2020. „Ангела Меркел: Северни ток 2 мора бити завршен“, 01. 07. 2020, <https://rs-lat.sputniknews.com/evropa/20200701122908366-angela-merkel-severni-tok-2-mora-biti-završen/>
- Stojadinović Miša and Rašković Talović Violeta. 2018. „Serbia and China: The Geopolitical and Economic Importance of Mutual Cooperation for Serbia“. *Working Paper* (39). Budapest: China-CEE.
- Högselius, Per. 2019. *Energy and Geopolitics*. New York: Routledge.

- Center for International and Security Relations. 2013. *Bulgarians in Serbia and Serbian-Bulgarian Relations in the Light of Serbia's European Integration*. Belgrade: Center for International and Security Relations.
- Workman, Daniel. 2019. „Bulgaria's Top Trading Partners”. *Bulgaria: World's Top Exports*, 10 June 2019.
- Yafimava, Katja. 2015. „European Energy Security and the Role of Russian Gas:: Assessing the Feasibility and the Rationale of Reducing Dependence“. *Istituto Affari Internazionali* (12), pp. 1-21.

Miša Stojadinović

Institute for Political Studies, Belgrade

GEOPOLITICS AND ENERGY SECURITY OF THE BALKAN STATES

Resume

The end of the 20th and the beginning of the 21st is characterized by numerous challenges in all fields. Limited resources and the need for energy have taken their place among the key factors in creating the international policy of all countries around the world. This influenced the birth of a new type of diplomacy – energy diplomacy. The main goal of this paper is a critical analysis of the energetic security of European countries, with a special focus on the energetic security of the Balkan countries. The paper relies on a geopolitical approach to understanding international relations using a geographical and comparative method. The author in this paper is especially analysing relations between Bulgaria and Serbia. A relation between those two countries is important in terms of geopolitical and economic perspectives. This is especially important in the light of the fact that their relations have been one of the least analysed issues in European international relations. Although the power has important role in international relations, some small and middle states such as Bulgaria and Serbia, despite their great underestimation can have a significant role in shaping geopolitical map of entire world. One of the main tools to achieve such position for Bulgaria and Serbia is the establishment of mutual cooperation and their joint strategy of using so called “soft power” and “soft balancing”. This is why bilateral relations between Serbia and Bulgaria should not be ignored in scientific analysis of international relations. Building the Turkish Stream pipeline on the Russian initiative might be exactly this. Serbia is one of the most important parts of this project in the process of its implementation from the Bulgarian to Hungarian border. There are also some notions coming from the side of the Republic of Bulgaria that this could become some kind of Balkan Stream pipeline which would deliver energy from different sources, which is an interesting initiative.

Although the USA have not been particularly happy about this project, it is very important for entire Europe, and therefore both Bulgaria and Serbia.

Keywords: *geopolitics, energy security, Nord Stream 2, Turkish Stream, the Balkans, Bulgaria and Serbia*

* Овај рад је примљен 1. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

*Павле Недић**

Београдска отворена школа

РУСКО-КИНЕСКА САРАДЊА У ВОЈНО-БЕЗБЕДНОСНИМ ПИТАЊИМА И ЕНЕРГЕТИЦИ ПОСЛЕ УКРАЈИНСКЕ КРИЗЕ

Сажетак

Сарадња Руске Федерације и Народне Републике Кине се развијала након Хладног рата, али једна другој нису биле у спољнополитичком фокусу. Украјинска криза 2014. мења ову ситуацију. Као последица драстичног погоршања односа са САД и Европском унијом, Русија се окреће знатно интензивнијој сарадњи са Кином. Она се посебно испољава у две области: војно-безбедносним питањима и енергетици. Две државе су реализовале неколико изузетно важних уговора о купопродаји оружја и војних технологија. Заједничке војне вежбе су чешће и изводе се на провокативнијим локацијама. Додатно, Кина постаје све већи потрошач нафте и гаса, а Русија се позиционирала као један од примарних извозника ових ресурса у Кину. Кинеске компаније имају удео у неколико значајних руских енергентских пројеката, а кинеске банке су биле спремне да дају значајне зајмове за њихову реализацију. Будући да ће се заоштравање односа Москве и Пекинга са западним државама наставити, сарадња Русије и Кине у овим областима ће се даље развијати. Ипак, не треба очекивати стварање званичног руско-кинеског савеза.

Кључне речи: *Русија, Кина, безбедност, трговина наоружањем, војне вежбе, енергетика*

* Контакт: pavle.nedic@bos.rs

УВОД

У периоду након окончања Хладног рата Руска Федерација и Народна Република Кина нису једна другој биле у средишту пажње спољне политике. Москва је нагласак стављала на односе са Европом, а Пекинг је био сконцентрисан на унутрашњи развој и креирање повољног окружења које ће том развоју доприносити. Упркос томе, почетком 20. века ове две државе су направиле неколико битних корака који су као резултат имали успостављање све снажнијих међусобних односа. То су, пре свега, потписивање „Споразума о добросуседским односима и пријатељској сарадњи“ 2001. године и коначно решавање граничног спора 2003. године (Lukin 2018, 102; 109). Поред тога, препознајући заједнички интерес у трговини наоружањем, развоју интероперабилности две војске кроз војне вежбе и енергетском повезивању, две државе су радиле и на развоју међусобних односа у овим областима, пазећи да ова сарадња не угрози спољнополитичке односе које су и једна неговале као значајне за остваривање националних интереса.

Са Украјинском кризом 2014. међународна ситуација се за Руску Федерацију значајно мења. Суочена са озбиљним погоршањем односа са Сједињеним Државама и Европском унијом, Русија се све више окреће ка Кини, у којој види главног партнера за будућност. Краткорочно, Русија је тежила да ублажи последице санкција са Запада повећаном економском сарадњом са Кином. Дугорочно, Русија види у Кини партнера у сопственом позиционирању као кључног актера на међународном нивоу. Кина је такође Украјинску кризу видела као простор да развије сарадњу са Русијом. Пекинг жели да искористи чињеницу да Москва нема озбиљних алтернатива осим Кине, која је у овом односу јача страна, пре свега економски. Русија је за Кину значајан партнер и подршка у њеном успону као светске суперсиле.

Сарадња Руске Федерације и Народне Републике Кине огледа се у различитим областима. Две у којима је она достигла значајан развој после Украјинске кризе јесу војно-безбедносна питања и енергетика. У првом делу рада биће представљена сарадња у војно-безбедносним питањима, која се манифестује кроз трговину наоружањем и заједничке војне вежбе. У другом

делу рада ћу дати приказ сарадње у енергетици, посебно у нафтном, односно гасном сектору. На крају ћу дати закључак.

САРАДЊА РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ И НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ КИНЕ У ВОЈНО-БЕЗБЕДНОСИМ ПИТАЊИМА

Један од најзначајнијих видова сарадње између Руске Федерације и Народне Републике Кине јесте у војно-безбедносним питањима. Ова сарадња се примарно одвија на два начина. Први је међусобна трговина наоружањем, а други су заједничке војне вежбе. После Украјинске кризе сарадња у оба аспекта почиње да се развија доста брже. Трговински уговори у области наоружања се конкретизују и реализују на много ефикаснији начин него раније. Са друге стране, заједничке војне вежбе се одвијају у бржем ритму и развијају се нови модалитети њихове реализације. Локације на којима се одржавају су провокативније и показују већу одлучност Русије и Кине да кроз њих искажу своје незадовољство и неслагање са ставовима западних држава, а пре свега Сједињених Америчких Држава, по низу кључних спољнополитичких питања.

Трговина наоружањем

Русија је главни кинески снабдевач војном технологијом од Хладног рата. Од 1991. Русија је Кину снабдела са оружјем и војном технологијом у вредности од преко 30 милијарди долара (Schwartz 2015, 1). Данашња сарадња у овој области је утемељена на постхладноратовској повезаности, која је била важна за обе државе током 1990-их. Руска Федерација је имала велике економске проблеме због транзиције из социјалистичке командне у капиталистичку тржишну економију. Као последица ове транзиције, многи индустријски сектори, а војни нарочито, искусили су значајно мања улагања, резање буџета и масовна отпуштања. Због тога је могућност продавања наоружања и војне технологије за Русију била посебно важна. Да није било овог извора прихода, неки процењују да би руску војни сектор банкротирао. Овај притисак је за резултат имао потпуну отвореност Русије да извози оружје свакоме

ко је био заинтересован и спреман да плати, без обзира на државно уређење, доживљавање као пријатеља или супарника и намере клијената (Lukin 2018, 154). Економски добици су имали приоритет у односу на оваква разматрања. Народна Република Кина је, са друге стране, интензивно радила на модернизацији и усавршавању Народноослободилачке армије. Ти напори су били значајно ометени након санкција на увоз оружја и војне опреме које су Кини увеле западне државе након догађаја на Тјенанмен тргу 1989. године (Man-koff 2009, 214). Будући да је Русија била спремна да Кини продаје оружје и опрему не обазирјући се на санкције, као и да основ Народноослободилачке армије чини совјетска војна технологија и модели, две државе су успоставиле природну сарадњу засновану на комплементарним интересима. У периоду 1991-2006, Кина је била најзначајнији купац руског наоружања. Годишње је куповала од Русије наоружање у вредности од милијарду долара током 1990-их, а почетком 2000-их вредност је превазилазила 2 милијарде годишње (Schwartz 2019, 91). Штавише, током 1990-их, Кина и Индија, као други највећи купац, заједно су куповале преко 90% наоружања које је Русија продавала (Lukin 2018, 154). Кина је, између осталог, куповала Кило подморнице, Современи разараче и Су-27 и Су-30 борбене авионе (Schwartz 2019, 91).

Гледано из руског угла, продаја оружја Кини имала је и своје негативне стране. Прво, у Русији је у одређеним круговима било противљења оваквој сарадњи због страха да би равнотежа снага у Азији могла бити нарушена у корист Кине или да, још опасније, Русија оружјем снабдева потенцијалног агресора на сопствену територију (Lukin 2018, 155). Бојазан је постојала међу одређеним руским војним стратезима да ће се Пекинг, након што оствари свој стратешки циљ у погледу Тајвана, окренути ка северу и Руском далеком истоку (Watts, Ledberg, and Engelbrekt, 2016, 432). Због тога је постојао неки вид неформалне забране продаје Кини најсавременијих војних технологија и најмодернијих борбених система. Друго, Русија је била незадовољна што је Кина купљене војне технологије често користила као основу за материјал за копирање и производњу сопственог наоружања. Русија је била свесна овога, па јој је главни циљ био да уз продају технологије веже

и продају што веће количине самог наоружања. То јој је некада успевало, као у случају Су-27 и Су-30. Кина је купила преко 270 ових ловаца пре него што је недозвољено, али успешно, ископирала купљену технологију како би произвела сопствени Ј-11Б борбени авион. Са друге стране, у случају БМП-3 борбеног оклопног возила, Кина је успешно испреговарала куповину само неких делова и технологије, али не и готових модела. На основу те технологије направила је своје оклопно возило ЗБД-04 (Kashin 2019, 10). Упркос свему овоме, продаја оружја је била вероватно најзначајнији вид сарадње две државе у овом периоду.

Међутим, од 2006. ситуација се мења. Кинеска куповина руског оружја знатно опада. Штавише, у периоду од 2006. до 2010. ниједна значајнија трансакција између две државе у овој области није била договорена (Schwartz 2019, 91). Ово је последица више фактора. Стање у економији Руске Федерације се знатно поправило у односу на оно из 1990-их. То је значило да Русија не зависи толико од кинеске куповине наоружања и да може другачије да се постави у преговорима. Русија је инсистирала на куповини минималне количине одређеног производа, на пример борбених авиона, уз оне борбене системе које је Кина заиста желела да купи (Weitz 2017, 30). Две државе су потписале и Споразум о заштити интелектуалне својине у војној индустрији 2008, што је требало да смањи копирање технологија. Такође, Русија је развила своју мрежу клијената и продавала је све више наоружања Индији, Сирији, Ирану, Венецуели, Алжиру и Вијетнаму (Kashin 2019, 10-11). Са друге стране, њихова купопродајна компатибилност се смањила јер је Кина довољно модернизовала своју армију и довела је на прихватљив ниво. Успоставивши потребне стандарде, Пекинг је желео да почне да купује најмодерније технологије које Москва није била спремна да прода. Додатно, Русија је почела да се плаши да би Кина могла да постане конкурент на тржишту продаје наоружања на одређеним тржиштима као што су Египат и Мјанмар (Schwartz 2019, 91).

Ситуација се полако поправља од 2011, а са додатним интензитетом од доласка Си Ђинпинга (*Xi Jinping*) на власт 2012. У овом периоду Москва је уговорила две значајне продаје оружја Пекингу. Прва је подразумевала продају АЛ-31

авионских мотора у вредности од 500 милиона долара, а друга се односила на Ми-17 борбене хеликоптере у вредности од 660 милиона долара (Schwartz 2019, 93). Међутим, са Украјинском кризом ситуација се нагло мења. Под утицајем западних санкција за Руску Федерацију је постало неопходно да се још више ослони на НР Кину. Утицај овог догађаја је у области трговине оружјем постао одмах уочљив на врло конкретан начин. Наиме, склопљена су два уговора о трговини од огромне важности и у вредности од неколико милијарди долара. Они су означили и промену руског приступа у трговини наоружањем са Кином који је постојао до тада. Страхови у круговима скептичнијим према стратешком партнерству са Кином су умањени захваљујући континуираном узлазном путањом међусобних односа. Додатно, задршке у вези са кинеским копирањем руске војне технологије су такође смањене јер је Народноослободилачка армија достигла виши ниво развијености и постала способна да сама креира потребне технологије. Руско вођство је такође постало свесно чињенице да су бројне технологије за које су Кинези оптуживани за копирање, у ствари Кини пренели руски инжењери током 1990-их. Наиме, многи од њих су у том периоду обављали послове ван Русије због лоше економске ситуације у својој држави (Gabuev 2016).

Први од два поменута уговора потписан је у септембру 2014, а објављен у априлу 2015. Односи се на продају Кини С-400 Тријумф противавионског и противракетног система. Вредност уговора је три милијарде долара (Gabuev 2016). Овим је практично укинута неформална забрана продаје најсавременијих војних система Кини. Разлог је процена да би Кинезима биле потребне године да ископирају нарочито комплексну војну технологију на којој је С-400 заснован. Поред тога, Руска војна индустрија увелико развија наредну верзију система С-500, са оквирним планом да он постане оперативан до 2025. На крају, кроз позицију главног снабдевача војним системима и опремом, Русија повећава свој увид на развој дешавања у Кини, али и сопствени утицај на њих (Weitz 2017, 31). Ова трансакција има огроман значај за равнотежу снага у Источној Азији. Захваљујући значајно већем домету система С-400 (до 400 километара), Кина је у стању да обара авионе чим

полете са Тајвана. Друга велика кинеска куповина, договорена крајем 2015, јесу 24 Су-35 борбена авиона. Вредност ове трансакције је две милијарде долара (Gabuev 2016). Међутим, интересантно је да су мотори испоручених авиона заварени као превентивна мера против кинеског преправљања технологије (Weitz 2017, 31). Кина је тако постала прва држава којој је Русија извезла овај тип борбених авиона. Као одговор на ова два велика трговинска уговора, Сједињене Државе су 2018. Кини увеле санкције због кршења раније уведених санкција Русији (The Moscow Times 2018). Међутим, трговина две државе се упркос овим мерама несметано развија. Договорена је и сарадња на заједничкој производњи нових борбених система који би се продавали трећим странама.

Руска продаја наоружања Кини је у порасту и достиже ниво са почетка 21. века. Њена вредност је 2016. износила три милијарде долара према руским изворима. Вредност трговине оружјем са Кином данас чини око 20% укупног руског извоза у овој области (Kashin 2019, 10). Русија и Кина склопиле су и неколико нових уговора о трговини оружјем и деловима. Договорена је продаја Д-30 и АЛ-31 авионских мотора 2017. године, поново у вредности од више стотина милиона долара (Schwartz 2019, 94). Са друге стране, санкције утичу и на трговину у супротном смеру. Русија одређене потребне компоненте више не може да набавља од западних држава, па их је као снабедвач заменила Кина. Тако је Русија од ње купила дизел гориво за ракетне чамце које је Немачка одбила да прода и електронске компоненте за свемирски програм (Gabuev 2016).

Војне вежбе

Друга велика област у којој Руска Федерација и Народна Република Кина сарађују јесу војне вежбе. Постоје два стална програма кроз које се оне одвијају. То су „Мировна мисија“, копнене вежбе које се организују од 2005. под окриљем Шангајске организације за сарадњу (*Shanghai Cooperation Organisation*), и поморске вежбе „Заједничко море“, од којих је прва изведена 2012. Војне вежбе у оквиру програма „Мировна мисија“ су од почетка имале антиамерички карактер и настале

су као резултат незадовољства Русије и Кине политиком САД. Иако су званично примарно усмерене на развијање и усавршање антитерористичких операција и маневара, „Мировне мисије“ углавном подразумевају увежбавање за заједничке оружане акције на локалном нивоу (Lukin 2018, 158). Будући да се одвијају у оквиру активности Шангајске организације за сарадњу у њима учествују и припадници војски других држава чланица ове организације. Ипак, окосницу чине руско-кинеске снаге. Одржавају се годишње или на сваке две године, а до сада их је одржано укупно девет (Schwartz 2019, 95). Прва је одржана у августу 2005. и укључивала је преко 10000 војног особља, од којег 1800 руског. Маневри су се, након командноштабног дела организованог на Руском далеком истоку, одржавали на полуострву Шандунг и у Жутом мору у Кини. Ова локација је изабрана након руског одбијања да вежба буде одржана у провинцији Џеђанг, јер је Русија сматрала да је њена релативна близина Тајвану превише провокативна (Lo 2008, 48). Последња одржана је била „Мировна мисија 2018“. Ове војне вежбе копнених трупа су делимично оптерећене различитим погледима Русије и Кине на улогу коју би Шангајска организација за сарадњу требало да има. Упркос томе, сложеност ових заједничких маневара, као и интероперабилност учесника из године у годину расте. На пример, током „Мировне мисије 2014“ спровођени су заједнички ваздух-земља маневри који су укључивали широк асортиман напредног наоружања (Schwartz 2019, 95). Наредна вежба „Мировна мисија“ је била планирана за август 2020. године (Ministry of Defence of the Russian Federation 2020).

Поморске вежбе „Заједничко море“, које се у Русији називају „Морнаричка интеракција“, се од 2012. одржавају сваке године, локацијски ротирајући између руских и кинеских вода. До сада их је одржано осам, а вежбе 2015. и 2017. су спроведене у две фазе на различитим локацијама. Оне су се одржавале, између осталог, у Жутом мору, Источном кинеском мору, Јапанском мору и Охотском мору (Paul, 2019, 2). Избор локација није нимало случајан. Након Украјинске кризе оне су постале нарочито провокативне, изазивајући негативне реакције у САД и другим западним државама. Тако је прва фаза вежбе „Заједничко море 2015“ одржана у Средоземном

мору, 2016. локација је била Јужно кинеско море, а 2017. је прва фаза одржана у Балтичком мору. Поред тога, 2015. и 2016. су кинески ратни бродови посетили црноморску луку Новоросијск у близини Кримског полуострва (Lukin 2018, 158). Овим потезима две државе желе да покажу своју снагу и способност заједничког деловања на кључним стратешким локацијама, те једна другој демонстрирају спремност да се међусобно подрже у споровима које свака од њих има са Западом. Ово је изузетно важно и за Москву и за Пекинг због апсолутне супериорности Сједињених Држава по питању морнаричких капацитета. Зато обе државе у вежбе „Заједничко море“ улажу пуно ресурса и учествују са значајним снагама у њима, посебно онда када су домаћини. Као резултат, њихове морнарице су постигле незанемарљив ниво интероперабилности и способности успешног спровођења компликованих маневара. На вежбама су се, између осталог, усавршавали ракетни и артиљеријски напади, искрцавања, противподморничко ратно деловање и операције спасавања. Тако је, на пример, на вежбама 2017. први пут кинески спасилачки брод пристао уз руску подморницу (Kashin 2019, 12).

У периоду после Украјинске кризе нове вежбе су придодате постојећим програмима. Од 2016. Русија и Кина организују и заједничке годишње компјутерски симулиране вежбе противваздушне и противракетне одбране под називом „Аероспејс безбедност“. Њено увођење, као и све већи акценат на противподморничко и противваздушно деловање на поморским вежбама, показују да Русија и Кина узимају у обзир могућност потребе супротстављања великој војној сили (Kashin 2019, 13). Две државе учествују и у бројним војним такмичењима попут тенковских биатлона, 2016. су у близини Москве организовале противтерористичке вежбе унутрашњих безбедносних снага, а постоје и образовни програми размене (Schwartz 2019, 99). Они углавном подразумевају тренинг у Русији кинеских пилота, подморничких и бродских посада и оператера одбрамбених система (Lukin 2018, 157). Међутим, упркос све већој координацији између две војске, њихова интероперабилност још увек није ни близу нивоа који Сједињене Државе имају са својим савезницима, посебно у оквиру НАТО.

САРАДЊА РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ И НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ КИНЕ У ЕНЕРГЕТИЦИ

Током 1990-их, сарадња у енергетици није била посебно развијена, првенствено због лошег стања руске економије, изузимајући трговину наоружањем, о којој је већ било речи. Она се од 2000-их развија, а од увођења економске санкције западних држава, слично као и у војној индустрији, Русија је постала спремнија да отвори и стратешки важан енергетски сектор за кинеске инвестиције, нарочито у гасном сектору.

Услед константног економског развоја, кинеска потреба за изворима енергије је у сталном порасту. Русија, са којом дели дугачку копнену границу, највећи је светски извозник природног гаса и други највећи извозник нафте, после Саудијске Арабије. Алармантно високи нивои загађености ваздуха у Кини подстакли су ову државу да ради на смањењу употребе угља као извора енергије, чиме је њена заинтересованост за увоз гаса из Русије додатно порасла. Последишно, сарадња у енергетском сектору је велика, са изгледима да се даље развија у будућности. Русија је прстигла Саудијску Арабију и 2015. постала највећи кинески снабдевач нафте, задржавајући ову позицију 2016. и 2017, године (Henderson 2018, 8). Са друге стране, Кина је 2016. постала највећи купац руске нафте, прстигавши Немачку (Skalamera 2019, 72).

У Руској Федерацији постоје значајне разлике између нафтног и гасног сектора, које произилазе из начина њихове организације, али и карактеристика самих енергената. Оне се одражавају и на извоз ових ресурса у Кину.

Нафтни сектор

У области нафте постигнут је већи успех него у трговини гасом, још у периоду који претходи Украјинској кризи. У овом сектору у Русији доминира државна компанија Росњефт (*Rosneft*), чији фокус се задњих година у великој мери пребацује на азијско тржиште. Росњефтов успех је у великој мери заслуга њеног извршног директора Игора Сечина (*Igor Sechin*). Он је један од људи од поверења и најближих сарадника

Владимира Путина (*Vladimir Putin*), а био је и заменик премијера Руске Федерације за време Путиновог мандата на овој позицији од 2008. од 2012. Сечин је блиско повезан са кинеским енергетским компанијама и банкама, односно кључним људима у њима. Своје контакте је искористио како би Росњефту обезбедио изузетно значајне уговоре у Кини, али и финансијске позајмице. Најилустративнији пример јесте пословни уговор из 2013. године. Росњефт се претходно задужио за 31 милијарду долара у међународним банкама како би финансирао 55 милијарди долара вредно преузимање руске нафтне компаније ТНК-БП (*TNK-BP*). Како би могао да исплати дугове, Сечин је успешно испреговарао са кинеским партнерима споразум о преднаплати испорука сирове нафте. Кинеска државна нафтна корпорација (*CNPC*) се обавезала да ће исплатити 70 милијарди долара за будуће испоруке сирове нафте, које ће износити 2,64 милијарде барела у наредних 25 година. Росњефт се поред испорука обавезао и да ће повећати капацитет кинеског огранка нафтовода Источни Сибир – Пацифички океан (*ESPO*) на 400000 барела дневно до 2015. и 600000 барела дневно до 2018. године (Downs 2018, 24).

ЕСПО нафтовод је најзначајнији вид транспорта сирове нафте из Русије на исток. Овај нафтовод који је изградио и којим управља Транснефт (*Transneft*) преноси нафту од Тајшета до Козмина на руској пацифичкој обали, одакле се бродовима транспортује даље. Прва фаза до Сковородина је почела са радом 2009, а друга, која иде до Козмина, 2012. ЕСПО има и огранак који од Сковородина води ка Дајкингу у Кини и који је оперативан од 2011. године (Downs 2018, 20). Овај огранак је изграђен захваљујући зајмовима Кинеске развојне банке Росњефту и Транснефту од 25 милијарди долара који су договорени 2009. године (Skalamera 2019, 72). Овај континентални пут је изузетно значајан за Народну Републику Кину јер смањује њену зависност од нафте која долази поморским путем кроз Малајски пролаз. Тај уски мореуз који раздваја Малезију и Индонезију је кључна тачка за транспорт нафте из Персијског залива. Кина оправдано страхује да би у случају потенцијалне ескалације сукоба са Сједињеним Државама затварање Малајског пролаза за њу представљало снажан ударац. Проналажење алтернативних

извора нафте је зато за Пекинг било приоритет. Енергетско партнерство са Русијом је инвестиција у будућност, са идејом да се паралелно са изградњом чвршћих веза са Москвом повећа удео овог извора нафте, јер је он још увек знатно мањи од процента нафте која долази поморским путем. Од укупног кинеског увоза нафте у 2017, на Русију и Казахстан заједно отпада 14%. Остатак је пристигао поморским путем (Downs 2018, 29).

За Русију је огромно азијско тржиште нарочито важно након увођења санкција. Међутим, иако је идеја била да се диверзификује број купаца кроз већи продор у Азију, Кина се наметнула као убедљиво доминантан партнер. Када се узме у обзир и извоз нафте у Кину из Козмина поморским путем заједно са оним преко нафтовода, Кина купује 85% руске сирове нафте продаване на азијско-пацифичком тржишту (Henderson 2018, 9). Поред тога, Русија је променила доскорашњу политику према кинеским иницијативама за куповине удела у нафтним пољима. Владимир Путин је 2014. пренео позив за ЦНПЦ од Росњефта да ова кинеска компанија купи удео од 10% у Ванкорњефту (Vankorneft), филијали која руководи нафтним пољем Ванкор у Северном Сибиру. Међутим, неслагања по питању цене и могући захтеви ЦНПЦ-а да откупи већи удео онемогућили су реализацију овог плана (Downs 2018, 27). Уместо тога, 49,9% удела у Ванкорњефту је продато индијским нафтним компанијама (Røseth 2017, 39). Ово је пример покушаја Росњефта да прошири број партнера у Азији и смањи своју зависност од Кине. Ти покушаји поред индијских, подразумевају контакте и преговоре са јапанским и јужнокорејским компанијама. Ипак, то не мења чињеницу да Москва и Росњефт виде Кину као свог главног партнера на азијском тржишту. За раст руског извоза нафте у Кину значајна је била и дозвола Пекинга из 2015. приватним рафинеријама да купују увозну нафту. Будући да се већина ових рафинерија налази у северноисточној провинцији Шандунг, Русија је због близине постала њихов главни извор енергената.

Гасни сектор

У поређењу са нафтом, природни гас је лакши за производњу, али је његов транспорт скуп и тежак. Изградња гасовода повлачи трајно повезивање снабдевача и купца, а потенцијалан прекид снабдевања је много тежи да се надомести краткорочно у односу на нафту. Гаспром (*Gazprom*), који доминира у гасном сектору Руске Федерације, није био претерано заинтересован за озбиљно посвећивање азијском тржишту, за разлику од Росњефта. Разлог је био фокус на европско тржиште које у великој мери зависи од руског гаса. Уљуљкан у овој угодној позицији, Гаспром је преговорима са Пекингом око изградње гасовода и испорука овог ресурса Кини приступио без притисака да се договор мора постићи брзо. Преговори су се водили годинама. Кина је желела да цена гаса буде конкурентна цени угља у Кини, док је Гаспром желео да цена буде индексирана у односу на цену нафте, принцип по којем ова компанија гас продаје у Европи. Рута којом би гасовод ишао је такође била предмет дебате. Руси су желели да повежу гасна поља у Западном Сибиру са кинеском западном провинцијом Синкјанг. Пекинг је, са друге стране, инсистирао да гасом снабдева приморске провинције на истоку земље (Skalamera 2019, 74).

Украјинска криза значајно мења ситуацију. Кључни споразум је потписан у мају 2014. године. Гаспром и ЦНПЦ су договорили изградњу гасовода „Снага Сибира“ у вредности од 400 милијарди долара, а којим ће се Кини испоручивати 38 милијарди кубних метара гаса годишње, наредних 30 година (Røseth 2017, 40). Овај пројекат добио је и лични благослов два председника. Гасовод, који повезује гасна поља у Источном Сибиру и руско-кинеску границу код Благовјешченска, постао је оперативан крајем 2019, а наредни крак би требало да буде изграђен крајем 2022. Иако је договор приреман увелико и пре Украјинске кризе, тренутак када је споразум потписан није занемарљив. За Русију и Гаспром је било изузетно важно да одмах прикажу да постоје алтернативе и да не зависе од европског тржишта гаса. Кина, са друге стране, слично као и у нафтном сектору, ради на диверзификацији својих енергентских извора. Повећање удела гаса на уштрб угља, који далеко више

загађује ваздух и животну средину, такође је био приоритет за Пекинг. НР Кина се показала спремном да помогне Гаспрому да смањи терет санкција усмерених против Русије. Кинеска банка (*Bank of China*) је 2016. одобрила Гаспрому зајам у вредности од 2,7 милијарди долара, што је највећи зајам икада који је нека руска компанија добила од једне банке (Downs 2018, 27). Међутим, други пројекат, који је прелиминарно договорен у новембру 2014. и у који је Русија полагала велике наде, суспендован је на неограничен временски период због недостатка кинеског интересовања. Њиме је гас требало да се транспортује у западну Кину преко руске републике Алтај. За Русију би овај пројекат био знатно јефтинији од „Снаге Сибира“. Међутим, ова траса је доста удаљена од насељенијих подручја у Кини, па је његова привлачност за ову државу много мања и зато је његова реализација одложена (Røseth 2017, 41).

Дугогодишња Гаспромова невољност да се озбиљније посвети азијском тржишту због изузетно повољних уговора које има у Европи отворила је простор развоју конкуренције у руском гасном сектору. Иако у области снабдевања гасоводима Гаспром и даље има монопол, у растућем сектору течног природног гаса две компаније значајно развијају посао. То су приватна компанија Новатек (*Novatek*) и Росњефт. Новатек је посебно интересантан због свог фокуса на азијско тржиште, а нарочито Народну Републику Кину. Њен најзначајнији пројекат јесте Јамал ЛНГ, којим се течни природни гас извози поморским путем из северног Сибира. Јамал ЛНГ је постао оперативан 2017, захваљујући кинеским зајмовима и инвестицијама. Кинеска развојна банка (*China Development Bank*) и Извоз-увоз банка Кине (*Export-Import Bank of China*) су 2016. дале кредит за Јамал ЛНГ пројекат у вредности од 12 милијарди долара током 15 година, чиме је овај пројекат обезбедио сво потребно екстерно финансирање (Gabuev 2016). Поред тога, ЦНПЦ је купила 20% удела у пројекту, а Фонд Пута свиле (СРФ) 9.9%. Ова инвестициона и кредитна помоћ је била кључна јер су Новатек и њен главни акционар Геннадј Тимченко (Gennady Timchenko) од 2014. под европским и америчким санкцијама (Downs 2018, 24). Јамал ЛНГ се, као и други Новатексов предложени пројекат Арктик ЛНГ-2, ослања на Северни морски пут. То је један од разлога зашто је Пекинг

био спреман да пружи толику помоћ за реализацију овог пројекта. Наиме, ова рута током летњих месеци, а захваљујући употреби посебних ледоломаца, омогућава испоруку гаса кроз Берингов мореуз из северносибирских налазишта до кинеских приобалних градова попут Шангаја за 15, уместо за 30 дана, колико је потребно користећи традиционални пут кроз Суецки канал (Weidacher Hsiung and Røseth 2019, 172). Поред тога, Северни морски пут је и трговачка рута, а Кина планира да га повеже са својом Иницијативом Појас и пут кроз идеју „Поларног пута свиле“. На ово указује и чињеница да је баш СРФ купио удео у Јамал ЛНГ пројекту. Додатно, кинеске компаније су биле значајан фактор у изградњи овог пројекта и имале су од њега директну корист. На пример, Кинеска офшор нафтна инжењерска компанија (СООЕС) је изградила 36 централних модула за Јамал-ЛНГ, усавршавајући употребу те технологије кроз овај процес (Downs 2018, 25).

ЗАКЉУЧАК

Украјинска криза је значајно утицала на сарадњу Руске Федерације и НР Кине. Санкције су ефективно приморале Москву да се јасније и недвосмисленије посвети сарадњи са Пекингом. У војно-безбедносним питањима оне су унапредиле односе. За Русију је сарадања са Кином по овом питању нарочито значајна јер јој омогућава већи утицај, као и стални извор прихода у будућности кроз кинеско везивање за руску војну технологију. Два значајна уговора, о купопродаји С-400 система противваздушне одбране и Су-35 борбених авиона, те даљи развој интероперабилности две војске, како на копну, тако и на мору, томе сведоче. Ипак, не треба очекивати стварање правог војног савеза између Русије и Пекинга, из неколико разлога. Прво, ниједна ни друга не желе да се обавезу на помоћ овој другој у њиховим одвојеним споровима са трећим странама. Друго, обе су способне да се самостално одбране од потенцијалног спољашњег напада. Треће, ниједна ни друга не желе себи да ограниче могућност сарадње са трећим државама (Schwartz 2019, 55). Сарадња ће се даље развијати у постављеном шравцу, а на повећање њеног обима по овом питању утицаће и односи обе државе са Вашингтоном.

У области енергетике, Руска Федерација се након Украјинске кризе ослања на НР Кину да кроз извоз нафте и гаса смањи негативне ефекте западних санкција. Међутим, први услов енергетске безбедности јесте диверзификација извора енергије за државе увознике, односно диверзификација купаца за државе извознике. У овом погледу, Москва је у лошијој ситуацији од Пекинга, јер је њено значајно ослањање на Кину, посебно после увођења западних санкција, може учинити превише зависном од ове државе. Пекинг је по овом питању у повољнијој позицији. За разлику од Европе, која нема развијене алтернативе за гас које би замениле Русију као снабдевача овог ресурса, Кина га може увозити гасоводима из Централне Азије, док течни природни гас може набављати од Катара или Аустралије, па и САД-а (Skalamera 2019, 77). Ипак, даљи развој односа са Русијом у овој области је за Кину примаран из стратешких разлога. Она на тај начин додатно учвршћује везе са државом коју види као значајног партнера у будућности, уз то додатно диверзификујући своје енергетске изворе.

ЛИТЕРАТУРА

- Downs, Erica. 2018. "China-Russia Energy Relations: Better Than Ever." In "The Emerging Russia-Asia Energy Nexus," *NBR Special Report 74*, 17-31.
- Gabuev, Alexander. 2016. "Friends With Benefits? Russian-Chinese Relations After the Ukraine Crisis." *Carnegie Moscow Center*. June 29, 2016. <https://carnegie.ru/2016/06/29/friends-with-benefits-russian-chinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953>
- Henderson, James. 2018. "The Leaders of Russia's Energy Pivot to Asia." In "The Emerging Russia-Asia Energy Nexus," *NBR Special Report 74*, 1-16.
- Kashin, Vasily. 2019. "Russia-China Cooperation: A Russian Perspective." In "Sino-Russian Relations: Perspectives from Russia, China, and Japan," *NBR Special Report 79*, 1-21.

- Lo, Bobo. 2008. *Axis of Convenience: Moscow, Beijing, and the New Geopolitics*. Baltimore: Brookings Institution Press.
- Lukin, Alexander. 2018. *China and Russia: The New Rapprochement*. Cambridge: Polity Press.
- Mankoff, Jeffrey. 2009. *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Ministry of Defence of the Russian Federation. 2020. "About 10 thousand servicemen will take part in the anti-terrorist exercise Peace mission-2020." March 2, 2020. https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12280242@egNews
- Paul, Michael. 2019. "Partnership on the High Seas: China and Russia's Joint Naval Manoeuvres." *SWP Comment* 26, 1-8.
- Røseth, Tom. 2017. "Russia's energy relations with China: passing the strategic threshold?" *Eurasian Geography and Economics*, 58 (1): 23-55. doi: 10.1080/15387216.2017.1304229.
- Schwartz, Paul N. 2019. "The Military Dimension in Sino-Russian Relations." In *Sino-Russian Relations in the 21st Century*, eds. Jo Inge Bekkevold and Bobo Lo, 87-112. London: Palgrave Macmillan.
- Schwartz, Paul. 2015. "Russia's Contribution to China's Surface Warfare Capabilities: Feeding the Dragon." *A Report of the CSIS Russia and Eurasia Program*.
- Skalamera, Morena. 2019. "Explaining the Emerging Sino-Russian Energy Partnership." In *Sino-Russian Relations in the 21st Century*, eds. Jo Inge Bekkevold and Bobo Lo, 69-86. London: Palgrave Macmillan.
- The Moscow Times*. 2018. "U.S. Sanctions China for Buying Russian Fighter Jets, Missiles." September 21, 2018. <https://www.themoscowtimes.com/2018/09/21/us-sanctions-china-for-buying-russian-fighter-jets-missiles-a62953>
- Watts, John, Sofia Ledberg, and Kjell Engelbrekt. 2016. "Brothers in arms, yet again? Twenty-first century Sino-Russian strategic collaboration in the realm of defence and security." *Defence Studies* 16 (4): 427-449. doi: 10.1080/14702436.2016.1238747.

- Weidacher Hsiung, Christopher, and Tom Røseth. 2019. "The Arctic Dimension in Sino-Russian Relations." In *Sino-Russian Relations in the 21st Century*, eds. Jo Inge Bekkevold and Bobo Lo, 167-187. London: Palgrave Macmillan..
- Weitz, Richard. 2017. "Sino-Russian Security Ties." In 'Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines,' *NBR Special Report 66*, 27-36.

*Pavle Nedić**Belgrade Open School***RUSSO-CHINESE COOPERATION IN MILITARY AND SECURITY ISSUES AND ENERGETICS AFTER THE UKRAINIAN CRISIS****Resume**

The cooperation between the Russian Federation and the People's Republic of China has been developing since the end of the Cold War, but they were not in the foreign policy focus of one another. The Ukrainian Crisis in 2014 changed this situation. As a consequence of a dramatic decline in the relationship with the USA and EU, Russia turned to more intensive cooperation with China, that is particularly developing in the military and security issues and energetics. The two countries realized several important arms and military technology trade contracts. Joint military exercises are more frequent and conducted in more provocative locations. Additionally, China's energy consumption is increasing, and Russia has positioned itself as one of its primary suppliers of these resources. Chinese companies have a share in several important Russian energy projects and Chinese banks are willing to give significant loans for their completion. Since the worsening of Moscow and Beijing's relationship with Western countries is likely to continue in the future, the cooperation between Russia and China in these areas will further develop. Still, a formal Russian-Chinese alliance is not to be expected.

Keywords: *Russia, China, security, arms trade, military exercises, energetics*

* Овај рад је примљен 25. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

Марија Ђорић*

Институт за политичке студије, Београд

Тања Милошевић

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

УТИЦАЈ САУДИЈСКЕ КОАЛИЦИЈЕ НА НАЦИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ ЈЕМЕНА**

Сажетак

У раду се анализира улога Саудијске Арабије у рату у Јемену, кроз формирање Саудијске коалиције. Истражен је мотив уплитања Саудијске Арабије у грађански рат у Јемену, са крајњим циљем идентификовања исхода интервенционистичких активности Саудијске коалиције на терену, као и негативних промена у политичкој и безбедносној ситуацији те земље. Анализом садржаја, приказани су ставови унутрашњих актера у Јемену – међународно признате владе, етносепаратистичког Јужног транзиционог савета и побуњеничке групе Хута – о утицају Саудијске Арабије на јеменску политику. Резултати истраживања указују да су, иако је Саудијска Арабија интервенцију у Јемену правдала потребом да потпомогне очување националног интегритета и суверенитета Јемена ради стабилизације стања на терену и консолидације мира, активности коалиције изазвале супротно. Од првобитне идеје гашења активности побуњеника у земљи, припадници коалиције довели су до цепања земље на два дела,

* Контакт: mara.djoric@yahoo.com; tanja.z.milosevic@gmail.com.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

и додатног јачања трећег, етносепаратистичког фактора на терену.

Кључне речи: *Јемен, рат у Јемену, Саудијска коалиција, интервенционизам, Хути, ЈТС, Саудијска Арабија, УАЕ, Иран*

УВОД

Регион Блиског истока и Севера Африке завређује посебну пажњу када је реч о безбедносном контексту. То је тако првенствено због „Арапског пролећа” али и активности тзв. „Исламске државе”¹ (и осталих терористичких организација)² на територији Ирака и Сирије, конфликтне ситуације у Либији итд. Чињеница је да се арапски свет тренутно налази у стању кризе, те и да земље које су некада сматране „арапском Швајцарском“, попут Либана³, па чак и земље Персијског залива (јакe „петродржаве“), проживљавају кризе, било на унутрашњем или на спољнополитичком плану. Поред тога, поједина „историјска питања“, као што је питање анектирања делова Палестине или питање окупације Западне Сахаре и даље остају актуелна, усложњавајући безбедносну ситуацију у том делу света. Међутим, Сирија, Ирак, Либија, Палестина и Западна Сахара нису једина кризна жаришта у арапском свету. Рат у континуитету такође проживљавају (и преживљавају) и Јеменци, који се у српским медијима у ретким чланцима јављају као народ којем прети озбиљна хуманитарна катастрофа. О самом рату и актерима укљученим у распарчавање Јемена на унутрашњем и спољашњем плану, углавном нема речи.

Јемен је друга највећа држава Персијског залива, након Саудијске Арабије и једна од две државе региона које не

1 Акроними који се користе за ову терористичку организацију су: ID, ISIS, IDIL, DAESH.

2 Више о деловању “Исламске државе” видети у: Djoric Marija, “ISIS Propaganda – Serbia Case Study“, Collection of articles on the results of the work V-th International scientific and practical conference on April 26, 2019, „Transformation of international relations in the XXI century: challenges and prospects“, Vth International scientific and practical conference on April 26, 2019, Moscow, Diplomatic Academy, Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation, Moscow, 2020, стр. 103-114.

3 Ситуација у Либану је додатно отежана након хаварије која је изазвана експлозијом амонијум-нитрата августа 2020. године, за коју се сматра да је по интензитету приближно једнака експлозији атомске бомбе у Хирошими и Нагасакију.

припадају Савету за заливску сарадњу арапских држава и које нису монархије.⁴ Својим државним уређењем и тренутном политичком и безбедносном ситуацијом, Јемен већ на први поглед представља „црну овцу“ заливских земаља, без обзира на чињеницу да, попут својих суседа, и та држава обилује природним богатствима и нафтним резервама. Граничи се са Саудијском Арабијом са којом, упркос потписивању Споразума у Таифу 1934. године, још увек има сукоб око демаркације граница⁵, као и са Оманом. Историјска престоница Јемена лежи у граду Сана, међутим, узевши у обзир да је ово подручје под контролом побуњеника од 2014. године, главни град је привремено измештен у Аден, који такође представља проблематичну територију, имајући у виду да и друга паралелна влада, коју предводи Јужни транзициони савет, такође наводи исти град као своју престоницу.

Јеменску државу тренутно „својатају“ три паралелне владе – међународно призната Влада Јемена, коју предводи председник Абдрабух Мансур Хади (‘Abdrabbuh Mansūr Hādī), затим Јужни транзициони савет (ЈТС) који предводи Ајдарус ал Зубајди (‘Aydarūsaz-Zubaydī) и побуњенички покрет Хута који предводи Абд ал Малик ал Хути (‘Abdal-Mālik al-Hūtī). Узевши у обзир да концепт националне безбедности подразумева одбрану државе и нације од војних и невојних претњи, уз очување територијалног интегритета и националног суверенитета, сасвим је извесно да унутрашња превирања и етносепаратистичка настојања која пропагира ЈТС представљају претњу по националну безбедност Јемена. Активности Саудијске коалиције, поред тога, додатно нарушавају безбедност не само државе као целине, већ и њених грађана, економије и институција.

4 Друга држава је Ирак који је, као и Јемен, у стању политичко-безбедносне нестабилности.

5 Заједничка граница је дефинисана наведеним споразумом 1934. године, али је до отпочињања интервенције Саудијске коалиције у Јемену 2015. године спорадично долазило до сукоба ниског интензитета у пограничним областима, са акцентом на провинције Асир, Џизан и Наџран. До значајне дескалације сукоба дошло је обнављањем Споразума из Таифа 1995. године, којим је поново демаркиран део источне границе Јемена, а затим и новим споразумом који су те две државе потписале 2000. године. Позадина сукоба заснива се на чињеници да наведени погранични регион има велики енергетски потенцијал. Више о сукобу видети у: Murphy, C. (2006). SaudiArabia – YemenBorderDispute. ICECaseStudies. Number 197, Nov., 2006. <http://mandalaprojects.com/ice/ice-cases/saudi-yemen.htm#en1>.

ГРАЂАНСКИ РАТ У ЈЕМЕНУ

Као најзначајнији тренутак у савременој историји Јемена издваја се његов постанак, то јест, уједињење комунистичког Северног Јемена и демократског Јужног Јемена 22. маја 1990. године.⁶ Уједињењем двеју држава, дошло је и до спајања државних институција у једно тело, при чему је дотадашњи председник Северног Јемена, Али Абдулах Салих ('Alī 'Abdullah Ṣālih) задржао председничку функцију, док је улога потпредседника припала дотадашњем владару Јужног Јемена, Алију Салиму ал Бајду ('Alī Sālim al-Bayḍ). Међутим, како то увек бива, равноправна заступљеност политичких актера са Севера и са Југа је изостала, те су јужњаци континуирано запостављани на сваком плану (а посебно политичком и економском). Стога се политичка ситуација у Јемени током последњих тридесет година симплификовано може описати као константна борба за превласт између Севера и Југа, укључујући и периодичне покушаје сепарације јужних провинција. Као најозбиљнији покушаји отцепљења могу се сматрати грађански рат 1994. године (из којег су сепаратисти са југа изашли као губитници) и текућа агресивна настојања Јужног транзиционог савета (ЈТС) да присвоји јужне провинције.

Међутим, баш због чињенице да су досадашњи покушаји Јужног транзиционог савета да отцепи јужне провинције имали мало успеха, а да су се тренутна настојања ЈТС „отела контроли“ у јуну 2020. године, када су јужњаци званично остварили доминацију над острвом Сокотра, неопходно је анализирати због чега етносепаратизам и данас цвета у овој земљи. Може се претпоставити да се главни мотиватор и поспешитељ таквих настојања не крије само у редовима Јеменаца са југа, већ да без активности Саудијске коалиције, која је својим ратним дејствовањем успоставила повољну климу за отцепљење, а посебно ангажовања УАЕ, који отворено подржавају југ, такав развој ситуације не би био могућ.

6 Разлог постојања два државна ентитета Јеменаца у прошлости огледа се у чињеници да је Северни Јемен као држава настао раније, распадом Османског царства, док је Јужни Јемен пре стицања независности 1967. године био британска колонија.

Јемен у огледалу „Арапског пролећа“

Пре него што елаборирамо распарчавање Јемена, важно је објаснити „критичну тачку“ са које је јеменски народ скренуо ка суноврату. Наиме, грађански рат који у Јемену траје и дан-данас отпочео је у таласу протеста у оквиру „Арапског пролећа“ 2011. године, када су Јеменци изашли на улице са захтевом да председник Али Абдулах Салих поднесе оставку. Притеран уза зид, и то након тридесет година на власти, Салих је, на предлог Савета за заливску сарадњу арапских земаља (Arraf 2017, 2), одступио са власти и предао државу у руке Абдрабуха Мансура Хадија (садашњег председника). Ово прво директно уплитање Саудијске Арабије у унутрашња питања Јемена није донело дугорочно решење, јер је јавно мњење постављење Мансура Хадија на чело државе, упркос чињеници да је он својој владавини дао легитимитет победивши на председничким изборима, сматрало видом споразума о подели моћи између политичких елита, који је игнорисао „локалну динамику и историјски маргинализоване групе“, при том мислећи на политичаре са југа (Arraf 2017, 2-3). Уз то, новоформирана влада је занемарила нестабилну економску ситуацију у земљи, што је додатно поспешило незадовољство локалних маса.

Континуирана политичка нестабилност утицала је на свеобухватну националну безбедност Јемена на два кључна нивоа:

- 1) Изопштеност политичара са југа довела је до слабљења осећаја националног идентитета⁷, јачања етносепаратистичких настојања и племенске припадности.
- 2) Безбедносни вакуум претворио је Јемен у „крваву позорницу“ на којој и дан-данас делују терористичке организације попут „Ал Каиде“ и „Исламске државе“. Стога, корене сукоба у Јемену можемо потражити у непоштовању договора о подели власти, али и јачањем других актера – Хута, као и терористичких група.

⁷ Више о националном идентитету видети у: Деспотовић, Љубиша. 2018. “Кинеска дискретна геополитичка трансгресија ка Балкану и безбедносни идентитет Србије”. *Политика националне безбедности*, 2: 31-40.

Саудијска коалиција као главни актер у региону

Иако се Саудијска Арабија непосредно умешала у политичку динамику Јемена кроз смену председника државе 2011. године под окриљем Савета за заливску сарадњу арапских земаља, њен утицај на Јемен, али и целокупни регион, најјасније се може сагледати кроз активности Саудијске коалиције. Међутим, пре него што објаснимо природу тог „војног савеза“, важно је указати на друштвенополитичке околности у којима се ова коалиција појавила.

Упркос константним тензијама у Јемену, као искру која је запалила ватру грађанског рата у овој земљи можемо идентификовати неуспели покушај постизања консензуса о новом Уставу. У стварању устава су почетком 2014. године учествовали доминантни политичари Севера и скрајнути политичари Југа, на основу чега је планирана подела државе на шест региона. Сукоб је настао на основу одлуке међународно признате Владе Јемена да укине субвенције за гориво, чиме је покренута нова серија протеста у земљи. Међу најгласнијим демонстрантима истакао се вођа Хута⁸, Абдулмалик ал Хути, који је том приликом запретио да ће спровести побуну против владе, што ће ал Хути до септембра 2014. године и испунити преузимањем контроле над престоницом Саном, којом Хути владају и дан-данас. До краја фебруара 2015. године, Масур Хади је власт у Сани формално предао у руке Хута, а затим избегао из кућног притвора, у којем се налазио од септембра 2014. године у Аден, који је прогласио привременом престоницом, а самим тим и себе председником. Рачунајући на подршку Јужног транзиционог савета (ЈТС), међународно призната Влада Јемена отпочела је борбу против Хута. Међутим, када су Хути почели да напредују ка Адену, Мансур Хади је схватио да се растрзана војска Јемена неће моћи изборити са побуњеницима, те је уточиште – и физичко и политичко – потражио у Ријаду.

⁸ Покрет Хута (познат под именом *AnsarAllah* – Присталице Алаха) је зедитски шиитски ревивалистички покрет, оформљен 2004. године. Више о томе видети у: Sharp, J. M. (2019). Yemen: Civil War and Regional Intervention. R43960. Version 33 – Updated. Congressional Research Centre.

Дан након што је Абдрабух Мансур Хади приспео у Ријад, Саудијска Арабија је окупила поједине земље *MENA* региона⁹ у војни савез назван „Арапска коалиција“, али који је у медијима преименован у „Саудијску коалицију“, због чињенице да је савез успостављен на иницијативу Ријада. Саудијска коалиција окупља следећих девет земаља: Саудијску Арабију као предводника коалиције, УАЕ као једне од највећих контрибутора коалицији и државе са највећим политичким интересом у земљи, те Судан, Египат, Мароко, Бахреин, Кувајт, Јордан и Катар (с тим што се Катар повукао из коалиције у јуну 2017. године услед погоршања односа са Саудијском Арабијом и УАЕ). Како Саудијска Арабија предводи наведену коалицију, она такође и спроводи већину ваздухопловних напада на позиције Хута у Јемену, а такође предводи поморску блокаду јеменске обале, која представља врло значајан фактор који је умногоме допринео погоршању хуманитарне ситуације у тој земљи (Perlo-Freeman 2018). Према наводима медија из најранијих периода интервенције Саудијске коалиције, Ријад је упутио око стотину борбених авиона у дејствовања, а такође је распоредио око 150.000 припадника оружаних снага на својој територији, дуж јужне границе са Јеменом (Evans 2018). Са друге стране, УАЕ допринос дају кроз упућивање припадника оружаних снага на југ Јемена ради борбе против Хута, као и против припадника „Ал Каиде“ на Арапском полуострву (*AQAP*). Па ипак, познаваоци ових догађаја тврде да се допринос УАЕ на терену понајвише огледа у пружању финансијске подршке, наоружања и обуке припадника локалних оружаних снага Јемена лојалних међународно признатој влади. Поред тога, УАЕ су Саудијској коалицији такође уступиле око 30 борбених авиона за спровођење ваздухопловних напада на терену (Perlo-Freeman 2018). Друге, мање активне земље региона, доприносе стављањем мањег броја борбених авиона на располагање саудијским војницима (Бахреин – 12, Кувајт – 15 и Катар – 10), док афричке арапске земље дају мешовит допринос. Египат учествује спровођењем патрола Аденским заливом и упућивањем припадника оружаних снага и борбених авиона на терен, Судан је током последњих пет година имао до

9 *MENA* регион односи се на регион који чине арапске земље на Блиском истоку и на Северу Африке (eng. *Middle East and North Africa*).

30.000 војника на терену, од којих је већина сада повучено¹⁰, док Мароко наводно доприноси и људством и борбеним авионима (Evans 2018).

Наведена коалиција је 26. марта 2015. године отпочела спровођење ваздухопловних напада на позиције Хута у оквиру операције „Олуја одлучности“, која је трајала до 21. априла исте године, када је коалиција отпочела са спровођењем операције „Поновно успостављање наде“, која је и даље у току.

РАТНИ ДИСКУРС

Пре него што се упустимо у анализу дискурса учесника конфликта, неопходно је идентификовати најзначајније актере који имају директан утицај на унутрашњу политику Јемена и националну безбедност те земље. Позивајући се на опште схватање појма националне безбедности, јасно се истиче да он подразумева успостављање објективног стања заштићености националних вредности и интереса од свих облика угрожавања и субјективног осећаја безбедности грађана, а која се, пре свега, заснивају на очувању суверенитета и територијалног интегритета.

Како наводи ал Мадхаци, национална безбедност Јемена није угрожена само активностима терористичких организација и ривалитетом са неком другом земљом, иако активности Саудијске коалиције одају такав утисак, већ је првенствено угрожена активностима унутрашњих актера који позивају на цепање територијалног интегритета кроз одвајање јужних провинција (ЈТС), као и неспособношћу државног руководства да стане у заштиту цивилних и државних институција и цивилног становништва (Al-Madħađī 2017).

Анализирајући унутрашње факторе који представљају претњу по националну безбедност Јемена, не можемо говорити само о погубном утицају активности Хута по људску безбедност и рушавање демократије, већ и о удару Јужног транзиционог

10 Почетком 2020. године, портпарол суданских Снага за брзи одговор Цаман Цуна Адан је изјавио да се у Јемени у том тренутку налазило само 657 припадника суданских оружаних снага, при чему ће и они бити повучени са терена. Видети више о томе у: Al-Ashwal, A. (03.02.2020). Sudanese troops continue exit from war-stricken Yemen. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/01/yemen-sudan-pullout-troops-war-uae-saudi-arabia-coalition.html>.

савета на територијални интегритет, али уједно и на безбедност самих грађана Јемена. На крају, последњи унутрашњи фактор дестабилизације државе и слабљења националне безбедности је и међународно призната Влада Јемена, коју предводи Абдрабух Мансур Хади, узевши у обзир да државни врх није успео да одговори Хутима на војном плану, нити ЈТС на политичком, а последично ни војном плану. Наиме, како је циљ сваке владе да пружи највећи степен заштите и стабилности својим грађанима и својој нацији на свим политичким, економским, социјалним, идеолошким, војним и еколошким пољима у земљи против свих врста унутрашњих и спољних, било регионалних или међународних претњи, јасно је да је у тој улози међународно призната Влада Јемена заказала (Al-Mu'āfā 2013). Таква неефикасност владајућег руководства отворила је врата актерима из региона, који су врло радо, у оквиру Саудијске коалиције, допринели додатном угрожавању националне безбедности Јемена на неколико нивоа.

Иако у Саудијској коалицији учествује, или је у „златним временима“ учествовало, девет арапских земаља, јасно се може закључити да само два актера коалиције имају јак утицај на војно-политичку ситуацију у Јемену - и то Саудијска Арабија и Уједињени Арапски Емирати. Остали контрибутори су учешће у коалицији искористили зарад изградње или јачања билатералне сарадње са Саудијском Арабијом, попут Египта и Марока, док су други, попут Судана, из учешћа извукли директну материјалну корист. Из наведеног је сасвим разумљиво зашто ће се у наставку рада изоставити реторика Судана, Египта, Марока, Бахреина, Кувајта, Јордана и Катара, узевши у обзир да њихово ангажовање, осим очигледног удара на људску безбедност Јеменаца и институције од значаја у земљи, немају круцијалан утицај на политичке прилике.

За потребе овог рада, узета је у обзир реторика најистакнутијих личности у оквиру наведених идентификованих актера, ограничивши се на њихове објаве и званичан дискурс у периоду од јануара до јуна 2020. године.

Ставови међународно признате Владе Јемена

Као најистакнутије лице међународно признате Владе Јемена истиче се тренутни председник, Абдрабух Мансур Хади. Анализом 36 чланака објављених на арапском и енглеском језику у оквиру наведеног временског периода, од којих су девет приказана као примери наведене реторике, истиче се закључак да је Хадијев став окренут ка имплементацији Споразума из Ријада, који сматра „безбедним излазом из ратног стања“, као и ка пропагирању поштовања споразума о прекиду ватре и деескалације сукоба са Хутима (AlAin 27.06.2020). Стандардна реторика председника, по питању Хута, подразумева окарактерисање побуњеника као „тела којим управља Техеран“ и групе која се снабдева иранским наоружањем (AlRoeva 27.06.2020; AlBatati 24.04.2020). Такође, Абдрабух Мансур Хади обраћања медијима користи како би осудио активности Хута у земљи, док у последње време своје осуде и оптужбе по питању неуспешне имплементације Споразума из Ријада такође усмерава и ка ЈТС (AlMayadeenNet 27.06.2020).

Када говоримо о ЈТС, у првој изјави након проглашења ванредног стања и проглашења самоуправе ЈТС на југу, Абдрабух Мансур Хади позива на прекид сукоба и „крвопролића“, те на поштовање споразума о подели власти, иако наведени споразум никада није имплементиран (Al-Dālī 28.06.2020; AdenNews 27.06.2020). Уз то, председник је у неколико наврата наредио оружаним снагама Јемена лојалним међународно признатој влади да поштују тај споразум и примирје које је Саудијска коалиција објавила услед пандемије вируса корона, наводећи ипак да је војсци дозвољено да одговори на провокације Хута (Al-Batati 10.04.2020). Такође, Хади наглашава да ће међународно призната Влада Јемена начинити сваки напор како би одржала суверенитет и територијални интегритет Јемена, те да ће окончати настојања ЈТС да отцепи југ (Ahmed 29.05.2020).

Ставови Јужног транзиционог савета

За официјелног портпарола Јужног транзиционог савета (ЈТС) одређен је Низар Хајтам (Nizār Haytam), те је стога извршена анализа Хајтамових званичних изјава за медије у наведеном временском периоду. У саму анализу садржаја уврштено је 27 новинских чланака, од којих је девет приложено приликом пружања образложења реторике сепаратиста са Југа. Оно што се иницијално истиче у новинарском дискурсу јесте податак да ЈТС ужива подршку УАЕ, што се често као фраза провлачи у уводним реченицама чланака (Debriefер 18.06.2020; Middle East Eye 22.06.2020).

У својим изјавама за медије, Хајтам се углавном обраћа Саудијској коалицији са позивом да изврши притисак на локалне актере како би се имплементирала политичка компонента Споразума из Ријада (Debriefер 30.04.2020; Nabor 30.04.2020). Поред тога, јавља се и устаљена реторика оптуживања међународно признате Владе Јемена, а пре свега јеменских министара, да они не раде у корист Јемена и јеменског народа, већ да имплементирају агенде страних фактора, наводећи да политичари са севера представљају претњу по јеменски народ и „савез Саудијске Арабије и УАЕ“. Такав став Хајтам објашњава тиме да је „савез Саудијске Арабије и УАЕ“, како он дефинише Саудијску коалицију, под притиском јеменске владе, која не жели да се ситуација на северу са Хутима реши војним путем, нити да се југ уздигне (AlJazeera 31.05.2020).

Поред тога, функцију портпарола је у тренутку проглашења ванредног стања, као и проглашења самоуправе, вршио Ал Хадир Сулејман (Al-Ḥādir Sulayman), који је у датом тренутку деловао из Сједињених Америчких Држава. Он је показивао „агресивну реторику” која се у његовим објавама јављала и кроз идентификацију Саудијске Арабије¹¹ као главног кривца за погоршање хуманитарне кризе у земљи, истичући такође да Ријад није исплатио плате припадницима оружаних снага ЈТС, нити је допремио договорене количине наоружања,

¹¹ У поређењу са Сулејмановом реториком, важно је истаћи изјаву Низара Хајтама, званичног портпарола ЈТС, да ЈТС има складне односе са Саудијском Арабијом, те осуђује негативну кампању медија против Ријада. Више о томе у: Al-AyyamInfo. (16.02.2020.). Al-mağlis al-'intiḳālī: mā yamas as-sa'ūdīyya yamas aḡ-ḡanūb. <https://www.alayyam.info/news/83RI-9GYY-QTHDIH-764F>.

муниције и хране (Knipp 29.04.2020; AlQuds 29.04.2020). Поред тога, Сулејман је током наведеног периода истицао да је разлог појачане жеље за отцепљењем континуирано урушавање државних институција на југу, као и изостанак основних услуга, што представља директну критику међународно признатој Влади Јемена (Al Jazeera 26.04.2020.).

Ставови Хута

Портпарол побуњеничке групе Хута је бригадни генерал Јахја Сариу (Yaḥya Sarī'), чије се изјаве умногоме разликују од изјава представника међународно признате Владе Јемена и ЈТС, не само по тону, већ и по тематици. У саму анализу садржаја уврштено је 29 новинских чланака, од којих је девет приложено ради приказа „ратне реторике“ Хута.

Изјаве портпарола Хута могу се класификовати у следеће категорије: 1) претње нападом на стратешки значајне објекте и цивилно становништво Саудијске Арабије (Barakat 07.07.2020; Tasnim 16.06.2020); 2) извештаји о нападима коалиције на позиције Хута у Јемену (MehrNews 29.01.2020); 3) статистички подаци о броју изведених ваздухопловних напада Саудијске коалиције, којима се истиче разорни утицај коалиције по локално становништво (MiddleEastMonitor 24.03.2020; Tasnim 15.04.2020); 4) објаве о „ослобађању“ територија од утицаја међународно признате Владе Јемена и Саудијске коалиције (Tasnim 30.04.2020); и 5) промоција војних способности и техничких достигнућа Хута (Tasnim 24.02.2020).

Узевши у обзир да је уврежено мишљење међународне заједнице да Хути уживају подршку Ирана, који побуњенике снабдева наоружањем, као и стручњацима и саветницима на терену, важно је истаћи начин на који ирански медији извештавају о дешавањима у Јемену. Честа је појава у иранским медијима, а посебно у чланцима које објављује Међународна куранска новинска агенција (IQNA), да се Хути дефинишу као знаничне оружане снаге Јемена, чиме се јасно указује на подршку коју та група ужива од стране иранског државног врха (IQNA 10.07.2020). Такву праксу практикују и други ирански медији, попут новинске агенције *Mehr, Tasnim*.

Овакво хетерогено медијско извештавање о рату у Јемену, само додатно усложњава разумевање ионако комплексне војнополитичке ситуације у овој земљи, а самим тим и отежава објективну научну анализу.

Реторика Саудијске коалиције

Ради анализе дискурса који Саудијска коалиција пропагира у медијском простору, елабориране су изјаве портпарола коалиције, пуковника Туркија ал Маликија (Turkī al-Mālikī), приказаних у оквиру 22 новинска чланка, од којих је приложено девет.

На први поглед, реторика којом се користи пуковник ал Малики у многоме подсећа на реторику бригадног генерала Јахје Сариуа. Може се закључити да се међународно призната Влада Јемена и ЈТС користе политичком реториком, док се Хути и Саудијска коалиција највише крећу у оквиру класичног ратног дискурса.

Као што Хути заснивају своју реторику на објави напада на циљеве од значаја за Саудијску Арабију, на исти начин Саудијска коалиција неретко извештава о успешном пресретању балистичких ракета Хута и уништавању њихових беспилотних летелица (MiddleEastOnline 23.06.2020; Saudi-Gazette 27.05.2020; AlBayan 29.03.2020). У том контексту, портпарол пуковник ал Малики истиче да Хути циљају цивилне објекте и цивиле, чиме уједно додатно „демонизује“ побуњеничку групу (MakkahNewspaper 22.06.2020). Како се ЈТС у медијским садржајима често дефинише као група која ужива подршку УАЕ, на исти начин Саудијска Арабија истиче да подржава „леgitимну Владу Јемена“ против „терориста Хута, које подржава Иран“ (Alghoul 23.06.2020). Пуковник ал Малики, поред објава успешног спречавања напада или окарактерисања Хута као „продужене руке Техерана“, такође те нападе користи да укаже на чињеницу да континуирани напади софистициранијим наоружањем потврђују да Иран наоружава побуњенике (AlAin 12.06.2020).

Политички аспект званичног дискурса Саудијске коалиције, с друге стране, позива на помирење, успостављање

споразума о прекиду ватре¹² и имплементацију Споразума из Стокхолма, као и скорије постигнутог Споразума из Ријада. Међутим, ни у тим приликама, пуковник ал Малики не пропушта да укаже на то да ће, и у периоду мира, коалиција одговарати на провокације Хута (Akhbaar 24 09.04.2020). Саудијска коалиција такође документује сваки напад Хута, те излази пред медије са бројкама које се тичу кршења споразума у одређеним временским интервалима (Akhbaar 24 08.05.2020).

ЗАКЉУЧАК

Грађански рат у Јемену свакако су проузроковали унутрашњи политички актери, али је уплив Саудијске коалиције, или боље речено – Саудијске Арабије и УАЕ, у политичка и војна питања довео до додатне ескалације сукоба. Наиме, од самог почетка сукоба, иако је постојало изражено незадовољство чланова ЈТС, оно није изазивало претерано велику опасност по националну безбедност Јемена, јер су претње отцепљењем остајале присутне само у медијском етру, без значајних помака ка физичком отцепљењу. У првим годинама грађанског рата, главну претњу по људску, државну и националну безбедност Јемена представљали су Хути, као и присуство „Ал Каиде” на територији те земље.

Корене интересовања Саудијске Арабије за улазак у рат у региону можемо потражити на неколико нивоа. Пре свега, како је Ријад окупљање коалиције и отпочињање војне интервенције у Јемену дефинисао потребом да се угуши побуна Хута, први траг на путу ка дешифровању намера Саудијске Арабије можемо потражити у чињеници да се Хути у медијима отворено дефинишу као група коју подржава Техеран, те да је реторика Ирана, бар у медијима, окренута ка пружању подршке тој групи, називајући је „легитимном војском Јемена“. Саудијска Арабија, као најјачи представник сунита, и Иран, као најистакнутији представник шиита, деценијама воде борбу за политичку доминацију регионом још од чувене Хомеинијеве револуције у Ирану 1979. године, те Ријад свакако помоћ

12 Саудијска коалиција је 09. априла 2020. године прогласила двонедељни прекид ватре услед пандемије вируса корона, који је касније продужен на додатних месец дана. Више о томе видети у: Middle East Online. (09.04.2020.). Saudi-led coalition declares 2-week ceasefire in Yemen. <https://middle-east-online.com/en/saudi-led-coalition-declares-2-week-ceasefire-yemen>.

Техерана побуњеницима „из комшилука“ схвата као директну претњу.

С друге стране, у питањима доминације никада не смемо бацити у запећак питање економске надмоћи, за коју се ове две нације не боре само на регионалном, већ и на глобалном нивоу. Као велики произвођачи и извозници енергената, ни Иран ни Саудијска Арабија не смеју дозволити да, у борби за глобалну превласт, она друга превагне. У том смислу, Саудијска Арабија Јемен види као „коридор“ којим би, удаљивши се од домета иранског наоружања, себи обезбедила пут до безбеднијих обала, са којих би могла даље да извози своја богатства, и самим тим даље утврђује своју моћ. На том путу, стоји јој само нестабилна политичка и безбедносна ситуација у Јемену.

Овакву поставку решења поткрепљује и чињеница да је Саудијска коалиција отпочела са ваздухопловним нападима на положаје Хута само дан након што је председник Јемена, Абдрабхух Мансур Хади, пребегао и Ријад. Из тога се може закључити да је Саудијска Арабија само чекала повољан тренутак да отпочне дејствовање по Јемену.

Војна интервенција сама по себи представља вид угрожавања националне безбедности Јемена, јер представља директну претњу по локално становништво, које неизбежно страда у ваздухопловним нападима и копненим офанзивама. Поред тога, ослањање на „војно решење“ отежало је успостављање стабилног „политичког процеса“ у земљи, чиме је сама институција државе, а пре свега и институција председника, дугорочно пољуљана, без назнака стабилизације у скоријем времену. Таква политичка ситуација у земљи додатно је поспешила етносепаратизам Јужног транзиционог савета који, иако је и у периоду пре интервенције Саудијске коалиције гајила етносепаратистичка настојања, након пет година војне интервенције, схвата да решење проблема са Хутима неће нужно донети и политичко решење, те ни равномерну поделу власти између Севера и Југа. Томе у прилог иде и чињеница да у оквиру коалиције не влада потпуно разумевање по питању активности у Јемену, узевши у обзир пораст подршке коју УАЕ пружа ЈТС.

Иако су унутрашњи актери на јеменској сцени „закували чорбу“, Саудијска коалиција ју је дефинитивно „зачинила“, и самим тим онемогућила да се ситуација у Јемену примири у скоријем периоду. Чак и у случају склапања мировног споразума и прекида ратних дејстава у земљи, јеменски народ ће бити остављен да сам „покрпи рупе“ у националној безбедности своје земље, почевши од санирања штете изазване дугорочним неслагањем Севера и Југа на политичком плану, до поновне изградње значајне инфраструктуре и самог јеменског друштва.

ЛИТЕРАТУРА

AdenNews. 27.06.2020. “Al-nuṣal-kāmīllīkali-maar-ra’īsal-yamanī ‘AbdrabbuhMaṣūrHādī al-yawmas-sabt 27-6-2020”. <https://www.adennews.net/story/112701>.

Ahmed, Omar. 29.05.2020. “Saudi Arabia’s puppet Yemen government is hanging by a thread”. <https://www.middleeastmonitor.com/20200529-saudi-arabias-puppet-yemen-government-is-hanging-by-a-thread/>.

Akhbaar 24. 09.04.2020. “„Al-Mālīkī“ yuwaḍiḥkayfas-ayata ‘āmil “at-taḥāluf“ ma’a al-ḥūṭiyin’ idā lam yaltazimūbi-waqf’ iṭlāq an-nār (fidīyū)”. <https://akhbaar24.argaam.com/article/detail/487197>.

Akhbaar 24. 08.05.2020. ““At-taḥāluf“: milīšiyā al-ḥūṭī’ ir-takabat 104 ’iḥtirāqātli-waqf’ iṭlāq an-nār fī 24 sā’a”. <https://akhbaar24.argaam.com/article/detail/491125>.

Al Ain. 12.06.2020. “At-taḥāluf: huḡumāt al-ḥūṭī’ alā as-sa’ūdiyyatu’ akidḥuṣūlahum ‘alā’ asliḥa’ irāniyya”. <https://al-ain.com/article/1582294319>.

Al Ain. 27.06.2020. “Hādī: taṣ’īd al-ḥūṭī ‘,hamaḡṭ“ wa ‘,’ itti-fāqar-Riyād“ muḥriḡāman”. <https://al-ain.com/article/yemen-abdrabbuh-mansour-hadi-houthis>.

Al-Ashwal, A. 03.02.2020. “Sudanese troops continue exit from war-stricken Yemen”. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/01/yemen-sudan-pullout-troops-war-uae-saudi-arabia-coalition.html>.

Al-Ayyam Info. 16.02.2020. “Al-mağlis al-’intiqaīlī: māyamas as- sa’ūdiyyayamasāğ-ğānūb”. <https://www.alayyam.info/news/83RI9GY-Y-QTHDIH-764F>.

Al-Batati, Saeed. 10.04.2020. “Yemen leader orders army to back Saudi-led truce”. <https://arab.news/jkrup>.

Al-Batati, Saeed. 24.04.2020. “Hadi vows to defeat Iran’s ‘evil designs’ in Yemen”. <https://arab.news/z24sn>.

Al Bayan. 29.03.2020. “As-sa’ūdiyyata ‘ataridwatadam-miršārūhīnbāsitiyīnḥūṭiyyīn”. <https://www.albayan.ae/one-world/arabs/2020-03-29-1.3815480>.

Al-Dālī, Waṣīm. 28.06.2020. “Ar-ra’īs al-yamanī ‘Abdrab-buhMaṣšūryad’ū al-’infīāliyyīn al-ğānūbiyyīn’ ilā ‘,’iīqāfnazīf ad-dimā’”. <https://www.france24.com/ar/20200628%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%8A%D9%85%D9%86%D9%8A%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D9%87%D9%85%D9%86%D8%B5%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%AF%D8%B9%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D9%81%D8%B5%D8%A7%D9%84%D9%8A%D9%8A%D9%86%D8%A7%D9%84%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%A8%D9%8A%D9%8A%D9%86%D8%A5%D9%84%D9%89%D8%A5%D9%8A%D9%82%D8%A7%D9%81%D9%86%D8%B2%D9%8A%D9%81%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%85%D8%A7%D8%A1>.

Al Jazeera. 26.04.2020. “Yemen: What is the Southern Transitional Council?” <https://www.aljazeera.com/news/2020/04/yemen-southern-transitional-council-200426072715154.html>.

Al Jazeera. 31.05.2020. “Tağadud al-muwāğahātbi’ Aby-anwa ‘,al-mağlis al-’intiqaīlī“ yatahimwuzarā’ yamaniyyīnbian-fid’ aḡnidāthāriğiyya”. <https://www.aljazeera.net/news/politics/2020/5/31/%D8%AA%D8%AC%D8%AF%D8%AF%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%AC%D9%87%D8%A7%D8%AA%D8%A8%D8%A3%D8%A8%D9%8A%D9%86%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3>.

Al Mayadeen Net. 27.06.2020. “Hadī: ta ‘aṭurtanfīd’ itti-fāqar-Riyāḍnatīḡa’ istimrār al-mumārisāt at- taṣ’ īdiyya „lil’ intiḡālī””. <https://www.almayadeen.net/news/politics/1406838/%D9%87%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%AA%D8%B9%D8%AB%D8%B1%D8%AA%D9%86%D9%81%D9%8A%D8%B0%D8%A7%D8%AA%D9%81%D8%A7%D9%82%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%8A%D8%A7%D8%B6%D9%86%D8%AA%D9%8A%D8%AC%D8%A9%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%85%D8%A7%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D8%A%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B5%D8%B9%D9%8A>.

Al-Maḡḡaḡī, Bāsīm. 24.01.2017. “Istrātīḡiyya al-’aman al-qawmī al-yamanī „Awlawiyya at-taḡdiyāt wa ’alyāt ’iḡtiwā’ at-taḡdīd al-mustaḡbalī””. Democratic Arabic Center for Strategic, Political and Economic Studies. <https://democraticac.de/?p=42861>.

Al-Mu’ āfā, Walīd ‘Abdallah. 14.01.2013. “Al-’aman al-qawmī al-yamanīqīmamuḡtama’iyya. Al Thawra Foundation”. <http://www.alhawranews.net/%D9%85%D9%86-%D9%86%D8%AD%D9%86>.

Al Roeya. 27.06.2020. “Ar-ra’īs al-yamanī: al-’iḡtikām’ ilā as-silāḡwa al-quwwalanyakūnmaḡbūlān”. <https://www.alroeya.com/6063/2147121%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%8A%D9%85%D9%86%D9%8A%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AD%D8%AA%D9%83%D8%A7%D9%85%D8%A5%D9%84%D9%89%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%A7%D8%AD%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%88%D8%A9%D9%84%D9%86%D9%8A%D9%83%D9%88%D9%86%D9%85%D9%82%D8%A8%D9%88%D9%84%D8%A7>

Al Quds. 29.04.2020. “Niyūyūrḡ tāymz: aṣ-ṣirā’ fī al-Yaman taḡūlu liḡarb dāḡiliyya wa ad-dawr al-’imārātī wa as-sa’ūdī fiḡā ḡayr wāḡiḡ””. <https://www.alquds.co.uk/%D9%86%D9%8A%D9%88%D9%8A%D9%88%D8%B1%D9%83%D8%AA%D8%A7%D9%8A%D9%85%D8%B2%D8%A7%D9%84%D8%B5%D8%B1%D8%A7%D8%B9%D9%81%D9%8A%D8%A7%D9%84%D9%8A%D9%85%D9%86%D8%AA%D8%AD%D9%88%D9%84-%D9%84%D8%AD%D8%B1/>.

Alghoul, R. 23.06.2020. "Saudi-led Coalition intercepts Houthi missiles, bomb-laden drones". <https://wam.ae/en/details/1395302850463>.

Arraf, S. 2017. *The War Report 2017. The Armed Conflict in Yemen: A Complicated Mosaic*. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights.

Barakat, Bassel. 07.07.2020. "Yemen rebels threaten to attack Saudi royal palaces". <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/yemen-rebels-threaten-to-attack-saudi-royal-palaces/1902618>.

Debrieffer. 30.04.2020. "Mutahaddīṭal-'intiḳālī yad'ū at-tahāluf 'ilā aḍ-ḍaḡaṭlitanfīḍaš-šakas-siyāsiyyb' ittifāqar-Riyad". <https://debrieffer.net/news-16846.html>.

Debrieffer. 18.06.2020. "Nāṭiq al-'intiḳālīyanfītasrībātRūy-tarzhawla al-muqtarah as-sa'ūdīli'inhā' al-ḥarbḡanūb al-Yaman". <https://debrieffer.net/news-17886.html>.

Деспотовић, Љубиша. 2018. "Кинеска дискретна геополитичка трансгресија ка Балкану и безбедносни идентитет Србије". *Политика националне безбедности*, 2.

Djoric, Marija. 2020. "ISIS Propaganda – Serbia Case Study": „Transformation of international relations in the XXI century: challenges and prospects“, Vth International scientific and practical conference on April 26, 2019, Moscow, Diplomatic Academy, Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation, Moscow, 2020.

Evans, D. 10.04.2015. "Factbox: Saudi-led coalition against Yemen's Houthis". <https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-coalition-factbox-idUSKBN0N11F220150410>.

Habtor, Abdulhadi. 30.04.2020. "STC to Asharq al-Awsat: Our Position is Consistent with Saudi Efforts to Bring Peace". <https://english.aawsat.com/home/article/2260621/stc-asharq-al-awsat-our-position-consistent-saudi-efforts-bring-peace>.

IQNA. 10.07.2020. "Yemen Slams Saudi Arabia for Destroying Civilian Vessels, Vows Response". <https://iqna.ir/en/news/3471947/yemen-slams-saudi-arabia-for-destroying-civilian-vessels-vows-response>.

Knipp, Kersten. 29.04.2020. "Fear of further fragmentation growing in Yemen". <https://www.dw.com/en/fear-of-further-fragmentation-growing-in-yemen/a-53285964>.

Makkah Newspaper. 22.06.2020. "At-taḥāluf: al-mīlīšiyāt al-ḥūṭiyya al-'irhābiyyatuṭliq 'adad min aṭ-tā' irātdūntayārbi' ittiḡah al-'a'yān bias-sa'ūdiyya". <https://makkahnewspaper.com/artile/1513808/%D8%A3%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1%20%D9%84%D9%84%D9%85%D9%88%D9%82%D8%B9%20/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%8A%D9%84%D9%8A%D8%B4%D9%8A%D8%A7%D8%AA%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%88%D8%AB%D9%8A%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B1%D9%87%D8%A7%D8%A8%D9%8A%D8%A9%D8%AA%D8%B7%D9%84%D9%82%D8%B9%D8%AF%D8%AF%D8%A7%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%84%D8%B7%D8%A7%D8%A6%D8%B1%D8%A7%D8%AA%D8%AF%D9%88%D9%86%D8%B7%D9%8A%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%AA%D8%AC%D8%A7%D9%87%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B9%D9%8A%D8%A7%D9%86%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A%D8%A9>.

Mehr News. 29.01.2020. "Large-scale attack on Yemen's Sana'a repelled: Yahya Saree". <https://en.mehrnews.com/news/155093/Large-scale-attack-on-Yemen-s-Sana-a-repelled-Yahya-Saree..>

MehrNews. 04.07.2020. "Yemen targets positions in SW Saudi Arabia: spox". <https://en.mehrnews.com/news/160507/Yemen-targets-positions-in-SW-Saudi-Arabia-spox>.

Middle East Eye. 22.06.2020. "Yemen government and separatists agree to ceasefire, Saudi coalition says". <https://www.middleeasteye.net/news/saudi-led-coalition-says-yemen-government-and-uae-backed-forces-agree-ceasefire>.

Middle East Monitor. 24.03.2020. "Yemen: Over 257,000 Saudi-led air strikes in 5 years". <https://www.middleeastmonitor.com/20200324-yemen-over-257000-saudi-led-air-strikes-in-5-years/>.

Middle East Online. 23.06.2020. "Saudi-led coalition foils Huthi missile attack on Riyadh". <https://middle-east-online.com/en/saudi-led-coalition-foils-huthi-missile-attack-riyadh>.

Murphy, C. 2006. *Saudi Arabia – Yemen Border Dispute*. ICE Case Studies. Number 197, Nov., 2006. <http://mandalaprojects.com/ice/ice-cases/saudi-yemen.htm#en1>.

Perlo-Freeman, S. 28.02.2018. *Who is arming the Yemen war? (And is anyone planning to stop?)*. World Peace Foundation. <https://sites.tufts.edu/reinventingpeace/2018/02/28/who-is-arming-the-yemen-war-and-is-anyone-planning-to-stop/>.

Saudi Gazette. 27.05.2020. "Arab Coalition forces intercept Houthi drones targeting Najran". <https://saudigazette.com.sa/article/593550/SAUDI-ARABIA/Arab-Coalition-forces-intercept-Houthi-drones-targeting-Najran>.

Sharp, J. M. 2019. *Yemen: Civil War and Regional Intervention*. R43960. Version 33 – Updated. Congressional Research Centre.

Tasnim. 24.02.2020. "Yemen's Army Unveils 4 New Advanced Missile Defense Systems". <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/02/24/2209909/yemen-s-army-unveils-4-new-advanced-missile-defense-systems>.

Tasnim. 15.04.2020. "Saudi Warplanes Continue Bombing Yemen". <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/04/15/2244056/saudi-warplanes-continue-bombing-yemen>.

Tasnim. 30.04.2020. "Yemen Army Clears Most of Jawf Province in Major Operation". <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/04/30/2254495/yemen-army-clears-most-of-jawf-province-in-major-operation>.

Tasnim. 16.06.2020. "Yemeni Drones Hit Saudi Military Site in Asir". <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/06/16/2287649/yemeni-drones-hit-saudi-military-site-in-asir>.

Marija Đorić

Institute for Political Studies, Belgrade

Tanja Milošević

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

IMPACT OF SAUDI COALITION ON THE NATIONAL SECURITY OF YEMEN

Resume

In this paper, the authors analyzed the extent of impact of the Saudi Coalition on the internal political, and consequentially the national security of Yemen. The initial goal of this research is the analysis of motives of Saudi Arabia for engaging in the civil war in Yemen, with the final goal of identifying the results of interventionist activities of the Saudi Coalition in the field, as well as the unforeseeable negative changes in the political and security situation in this country. With the use of content analysis, the authors expressed the discourse propagated by all actors included in the Yemeni conflict – the internationally recognized government, the Southern Transitional Council and the Houthis, as well as the official discourse of the Saudi Coalition, with the goal of expressing the extent of the significance of foreign meddling, as well as its impact on the Yemeni national security. By presenting the active actors, as well as the well-hidden ones, such as Iran, the authors tracked the roots of the idea of a foreign military intervention in Yemen, as well as the consequences it had for the Yemeni people. In the end, the authors confirmed that not only that the intervention impacted human security in the country, but also that the support given to the STC, as well as ignoring the political context of the problem, caused a rebirth of ethno-separatist aspirations, which might further hinder the Yemeni national security.

Key words: *Yemen, war in Yemen, Saudi Coalition, interventionism, Houthis, STC, Saudi Arabia, UAE, Iran*

* Овај рад је примљен 17. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

Жељко Ђ. Бјелајац*

*Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет
Привредна академија, Нови Сад*

Александар М. Филиповић

*Факултет за економију и инжењерски менаџмент,
Универзитет Привредна академија, Нови Сад*

УТИЦАЈ КУЛТУРЕ „ПРОБУЂЕНОСТИ“ НА БЕЗБЕДНОСТ ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Сажетак

Предмет овог рада је да истражи каузалитет између еволуирајућих културних модела Запада и друштава Централне и Источне Европе која су од краја Хладног рата прихватала и емулирала те културне моделе у циљу што бржих интеграција у Запад. Циљ рада је да покаже на који начин тренутни либерални консензус и тренутна културна парадигма, култура пробуђености, утичу на хоризонталне и вертикалне аспекте безбедности ових држава. Коришћене методе су теоријско-интерпретативна, историјска метода, метода анализе примарних, секундарних и терцијарних извора, метода научне аналогije. У раду аутори дају прецизну слику доминантне западне културне парадигме и политичко-безбедносне аспекте, и њихове рефлексije на друштва посткомунистичких земаља, са детаљнијим освртом на пример Украјине, која је због комплексности ситуације и мноштва догађаја истовремено најрепрезентативнији пример. У закључним поглављима аутори проверавају теоријске тезе еминентних научника кроз

* Контакт: zdjbjelajac@gmail.com

призму развоја и тренутног стања политичке, културне и безбедносне ситуације у посткомунистичким земљама, али и дефинишу каузалитете између тренутне културне парадигме и стварног стања ствари у предметном региону. На крају, аутори дају кратак преглед потенцијалних безбедносних изазова и претњи у Централној и Источној Европи као резултат описаних културно-друштвених односа и спрега.

Кључне речи: *култура, култура пробуђености, либерални консензус, Хладни рат, Варшавски пакт, Централна и Источна Европа*

УВОД

Завршетак Хладног рата донео је тектонске промене на геополитичком и друштвеном плану. На једној страни биле су државе Запада предвођене САД. Оне су биле победник, и једине које су остале да стоје. Са друге стране су биле земље Источног блока чији је предводник, СССР, престао да постоји. Русија је, као природни и правни наследник СССР читаву деценију лутала тражећи нови идентитет и место на планети. Та дезинтеграција и неодлучност да улогу хегемона настави, помогла је бившим државама Варшавског пакта у ономе што је био њихов примарни, и можда једини циљ – да направе што већи отклон од прошлости и да у што краћем року уклоне сва обележја који су дефинисали њихова друштва у претходних педесетак година. То је неумитно довело до вакуума у редефинисању националних идентитета и вредности тих држава и друштава. Пример Источне Немачке, који је био симбол и идеја водиља свим посткомунистичким државама, није био применљив за остале земље Источног блока, јер се Источна Немачка вратила на своје природно и историјско место, у национални корпус и биће немачког народа. Остале државе, оне које су раније постојале, и оне настале од делова СССР, нису успеле да обнове или створе аутохтоне друштвене атрибуте, и у садејству са тенденцијом приближавања Западу, готово преко ноћи су усвојиле принципе економског и политичког либерализма, и, што је за опште стање у друштву

изузетно важно, снажно прихватиле западну културу и систем вредности некритички их аплицирајући на своја друштва.

Овде треба поменути битну дистинкцију између две суперсиле Хладног рата. САД су стрпљиво градиле позицију културног хегемона користећи „меку моћ“, па је америчка култура продирала и у земље Источног блока. СССР је своју позицију градио кроз директну моћ војно-безбедносних апарата. Када се СССР распао, нестала је хегемонија кроз монопол силе, па је самим тим, услед недостатка културног потчињавања, нестао и сваки механизам који би друштва држава Централне и Источне Европе задржао у било каквом односу са својом дојучерашњом прошлошћу и начином на који су та друштва вођена. Иако су извесни елементи културе и уметности постојали као дељени елементи свих држава Источног блока, та култура и уметност су били идеолошке и као такве постале су сметња жељеном отклону од прошлости. САД су своје идеолошке поруке кроз уметност и културу слали знатно софистицираније. Изградити сопствени друштвени, национални и културни идентитет је веома компликовани и дуготрајни задатак, а државама бившег Варшавског пакта се журило, па су одабрале једноставнији механизам промене идентитета и отклона од прошлости – приклањање и утапање у преостали геополитички блок, и усвајање вредности и културе Запада. У том тренутку нико није размишљао о томе да сваки од тих народа има своје аутохтоне атрибуте и колективни систем вредности, и да директна примена и копирање елемената друштава каква су желели да постану није могуће без последица по та иста друштва и културе. То је изазвало домино ефекат и одразило се на сваку пору тих друштава. Следећи једно друго довели су до ситуације коју имамо данас – та друштва ни тридесет година касније нису у потпуности интегрисана у Запад, што је изазвало различита незадовољства и отворило бројна питања, од којих су, за потребе овог рада, питања безбедности најважнија.

Извесна некомпатибилност друштава посткомунистичких држава Централне и Источне Европе са западним друштвеним и културним моделом који су усвојили желећи да одмах постану део Запада је само један део проблема. Други се односи на чињеницу да се у последњих тридесет година и сам Запад

променио и постао другачије место. И док су те промене биле мање осетне у самим САД или Западној Европи, јер су у тим срединама биле постепене, посткомунистичке земље су покушавале да усвоје и одржавају принципе који су се мењали, па је проблем постао још већи. Прелазак са гравитирања ка СССР и свему што је он представљао, на гравитирање ка САД и свему што оне представљају, уз занемаривање онога што свако то појединачно друштво представља је трауматично за било које друштво, нарочито за друштва која су по својој природи и бићу много више традиционална него либерална. У ситуацији у којој либерализам постаје све либералнији, у комбинацији са недостатком коначне интеграције у Запад, стрпљење политичких и друштвених чинилаца са једне, и грађана са друге стране полако нестаје, и нужно ствара вакуум који се по правилу попуњава решењима која су лошија од претходних, и тако ствара безбедносне изазове. Најновија инкарнација западног либерализма и хипердемократије, коју зовемо „култура пробуђености“ представља потенцијални катализатор раста екстремне деснице у посткомунистичким земљама, и овај рад има циљ да постави основе за истраживање тог односа и предвиди потенцијалне последице које се могу тицати сваког од нас.

КУЛТУРА ПРОБУЂЕНОСТИ КАО НОВИЈИ ИЗРАЗ КУЛТУРЕ ПОЛИТИЧКЕ КОРЕКТНОСТИ

Политичка коректност се дефинише као тенденција испољавања свести и осетљивости према мањинским групама кроз комуникацију. Као таква, она је израз тежње тзв. либералног консензуса чији су елементи пре краја Хладног рата били идеал коме су грађани држава са оне стране „гвоздене завесе“ стремили. Тадашње носеће идеје тог консензуса биле су људска права, слобода медија, слобода кретања, демократски избори и сличне идеје, које суштински спадају у темељна права и слободе, које грађани Источног блока нису имали. Друштва либералног консензуса су сва та права и слободе имали дуги низ година, па је било логично да она на томе неће стати, већ да ће консензус проширивати непрестано допуњавајући дефиницију либералног и демократског друштва. Када је

поштовање елементарних људских права трајно обезбеђено за већинско становништво, следећи корак је било обезбеђивање тих истих, али и других специфичних права за мањинске групе – било да су оне расне, етничке, родне, сексуалне или било које друге. Политичка коректност је постала превалентна у јавном дискурсу, најпре у државама Запада, а касније и у остатку света. Оно што је политички некоректно није нестало, али се изместило на маргине јавног дискурса у најширем смислу, и то најчешће као лични бренд медијског посленика (Хауард Штерн, амерички радијски водитељ, или разни комичари који су своје хумористичке тачке конципирали на политичкој некоректности као извору хумора).

Када кажемо „јавни дискурс“, у термин укључујемо све облике комуницирања са публиком – од информативног програма до филма и позоришних представа, односно, све оно што може да пренесе поруку. У том смислу, безмало читава медијска излазна вредност САД у последњих двадесетак година произведена је у складу са принципима политичке коректности, а како је политичка коректност временом укључивала додатне принципе, мењао се и креативни израз стваралаца који су обликовали америчку културу, а самим тим и глобалну културу. Комедија као драмски жанр почива на исмевању одређене врсте различитости и специфичности, и трансформација комедијских наратива даје добар увид у трансформацију доминантног културног и комуникационог модела. Том трансформацијом, комичарима је остајало све мање простора – комедије снимане осамдесетих и деведесетих година данас не би било могуће снимити. Аргумент продуцената је да је та врста хумора превазиђена, и да публици то више није смешно. То може да буде тачно, али разлог због ког такав хумор публици више није смешан није у драматичној еволуцији људске свести, већ у вишедеценијском систематском обликовању свести грађана кроз медијске садржаје. Тод Филипс (Todd Philips), амерички филмски редитељ који је тренутно у светској жижи јавности као редитељ вишеструко награђиваног драмског филма „Докер“, који је каријеру изградио режирајући комедије, у једном интервјуу је рекао да је напустио тај жанр јер је постало немогуће снимити комедију у „пробуђеном“ Холивуду. „Покушајте да будете духовити у

данашњој култури пробуђености. Написано је пуно текстова о томе зашто комедије више не функционишу, али ја ћу вам рећи зашто, зато што сви комичари размишљају „ма пусти то, не желим никога да увредим, јер је тешко расправљати се са 30 милиона људи на Твитеру” (Hagan 2019)

Култура пробуђености представља најновији изражајни облик културе политичке коректности. Њен почетак номинално коинцидира са избором Барака Обама као првог Афроамериканца председника САД, али је свој пун замах доживела избором Доналда Трампа за председника САД 2016. године, као поларном опозиту Обама. Победа Обама је донела и већу инклузију мањинских група у мејнстрим садржаје, али и подигло свест о положају Афроамериканаца и других мањина у америчком друштву. То је значило и веће присуство црначке културе у америчкој култури, и већи број садржаја који обрађују теме везане за „црно искуство“ у различитим тренуцима у историји. Међутим, избором Трампа који се често тумачи као позив на буђење пониженом белом мушкарцу дошло је до велике поделе у америчком друштву, а како су медији и остали моћни ствараоци медијских и културних садржаја по правилу либерални, дошло је до својеврсног „буђења“ у смислу додатног искорак у култури политичке коректности који је додатно поштрио правила јавног говора. Сами термини „буђење“ и „пробуђеност“ постали су широко распрострањени након неколико узастопних случајева полицијског насиља усмереног према Афроамериканцима¹, и, према том наративу, само зато што су Афроамериканци.

Долазак Трампа на власт је само појачао страхове и продубио поделе. Медијски, културни и уметнички ствараоци су са једне стране желели јасно да се ограде од такве Америке, а са друге да, показујући сопствену моралну супериорност у односу на ретроградне вредности које карактеришу стереотипног Трамповог гласача, створе садржаје који ће бити у потпуности „пробуђени“. Наравно, та „пробуђеност“ је добила много шире значење од иницијалне релација са положајем Афроамериканаца и почела да се односи на све друштвене трендове и тенденције. Тако распрострањена и

¹ Убиства Мајкла Брауна и Ерика Гарнера, Афроамериканаца, од стране полиције у САД, које су афирмисале покрет „Black Lives Matter“, који је популаризовао термин „пробуђеност“.

свепрожимајућа екстремна политичка коректност је наишла на опоненте и међу припадницима либералне елите, који сматрају да инсистирање на таквим наративима и политиком репрезентације свих мањинских група директно јачају не само Трампа, већ и конзервативизам уопште. Оно што је нарочито опасно је утицај културе пробуђености на јачање екстремне деснице, чији је наратив и без културе пробуђености био да је бели мушкарац занемарен, предмет подсмеха и понижен, а историја нас је застрашујућим примерима научила шта се може десити ако бели мушкарац убеди друге беле мушкарце да су понижени и да треба да поново заузму место у друштву које им по природном праву припада (види: Картје 1951).

БЕЗБЕДНОСНО СТАЊЕ ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ – БЕГ ОД ГВОЗДЕНЕ ЗАВЕСЕ КА ГЛОБАЛНОМ СЕЛУ

Период после Хладног рата и распад биполаризма утицали су на савремена схватања националне безбедности, обликујући студије безбедности у три правца (Бјелајац 2017, 119-120):

- *Хоризонтална димензија безбедности.* Инсистира на проширењу неореалистичког приступа безбедности и изучавању ширих потенцијалних претњи безбедности које се односе између осталог: на деградацију животне средине, проблеме економског развоја, сиромаштво, незапосленост, неконтролисане миграцијске токове, итд;
- *Вертикална димензија безбедности.* Инсистира на проширењу програма изучавања безбедности, почевши од индивидуалне безбедности, преко националне безбедности до регионалног, међународног и глобалног аспекта безбедности, укључујући и нове форме безбедности;
- *Хоризонтално ширење истраживачког поља националне безбедности.* Појам националне безбедности који се првобитно односио на промовисање и одржавање јаког система војне одбране, зарад предупређења напада или инвазије непријатеља, је обесмишљен. Са смањивањем

тензија између великих сила и нестајањем/ублажавањем страхова од рата, економска и еколошка димензија националне безбедности попримиле су велики значај. Проширивање концепта националне безбедности у XXI веку мора да обухвати све претње за људску егзистенцију, биле оне војног или „невојног“ карактера.

Овај теоријски осврт даје нам оквир за анализу и интерпретацију чинилаца укупног безбедносног стања у државама и наднационалним, регионалним и глобалним оквирима. За укупно безбедносно стање круцијално су важна питања националног идентитета, јер је национални идентитет најважнији елемент социјеталне безбедности. Социјетална безбедност се односи на способност друштва да очува своје суштинске особине упркос могућим или стварним претњама (Hough 2004, 106). Ова безбедност је угрожена онда када заједница претњу доживи као претњу која угрожава њен идентитет. Идентитет је дефинисан као скуп идеја и пракси које одређене појединце идентификују као припаднике једне социјалне групе (Бјелајац 2017, 117). Када, у садашње време, расправљамо о националном идентитету, морамо уважити изузетну комплексност онога што у себе укључује, а самим тим, осврнути се и на сложеност и специфичност могућих претњи по идентитет. Данас, више него икада, државе су с једне стране, суочене са бројним претњама и изазовима, а са друге стране, нису способне да одговоре на различите облике угрожавања и на многе захтеве националних група, јер све више губе контролу над решавањем тих питања. Претње по национални идентитет се огледају кроз (Бјелајац 2017, 118):

- Неконтролисане имиграционе токове;
- Питања интеграција и сецесија;
- Конфликте око граница или мањинских питања;
- Експанзију исламског верског фанатизма и тероризма;
- Замену традиционалног разумевања сексуалности и прихватање других форми сексуалности;
- Религијске конфликти, итд.

Овде треба напоменути да посебни безбедносни изазови леже у чињеници да је породица, као основна ћелија друштва, угрожена. Патријархална породица као резултат отуђења, налази се у стању опште апатије, дубоке кризе, конфузије и дезоријентисаности, услед драстичне трансформације, или боље речено промене положаја, улоге и значаја у савременом друштву (Бјелајац 2016, 54-71). Последице ове појаве су потенцијално најконфликтније са системом вредности и традиционализмом источноевропских народа. Уз то, алијенација карактеристична модерном човеку и друштву представља додатни, и чини се, несавладив изазов. Са сигурношћу се може потврдити, да „отуђеност човека од човека“, напослетку и јесте један од водећих разлога што људи чине разна злодела о којима свакодневно можемо слушати (Бјелајац 2014, 385-396).

Након Хладног рата, највећи број држава Централне и Источне Европе је питање вертикалне безбедносне осе решио простом заменом једне војне алијансе другом, учланивши се у НАТО који данас броји 29 чланица, и планира даље ширење на исток, што угрожава регионалну стабилност и безбедност Источне Европе. Због политичког и економског идеала коме су тежиле, а који су отеловљавале велике државе Запада, али и због одклона од своје комунистичке прошлости, државе бившег Варшавског пакта су постале део НАТО. Термин „европске интеграције” је врло брзо замењен термином „евроатлантске интеграције“.

Међутим, свет није остао униполаран. Русија је повратила добар део своје некадашње моћи, уз појаву Кине као суперсиле, тако да је свет, у смислу војне и економске моћи постао мултиполаран. Велики културни значај региона и његова отвореност што такође ствара простор за интензивнији кинески културни утицај који је несумњиво у порасту у последње две деценије, јер Кина у склопу свог начина разумевања употребе средстава меке моћи шири свој политички утицај особито успешно преко важне полуге културе, науке и образовања (Деспотовић 2018, 32).

Парадокс да евроатлантске интеграције *a priori* не обезбеђују националну и регионалну безбедност, највидљивији

је на примеру Украјине, која је током највећег дела 21. века лутала између САД и Русије. Велика таласања изазвана константним мењањем проруске за проамеричку политику, и обрнуто, довела су до подела које су много дубље и опасније од политичких или идеолошких подела, до етничких подела. Када дође до етничких подела, национализам на свакој страни јача, и што су етничке поделе дубље, снажнији је и национализам, који последично прерасте у ултранационализам или шовинизам. Тиме неумитно јача екстремна десница, која по правилу има многа обележја фашизма. Након „Евромајданске револуције“ у којој је страдало много људи, Јанукович је смењен са власти, што је у Русији протумачено као државни удар у ком је смењен легално изабрани председник. Реакција Русије је била знатно снажнија и одлучнија него што је било ко у Украјини и на Западу очекивао. Након референдума о статусу Крима тај регион је припојен Русији па је у Украјина отпочео војни сукоб који још увек траје. Резултат руског ангажовања у Украјини, званично образложен као помоћ руском народу који се нашао на удару нових украјинских власти, донео је *de facto* независност Доњецке и Луганске области. Са једне стране, Украјина је изгубила суверенитет над делом своје међународно признате територије, док су се са друге стране украјински Руси нашли под ударом реваншизма. Према попису из 2001. године, преко 17% грађана Украјине су се изјаснили као Руси. Они махом живе у источном делу Украјине. У склопу политике умањивања руског утицаја у Украјини, украјинска Врховна Рада је усвојила Закон о употреби украјинског језика као званичног језика и Закон о образовању, којим је украјински језик проглашен за једини језик који се користи у образовању на свим нивоима и тиме изазвала додатне тензије у региону. Парламентарна скупштина Савета Европе је осудила ове законе, а они су довели до повећаног нивоа тензија у региону. Мађарска и Румунија су изразиле велико незадовољство потенцијалном рефлексijом тог закона на мађарску и румунску мањину у Украјини. Ова два закона су довела до значајног погоршања односа између Украјине и Мађарске који су на историјски ниском нивоу због угрожавања положаја 13% етничких Мађара у Украјини. Трајно решење, које би задовољило украјинске власти и мањинске народе и донело нормални живот за све грађане тог региона још увек није на помолу. Имајући у виду

до каквих је подела дошло, биће тешко доћи до решења којим ће сви бити задовољни. Са друге стране, Украјина, упркос обећањима које је добила од представника Запада, а онда на тим обећањима и освојили власт, још увек није интегрисана у ЕУ нити у НАТО. Оног тренутка када грађани Украјине схвате да сва њихова борба, страдања, одрицања и поделе неће донети живот какав су желели, можемо очекивати нова жаришта и кризне ситуације у овом делу Европе.

Украјина је само један пример мотива који се понавља и у осталим земљама бившег Источног блока, чак и у оним које су интегрисане у ЕУ и НАТО. Као таква, она је најилустративнија јер се у њој догодило најблатантније угрожавање безбедности грађана, државе и региона. Међутим, одређене трансформације су се догодиле и у земљама попут Мађарске или Пољске, где су грађани и политичке елите постали свесни да оно што Холмс и Крастев (Holmes and Krastev) називају „добом имитације“ (Krastev and Holmes 2019, 5) није донело западни стандард и квалитет живота. То некритичко имитирање довело до слабљења националног идентитета, који је првенство морао да уступи обрасцу либералног консензуса на коме су државе Запада инсистирале. У тим државама видимо да су оне, уз утицај политичара популиста, почеле да одбацују либералне образце на којима су саме инсистирале, и довеле до стварања ауторитарних, националистичких режима који под објашњењем оснаживања својих националних идентитета доносе далекосежне одлуке које често доводе у питање и елементе либералног консензуса из периода Хладног рата – као што су људска права, слободно информисање и слободни избори.²

УТИЦАЈ ЗАПАДНИХ ДРУШТВЕНИХ И КУЛТУРНИХ ОБРАЗАЦА НА ПОСТКОМУНИСТИЧКА ДРУШТВА ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Ниво личних, грађанских слобода у земљама бившег Источног блока су у поређењу са истим слободама и правима

² Измене устава, стављање медија у функцију владајуће партије, угрожавање аутономије универзитета у Мађарској у мандату Виктора Орбана, угрожавање независног судства и владавине права у Пољској у мандату Јарослава Качињског, итд.

које су уживали грађани Запада био је знатно нижи. Економски и животни стандард био је значајно лошији. Становници земаља Истока махом су сматрали да је за такав положај одговоран њихов тадашњи хегемон, СССР и владајућа, комунистичка идеологија са командном привредом. Економска и политичка инфериорност, у комбинацији са одређеном дозом аутоизолационизма који је грађане спречавао да слободно путују на Запад помогли су да се створи идеализована слика Запада и вредности које Запад представља. Када је „гвоздена завеса“ пала, та друштва су постала отворена, а Запад, као победник у Хладном рату, био је веома заинтересован да својим деловањем охрабри та друштва да крену у свеобухватну транзицију ка либералној демократији. Охрабривање је врло брзо постало условљавање, али у контексту о коме говоримо, то условљавање нема негативно значење јер су сама та друштва желела да опонашајући Запад што пре постану Запад.

Наравно, није могуће променити све што су посткомунистичка друштва желела да промене без промене културе у најширем смислу, а за то је нужно и прилагодити систем вредности жељеном моделу. У ситуацији у којој су појединачне националне културе биле у својеврсној хибернацији од краја Другог светског рата до краја Хладног рата, најбрже и најједноставније решење је било да се културни обрасци препишу пре него створе. Са друге стране, Запад и САД су већ били победили у глобалном културном надметању, енглески језик је био нови *lingua franca*, амерички долар је постао резервна валута³, амерички филмови и англоамеричка музика су заменили локално створене садржаје. Идеја глобалне доминације, оличена у концепту новог светског поретка, осмишљена у водећим, затвореним центрима економске и политичке моћи, спроводи се у дело бескрупулозним и агресивним наступом данас најмоћније светске снаге, маклуановског медијског империјализма са монополизацијом етра и својим најдијаболскијим постулатом – индустријом свести (Бјелајац и Филиповић 2018, 7).

3 Након што је Ричард Никсон укинуо примену Споразума из Бретон Вудса, систем у коме се вредност валута одређивала према фиксном односу вредности америчког долара исказаног у злату, уведен је нови доларски стандард, по коме је вредност других валута била у фиксном односу према долару, уз минималне дозвољене флукуације. Оба споразума су утицала да највећи број држава своје новчане резерве држи у америчкој валути.

Управо ти производи индустрије културе били су најефикаснији механизам „меке моћи“ Запада и помогли трансформацији посткомунистичких друштава. Производи индустрије културе су екстензија друштвених и идеолошких вредности. Као што смо утврдили, та друштва су била спремна да прихвате све оно што је Запад представљао у том тренутку. Проблем је настао када су елементи либералног консензуса почели да се допуњавају новим вредностима и тежњама. Одређени елементи на којима је Запад инсистирао су често били у конфликту са националним вредностима тих земаља. Пољска у којој је католичанство један од најважнијих елемената националног идентитета налази се у директном сукобу са хомосексуалношћу и истополним браковима, а прихватање тих вредности био је услов да та држава буде признати део Запада. Овде се не ради о капитализму, већ о либерализму и либералној демократији и њиховој еволуцији која је данас довела до тога да било шта што некога може учинити увређеним бива елиминисано из јавног простора и често стигматизовано као примитивно.

ДИСКУСИЈА

Глобалне промене које је донео крај Хладног рата су биле толико значајне и свепрожимајуће да су навеле и еминентне политичке теоретичаре да донесу радикалне закључке. Фукујама⁴ је писао о „крају историје“, на коме више не постоје озбиљни идеолошки такмаци либералној демократији (Fukuyama 1992, 211). Фукујама је препознао да култура, у форми отпора трансформације одређених традиционалних вредности у демократске вредности може да представља препреку демократизацији (Fukuyama 1992, 215). То су ниво и карактер националне, етничке и расне свести, религија, неједнакост друштвених структура и способност једног друштва да аутономно створи здраво цивилно друштво као сферу у којој ће људи моћи да остваре оно што Токвил назива „умећем удруживања“, ослобођено ослонца на државу. Демократија најбоље функционише када напредује од дна ка

4 Јошихиро Френсис Фукујама (Yoshihiro Francis Fukuyama, 1952), амерички политиколог и универзитетски професор.

врху, где централна држава настане као природна надградња на мноштво локалних власти (Fukuyama 1992, 216).

Ипак, у земљама бившег Варшавског уговора можемо да приметимо следеће ствари:

- Ниво националне свести је растао, слично периоду стварања националних држава у 19. веку, а самим тим је растао и национализам, који се развијао истовремено са интернационализмом, и тако је дошло до одређених незадовољстава у погледу дефинисања и остваривања националних идентитета;

- Религија је у пост-комунистичким земљама била потиснута идеологијом. Након Хладног рата дошло је до великог верског буђења и повратка том важном елементу националног идентитета. Ипак, религијски стандарди хришћанских цркава нису нужно били у сагласју са диригованим културним и друштвеним моделима са Запада;

- Транзиција ка либералној демократији и либералном капитализму носи и велику претњу друштвеног раслојавања и неједнакости, односно тзв. победнике и губитнике транзиције. Што је раслојавање веће, веће су и политичке поделе, где сиромашнији слој одбија да подржи политику богате елите, а богата елита игнорише потребе сиромашног становништва. Такав сценарио по правилу доноси лоша решења, јер су најуспешнија друштва она у којима је друштвена неједнакост најмања, што не искључује разлике, али обезбеђује оно што се у математици зове „потребан и довољан услов“ да друштво буде јединствено колико је то могуће;

- Способност изградње демократије од дна ка врху и способност грађана у саморегулисано удруживање је нешто на шта ниједно посткомунистичко друштво није било спремно, нити је то ваљано обавило. Демократија јесте успостављена, као и организације цивилног друштва, али су оне успостављене од врха на доле, односно, без саморегулације и слободног удруживања, већ командно у складу са захтевима Запада (демократија)

односно директно од стране страних држава које су имале интерес (организације цивилног друштва). Као такве, те политичке конструкције су од самог старта биле крхке и без утемељења у самосталној тенденцији грађана ка стварању истих, већ као опонашање западних модела са надом у тзв. асоцијацију по сличности коју би Запад препознао.

ЗАКЉУЧАК

У свом буквалном значењу, култура пробуђености на први поглед не би могла да има утицај на безбедносне прилике у земљама Централне и Источне Европе, јер су догађаји који су изазвали популаризацију и преваленцију те културе у западним друштвима били везани за расне проблеме у САД. Али, она је тек најновији израз западног културног модела, који није револуционаран, већ је еволутиван, и проистекао је наследивши претходне и за нијансу блаже форме културе политичке коректности. Земље бившег Источног блока су провеле тридесет година опонашајући Запад у жељи да што пре буду прихваћене као део Запада. Када проширимо фокус, и културу доживимо не само кроз експресију кроз производе индустрије културе, и схватимо механизме којима култура обликује друштво, јавни дискурс и друштвену климу, приметимо пуно узрочно-последичних веза. Неки од тих каузалитета су:

- Непрестаним растом интернета и друштвених мрежа и медија читав свет је постао глобални простор, где сваки догађај и тренд који се деси у Америци резонира и у остатку света, а најпре у Европи;
- Перцепција грађана посткомунистичких држава је да Запад непрестано испоставља нове захтеве, што ствара отпор код скептика и противника интеграционизма и западног начина живота генерално;
- Медијска заступљеност мањинских група такође ствара отпор код одређених припадника већинског становништва који су склони ултранационалистичким идејама;

- Преизражена осетљивост у јавном говору ствара отпор и код најлибералнијег дела грађана јер ограничава слободу.

Такође, иако земље овог дела Европе нису имале прекоокеанске колоније, па самим тим ни асимиловале припаднике других раса у свој национални корпус, понекад буде запањујућа концентрација расизма у земљама које су готово стопроцентно беле. Национализам често прерасте у ултранационализам, па у шовинизам, па на крају и у расизам. Расизам је у сваком случају опасна појава која може да утиче на оне аспекте безбедности из њене хоризонталне осе, јер у последњих неколико година Европа је изложена масовном инфлуксу избеглица са ратом захваћених подручја Средњег Истока. Однос према мигрантима и бројни инциденти су већ документовани, иако у безбедносном смислу државе које су примиле мигранте држе ствари под релативном контролом. Али, огроман број младих људи се иселио из својих матичних посткомунистичких држава на Запад не желевши да сачека да Запад стигне њима, и сама та чињеница код одређених појединаца и група ствара бригу за очување националног идентитета. Када на то додамо и инфлукс по свему другачијих људи у земље где се и до петине становништва иселило, негативни и штетни сентименти добијају подстицај. А када на све то додамо још и свепрожимајући културни образац по коме је осетљивост према свакој мањини обавезна под претњом изопштавања из друштва, уз изневерена обећања Запада о брзој интеграцији и доласком популиста на власт као одговор грађана на та изневерена обећања, долазимо до закључка да су и Централна и Источна Европа веома плодно тло за развој различитих врста екстремних и по безбедност у појединостима забрињавајућих тенденција, од самог појединца, преко појединаца организованих у групе, па све до врхова држава, јер је политичка клима таква да је најлакши пут до доласка и опстанка на власти кроз капитализацију незадовољства већинског становништва.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелајац, Жељко. 2014. „Алијенација човека у ери науднотехнолошког развоја као узрок пораста и разноликости организованог криминалитета“, *Култура полиса*, XI (2014), 25: 385-396.
- Бјелајац, Жељко. 2016. „Исламска држава – између мита и стварности“, *Међународни проблеми*, 1/2016: 54-71.
- Бјелајац, Жељко. 2017. *Безбедносна култура – Умеће живљења*, Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосудје.
- Бјелајац Жељко и Филиповић Александар. 2018. „Предговор“, у: „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва“, ур. Жељко Бјелајац и Александар Филиповић, посебно издање, *Култура Полиса*, 7-8.
- Деспотовић, Љубиша. 2018. „Кинеска дискретна геополитичка трансгресија ка Балкану и безбедносни идентитет Србије“, *Политика националне безбедности*, 2/2018, 31-40.
- Картје, Рајмон. 1951. *Ратне тајне откривене на суђењу у Нирнбергу*, Београд: ИП ФНРЈ - Међународни проблеми.
- Krastev, Ivan and Holmes, Stephen. 2019. *The Light That Failed – A Reckoning*, London: Allen Lane.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*, London: Penguin.
- Hagan, Joe. 2019. „Joaquin Phoenix on The Joker Controversy“, *Vanity Fair*, November 2019.
- Hough, Peter. 2004. *Understanding Global Security*, New York: Routledge.

Željko Đ. Bjelajac

*Faculty of Law for Commerce and Judiciary,
University of Business Academy, Novi Sad*

Aleksandar M. Filipović

*Faculty of Economics and Engineering Management,
University of Business Academy, Novi Sad*

INFLUENCE OF „WOKE CULTURE” ON SECURITY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Resume

This paper intends to research the causality between evolving cultural models of the West and societies of Central and Eastern Europe, which accepted and emulated these models ever since the Cold War ended in a desire to be integrated into the West as they possibly could. After the Iron Curtain was lifted, both the post-communist countries and the West were eager to accept one another, as the Western values and the liberal consensus of that period reflected basic human and civil rights and freedoms – such as speech, movement, fair elections, independent media – all that these countries were lacking during the previous period. American cultural and diplomatic victory, combined with the fact that they were the only remaining global superpower allowed the American culture in the broadest sense to strongly influence nearly every country in the world, and particularly in those who saw salvation in every sense in Euro-Atlantic integrations. They began to introduce the Western cultural models and value system in their societies, but the problem occurred as these societies were not exactly compatible with these models and values. Additionally, the liberal consensus was constantly evolving, with a strong emphasis on political correctness and social sensitivity, which brought us to the current dominant cultural paradigm from the West, the woke culture. The goal of this paper was to identify how the current liberal consensus and the current cultural paradigm affect horizontal and vertical security aspects in countries of Central and Eastern Europe. The authors further identify a precise picture of both the

dominant Western cultural paradigm and its reflections on societies of post-communist countries, with a detailed insight of Ukrainian example, which is at the same time the most extreme but the most representative example as well. Ukraine did not adopt pro-Western tendencies immediately after the Cold War ended, but they developed them with great intensity which culminated in 2004 street protests that brought pro-Western politicians to power. But Ukrainian people faltered in their dedication to the West, so they turned once again to pro-Russian politicians, only to falter again which brought another street protests and deposition of then-president. Due to strong anti-Russian sentiments prevalent after the latest revolution and ostracism of ethnic Russians and their culture that followed, ethnic Russians reacted by voting for annexation to Russia in Crimea and rebelled against the Ukrainian state in the eastern part of the country which is now *de facto* independent. All those events, combined with efforts to adopt Western values and culture even when they conflicted with their national identity made that country semi-functional, susceptible to ideas originating from extreme portions of the political spectrum, and created not only security threats, but war as the most extreme security threat. In closing chapters, the authors checked theoretical theses of eminent scientists against the lens of development and the current state of political, cultural and security situations in the countries of Central and Eastern Europe, and defined causalities between the current cultural paradigm and real situation in the subject region. In the end, the authors give short summary of potential security challenges and threats in the subject region as a result of previously elaborated cultural and social relations and mechanisms.

Keywords: *culture, woke culture, liberal consensus, the Cold War, the Warsaw Pact, Central and Eastern Europe*

* Овај рад је примљен 6. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

*Љубиша Деспотовић**

Институт за политичке студије, Београд

Вања Глишин

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

АМЕРИЧКА МИЛИТАРИЗАЦИЈА ЕВРОПЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА КАО МАЛИГНА ЕКСПЛИКАЦИЈА КОНТИНУИТЕТА АНГЛОСАКСОНСКИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ДОКТРИНА

Сажетак

У раду ћемо настојати да прикажемо континуитет англосаксонских геополитичких доктрина и стратегије америчког освајања и милитаризације источне и југоисточне Европе у временском континуитету од почетка Хладног рата до данас. Да бисмо разумели и адекватно одговорили на тему и предмет истраживања, уводни део рада посветићемо кључним англосаксонским геополитичким доктринама које су темељ америчке стратегије, унутрашњеполитичког устројства и спољнополитичког наступања. Потом ћемо анализирати хладноратовску поделу света како бисмо лоцирали примену геополитичких доктрина у америчком стратегијском наступању на евроазијском континенту и разлоге за прогресивну милитаризацију света. На крају ћемо анализирати савремене токове у међународним односима како бисмо указали на континуирану примену и иновирање

* Контакт: despotlj@stcable.net

англосаксонских геополитичких доктрина с посебним освртом на ефекте америчког деловања према Србији и српском народу.

Кључне речи: геополитика, милитаризација, Сједињене Државе, Европа, Балкан, Хладни рат

АНГЛОСАКСОНСКЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ДОКТРИНЕ

Англосаксонско геополитичко учење развија се крајем 19. века у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама. Најзначајнији теоретичари на чијим радовима и идејама се темељи поменути геополитичка школа су Алфред Мехен, Хелфорд Џ. Макиндер и Николас Спајкмен. Током 20. века, изразито током светских ратова и глобалних промена, можемо да приметимо утицај и применљивост геополитичких доктрина које су обликовале спољнополитичко деловање Сједињених Држава.

Амерички адмирал и геостратег Алфред Мехен (*Alfred T. Mahan*, 1840–1914) је у својим геополитичким радовима посебан акценат ставио на проучавање и анализу значаја мора и поморске моћи држава. Мехен се сматра идеологом новог светског поретка *Pax Americana*, као и родоначелником поморске геостратегије. Основне постулате своје геостратегије изнео је у књизи „Утицај поморске силе на историју“ из 1890. године. Кључни појмови које он истиче су морски простор и поморске силе¹ (*sea power*), а суштински циљ јесте превласт над морским простором. С тим у вези, америчка морнарица је била „прва линија националне одбране (...) и најкориснији инструмент за подржавање америчке дипломатије и трговине“ (Kenedi 2003, 281).

Посматрајући просторни однос мора и копна, Мехен је савремене државе поделио у две категорије. Прву чине силе мора (*Sea power*), којој припадају таласократске државе, а другу категорију чине силе копна (*Land power*), односно телуократске државе. У овом односу снага Мехен предност

1 „Поморска сила је за Мехена посебан облик цивилизације који има све неопходне претпоставке за планетарно ширење, запоседање и остваривање светске превласти“ (Деспотовић 2012, 19).

даје таласократским државама истичући да је „морско царство без сумње светско царство“² и додаје да Америка има „поморску судбину“³.

Претња поморским силама и њиховим претензијама ка „светском царству“ је Русија, моћна континентална држава на евроазијском копну. Мехен је сматрао да снажне поморске земље, окупљене у коалицији око заједничког интереса, могу да спрече руски излазак на топла мора. С тим у вези, он је понудио *стратегију анаконде*, која је подразумевала овладавање ободним деловима азијског прстена од стране атлантистичких структура и стезање чврстог обруча око евроазијског цина. Другачије речено, треба онемогућити Русију да контролише приобалне области, важне луке и морске пролазе, затим је све више притискати ка унутрашњости континента, према хладном северу, „чврстим загрљајем анаконде“ (Деспотовић и Јевтовић 2019, 19-20; Глишин 2019, 22-23).

Међутим, да би Америка постала велесила, Мехен указује на неколико кључних услова: „1) активна сарадња са британском поморском велесилом; 2) осујећивање немачких поморских претензија; 3) пажљиво праћење експанзије Јапана у Тихом океану и одупирање тој експанзији; 4) заједничке акције Европљана против народа Азије“ (Дугин 2004, 57-58). На испуњењу наведених услова Америка је марљиво радила током целог XX века.⁴

Сер Хелфорд Џ. Макиндер (*Halford J. Mackinder*, 1861–1947) јесте један од најистакнутијих геополитичара, чија је теорија *срца света* (*Heartland*) означила почетак теорија нове оријентације. У свом раду „Географска осовина историје“, изложивши своје виђење односа историје и географије, поставио је основе геополитичке теорије. Макиндер полази од тога да је историја стално надметање таласократских и

2 „Морске силе имају већи маневарски простор и могућност боље контроле глобалне комуникације.“ (Пророковић 2012, 66).

3 „Наведена „Manifest Destiny“ („Исполена судбина“) у првом ступњу се састоји од стратешке интеграције читавог америчког континента, а потом успостављања светске превласти“ (Дугин 2004, 56).

4 „Идеје адмирала Мехена послужиле су касније као теоријска подлога за формирање америчке доктрине ’свеприсутности’, ’окоживања’, ’запречавања’, ’обуздавања’ и ’балансирања’, држава евроазијског копна и СССР/Русије, као највеће силе унутар њега – у својеврсном обручу“ (Степић 2016, 101).

телурократских сила за светску превласт, а „кључ“ светске превласти је контролисање *Светског острва* (*World island*) – Азије, Европе и Африке. „У самом центру је ’географска осовина историје’ или ’осовински ареал’ (*pivot area*). Тај геополитички појам је географски истоветан са Русијом“. Затим следи појас који се „подудара са приобалним просторима евроазијског континента“ и представља „зону најинтензивнијег цивилизацијског развоја“ (Дугин 2004, 48) – *унутрашњи или периферни полумесећ* (*inner or marginal crescent*). И крајња спољашња зона (географски и културно) у односу на „континенталну масу Светског острва“ јесте *спољашњи или острвски полумесећ* (*outer or insular crescent*).

Макиндер је на основу наведене пројекције света, 1919. године представио „формулу“ која води ка успостављању светске лидерске позиције (Makinder 2009, 155): 1. *Ко влада источном Европом, влада Срцем копна*, 2. *Ко влада Срцем копна, влада Светским острвом*, 3. *Ко влада Светским острвом, влада светом*.

Унутрашњи полумесећ је гранични простор између две противуречности – „копнених разбојника“ који су, према Макиндеровом мишљењу, „ауторитарни, хијерархични, недемократски и нетрговачки“ народ, и „поморских разбојника“, које карактерише демократичност и трговачка способност (Дугин 2004, 48-50). Историјски токови нам сведоче да први стално врше притисак из *Heartland*-а према периферији, док потоњи врше притисак на Светско острво из зоне Острвског полумесеца. Из наведеног можемо закључити да је унутрашњи месец најпокретљивија зона, предодређена за „развој цивилизација“ (Глишин 2019, 24-25).

Макиндер је, као англосаксонски стратег, указивао да би највећи изазов поморској моћи било стварање чврстог евроазијског савеза који би објединио јаке државе континенталног простора и њихове ресурсе. С тим у вези, он је упозоравао да Немачка, иако поражена у Првом светском рату, представља опасност која се огледа у историјској жудњи за надмоћном државом. Такође, потенцијална „осовина“ Берлин–Москва, коју је заговарао Карл Хаусхофер, представља претњу таласократским силама и њу на све начине треба осујетити.

На Версајској мировној конференцији, на основу Макиндрове геополитичке теорије, створен је *Санитарни кордон* од земаља централне и југоисточне Европе, чија је „наводна функција идеолошка заштита од ’црвене заразе’ из Русије“ (Степић 2016, 195). Међутим, јасно је да је Макиндер утемељио основу англосаксонског геополитичког деловања које се манифестовало током XX века, стварајући Северноатлански савез окупљен око Сједињених Држава и спроводећи политику осујећивања сваке могућности формирања евроазијског блока и савеза Берлин-Москва. Дакле, „постојана русофобија Запада у XX веку није толико идеолошког колико геополитичког карактера“ (Дугин 2004, 51).

На учења Мехена и Макиндера надовезао се својим делима („Америчка стратегија у светској политици“ и „Географија света“) Николас Спајкмен (*Nicholas J. Spykman*, 1893–1943), трећи значајни англоамерички геополитичар. Спајкмен је, током проучавања Макиндрових радова, дошао до закључка да је значај *Heartland*-а прецењен, те је настојао да докаже геополитички значај приобалног простора евроазијског копна, тзв. *Rimland*-а. Супротно Макиндровим проценама, Спајкмен је сматрао да је *Heartland* „само потенцијални простор који све културне импулсе добија из приобалних зона и који у самом себи не носи никакву самосталну геополитичку мисију или историјски импулс“ (Дугин 2004, 63-64), а такође је био става да *Heartland* као регион „неће моћи да се уједини на бази моћне транспортне, односно комуникацијске инфраструктуре, те да, упркос изванредној одбрамбеној позицији, не би могао да се офанзивно надмеће са поморском силом Сједињених Држава“ (Килибарда 2008, 40). С тим у вези, Спајкмен је предложио измењену геополитичку формулу за „владање светом“: 1. *Онај ко доминира над Rimland-ом, доминира над Евроазијом*, 2. *Онај ко доминира над Евроазијом, држи судбину света у својим рукама*.

Разлика између Макиндрове и Спајкменове геополитичке формуле огледа се у „акцентовању географског простора као пресудног за управљање светом“ (Глишин 2019, 26). Док је за Макиндера пресудно Срце копна, као велика копнена тврђава, Спајкмен наглашава значај контактне зоне или зоне раздвајања између Срца копна и Спољашњег полумесеца. Та

велика тампон зона укључује земље источне и западне Европе, као и блискоисточне земље: Авганистан, Индију, Тибет, Кину и источни Сибир. Спајкменове идеје биле су основа за „стратегију *окружења*, која је резултирала пактоманијом у зони *Rimland*-а – *NATO* у Европи, *CENTO* у западној Азији и *SEATO* у југоисточној Азији, а *ANZUS* на Пацифику“ (Грчић 2000, 60).

Поред теорије о *Rimland*-у, Спајкмен је развио и „концепт интегрисане моћи“, сматрајући да је глобална доминација могућа само уколико се примени „принцип комбинованог приступа копненој и поморској моћи“. С тим у вези, прихватио је Мехенове ставове о јачању прекоморске логистике и изнео закључак да „САД морају да остваре своје присуство широм света инсталирањем поморске и ваздухопловне моћи у стратегијски кључним тачкама света како би биле у могућности да гарантују стабилност у свету“ (Зарић 2015, 28).

Спајкменов допринос атлантизму је веома значајан, а његова предвиђања и пројекције утицале су на најважније геополитичке процесе током XX века. Америчка (таласократска) победа у Хладном рату показала је исправност Спајкменових геополитичких ставова, те се он може сматрати и „архитектом светске победе либерално-демократских земаља над Евроазијом“ (Дугин 2004, 67).

ГЕОПОЛИТИЧКЕ АМБИЦИЈЕ И ГЕОСТРАТЕШКА НАДМЕТАЊА ВЕЛИКИХ СИЛА У ПЕРИОДУ ХЛАДНОГ РАТА

Хладни рат представља само један од периода нетрпељивости који су обележили двадесети век. Расцеп међу Савезницама јавио се и пре завршетка Другог светског рата, али је до пуног изражаја дошао у послератном периоду због различитог виђења будућности средње и источне Европе и Балкана. Објава „Хладног рата“ на релацији Стаљин-Черчил (*Joseph Stalin - Winston Churchill*) догодила се почетком 1946. године када је Черчил одржавши говор у Фултону 5. марта 1946. године изазвао бурне реакције у Совјетском Савезу.⁵

5 Винстон Черчил је рекао да је од Шћефина на Балтику до Трста на Јадрану повучена гвоздена завеса, те је то Јосиф Стаљин препознао као позив у рат. Погледати: New York Times, март 1946. <https://spiderbites.nytimes.com/1946/>

Међутим, почетак Хладног рата лоцирали бисмо тек након објаве Труманове доктрине (*The Truman Doctrine*) марта 1947. године и Маршаловог плана, који је уследио неколико месеци касније. Хари Труман (*Harry Truman*) је својим обраћањем послао јасну поруку целом свету, истичући борбу против тоталитарних режима који угрожавају слободне народе, подривају темеље међународног мира, а самим тим угрожавају и безбедност Сједињених Држава (*The Truman Doctrine 1947*). Основу Труманове доктрине, као и стратегије „обуздавања“ СССР-а, управо чине тезе Мехена и Спајкмена, а помоћ Грчкој и Турској био је пробни камен за Америчко деловање ван својих граница у постратном периоду и борба за испуњење својих економских, геостратешких и геополитичких интереса. У томе се огледа и мотив за формирање НАТО савеза 1949. године. Недвосмислен антикомунистички став председника Трумана имао је за циљ генерисање страха међу америчким становништвом како би свака будућа интервенција добила подршку народа. „Идеолошкој борби“ и сузбијању комунизма убрзо се придружио и економски план генерала Џорџа Маршала (*George Marshall*) који је подразумевао економску обнову Западне Европе. У овом сегменту, неопходно је напоменути да је пре Маршаловог плана, првобитно разматран план тадашњег министра финансија Хенрија Моргентауа (*Henry Morgenthau Jr.*) којим је Немачку требало деиндустријализовати, уништити јој руднике и инфраструктуру, те тако од ње створити искључиво пољопривредну земљу.⁶ Британски империјалиста Лео Амери (*Leo Amery*) је упозоравао да ће „успешне силе бити оне које имају највећу индустријску базу“, тј. онај „народ који поседује моћ индустрије и моћ проналазаштва и науке биће у стању да порази све друге“ (Kenedi 2003, 226). То значи само једно: Немачку је требало онеспособити! Међутим, када су амерички стратеги увидели да Совјетски Савез убрзано шири свој утицај ка западу и да се шири изван граница континента, схватили су да је у борби против те експанзије неопходна снажна централноевропска земља, тј. Немачка. Тада је обустављен Моргентауов план и покренут је широко познат Маршалов план, који је подразумевао америчку економску помоћ за обнављање СР Немачке и целе западне Европе. На предлог Џорџа Кенана

6 „Програм за спречавање Немачке да започне III Светски рат“ означен је као „Строго поверљиво“ (Top secret) (Morgenthau 1945).

(*George Kennan*), Маршал је понудио и Совјетском Савезу учешће у „свеевропском програму опоравка“ који је, међутим, био смишљен тако да буде одбијен (Саундерс 2013, 37-38), што је додатно продубило јаз између два блока. Историчар Адам Улам (*Adam B. Ulam*) је истакао да је покретањем Маршаловог плана, Хладни рат ушао у фазу ратовања (Ulam 1973) о чему сведоче борбе за остварење утицаја у источној Европи на Блиском Истоку. Исти план био је усмерен и ка Југославији, која је уз наговор совјетског руководства првобитно одбила ту понуду и појачала сарадњу са источноевропским државама и Совјетским Савезом.

Сарадња са Истоком није дуго трајала, а сукоб Стаљина и Тита пружио је Западу нову шансу за успостављање контроле на балканском простору. У мају 1949. године Југославији је обећана економска помоћ Запада и пуна сарадња, а већ након неколико месеци отпочела је реализација договора у виду првих кредита и испоруке индустријске опреме. То је допринело учвршћивању Титовог режима и стабилизацији привреде у Југославији (Трипковић 2018, 154-159). У наредном периоду, југословенско вођство је направило еквидистанцу према оба блока, настојећи да задржи независан положај. Западу је то одговарало из више разлога. Посматрајући балкански *геополитички чвор* у историјском континуитету од 1918. године, можемо да закључимо да се важан разлог формирања јужнословенске земље огледао у спречавању потенцијалног германског продора ка истоку (северозапад-југоисток). Потом педесетих година југословенско прихватање америчке економске и привредне помоћи покушај је преоријентације Титовог режима ка западу што би у посматраном оквиру баражирано пут совјетском продору ка топлим морима (североисток-југозапад). И на крају, независан положај Југославије у зони контакта два блока била је повољна околност за америчке активности у приобалном простору евроазијског копна – *Rimland-и*.

У наставку је важно указати на битне елементе *стратегије задржавања* око којих су вођене дебате у америчким круговима. Наиме, требало је одмах након рата Москви дати до знања које то регионе Сједињене Државе не смеју препустити непријатељу. Јачање војно-индустријског

комплекса разматрано је као први елемент задржавања. Међутим, Кенан је сматрао да је основа за дугорочну политику задржавања програм америчке економске помоћи државама Европе и Јапана, те одржање Велике Британије, Немачке, средње Европе и Јапана у западном табору и јачање њихове снаге, што би проузроковало трајну инфериорност Совјетског Савеза (Kenedi 2003, 422-427). Наведене регије према Кенановом мишљењу нуде повољне климатске услове, индустријску снагу, људске капацитете и традицију што је добар предуслов за покретање „амфибијске моћи“ (Gaddis 2005, 29) у случају угрожености америчке националне безбедности. Дакле, економском зависношћу, државе у наведеним регијама требало је задржати у западном блоку и покренути их на акцију када је то у интересу САД. Имајући у виду претходно наведено, геополитички и геостратешки интереси Сједињених Држава били су контрола контактних тачака са Совјетским Савезом које су уједно биле и простор одбране западног блока. С тим у вези, борба око контроле Грчке, Турске и Југославије била је итекако значајна у зони контакта два блока.

Геополитичка конфронтација два војнополитичка савеза НАТО на западу и Варшавски пакт на истоку, обележила је период до краја Хладног рата. Одмеравање снага дипломатским средствима, трком у наоружању, свемиру и нуклеарном програму, економским и привредним иновацијама, психолошким ратовањем и манипулацијом, војним интервенцијама у кризним подручјима на маргини блокова, указивало је на геостратешку борбу с циљем преузимања контроле над судбином света. За Сједињене Државе, поред НАТО-а, значајну улогу имали су и војно-политички савези са азијским и пацифичким државама у зони *Rimland-a* – *CENTO* и *SEATO*. Први је имао значајну улогу у спречавању совјетског утицаја на Блиском Истоку и приступа нафтоносној зони Персијског залива. Потоњи је своју улогу испуњавао у југоисточном делу Азије, спречавајући утицај Совјетског Савеза и Кине на том делу континента, одржавањем регионалне безбедности и очувањем интереса САД.

У периоду од шездесетих година долази до битних промена у међународним односима. Идеолошки раскол између Совјетског Савеза и Кине, попуштање односа између СССР и Сједињених Држава, као и промена америчког

антагонистичког става према Кини. Ричард Никсон (*Richard Nixon*) је након Вијетнамског рата схватио да су спровођене мере према Кини биле контрапродуктивне, због чега је покренуо политику попуштања односа са Кином – детант. Након Кубанске кризе и успостављене „вруће“ линије између Вашингтона и Москве, дошло је и до низа споразума о *пролиферацији* (контроли наоружања). Међутим, „позитивни процес попуштања“ праћен је „све интензивнијим процесом прогресивне милитаризације“ света (Pavić 1977, 251). Разлози за прогресивну милитаризацију су многи, а резултат је био способност обе силе да збришу једна другу (*MAD – Mutually Assured Destruction*). Поред прогресивне милитаризације код куће, велике силе су увиделе и значај прекоморског транспорта што ће проузроковати милитаризацију светског мора и енергетски важних регија. Мехенова доктрина истиче значај мора и прекоморских база за стварање доминантне светске силе, отуда појачана милитаризација и ван државних граница. Запажена је и милитаризација земаља у зони *Rimland*-а од Источне Европе до Јапана, као и зона ван директне опасности попут Латинске Америке (зона острвског полумесеца). Државе у којима постоје нерешена територијална питања, нестабилни политички системи, социјална несигурност и терор, биле су фактор појачане милитаризације. Нестабилности су најчешће генерисане на маргинама *Heartland*-а (Макиндрова доктрина) не би ли се што више црпела моћ Совјетског Савеза до потпуног краха. Иако парадоксално, милитаризација је јачала у „време детанта и због детанта и преговора о разоружању“ будући да се детант и преговори „могу ослањати само на респектабилну снагу“ (252-253). У том светлу, Радован Павић је представио *доктрину тоталне милитаризације* која ће извршити кулминацију дотадашњих геостратешких доктрина, прошириће сферу деловања на зону острвског полумесеца и тиме ће сузити геостратешку сенку. Специфичност наведене доктрине огледа се у томе што не води рачуна о политичко-економском попуштању, већ јача своје снаге у позадини. Резултат таквог поступања је прогресивна милитаризација, будући да је „политика попуштања за обе силе прихватљива само са позиције јачања војне снаге“ (259-261).

Трка у наоружању посебно је погодила Совјетски Савез, који је улагао огромна средства како би достигао Сједињене Државе. То је и био циљ америчких стратега, довести противника до банкрота, што је убрзано почело да се остварује за време Брежњева (*Leonid I. Brezhnev*) и његовог програма за наоружање. Дакле, глобална алтернатива капитализму, требало је да буде социјализам, што је изискивало додатне напоре и трошкове како би одговорили на изазове капиталистичког привредног система. Посматрајући мултидимензионално капацитете моћи, јасно је да је СССР улагао једино у војну моћ, мислећи да ће тако маскирати недостатке у политичкој, привредној и друштвеној моћи. „Стратегију контрирања“ у Трећем свету, која је подразумевала подршку снагама отпора, Збигњев Бжежински (*Zbigniew K. Brzezinski*) је почео да примењује пре совјетске инвазије на Авганистан (Vestad 2008, 441-444), а сценарио који је уследио након те инвазије демаскирао је све совјетске слабости што је резултирало привредним и економским крахом Совјетског Савеза.

Судбина југословенске државе није била повољна. Међународни фактор и глобална политичка дешавања утицали су на будућност балканских држава и њихово место на геополитичкој мапи прерасподеле сфера утицаја. Постоји низ фактора који су утицали на разбијање друге Југославије, међутим, у тим догађајима међународни односи су били пресудни. Уједињењем Немачке и разбијањем Совјетског Савеза, Југославија губи своју улогу у међународним односима, свој *raison d'être* из 1918. године. Силе попут Британије и Француске нису више биле заинтересоване за балканску државу, будући да су пристале на уједињење Немаца и победиле у Хладном рату против Совјета. Француска је „лако направила избор између моћног немачког савезништва у изградњи грандиозног европског пројекта и лојалности својим старим, сиромашним, балканским савезницима“ (Ковић 2018, 611). Другачије речено – тријумфом Запада и успостављањем униполарног система међублоковска улога Југославије губи на значају⁷, те Балкан поново постаје „простор геополитичке прекомпозиције и надметања блискоисточних сила, средње Европе, као стратешког дела Запада и источног утицаја, који

7 Југославија је постала непотребна за виталну безбедност САД (Vudvord 1997, 108).

је у том тренутку био у константном повлачењу“ (Гајић 2015, 239-240). Југославија више није била потребна Сједињеним Државама, али балканске државе као подељени субјекти итекако јесу. Амерички трабанти на Балкану били су фактор нове дестабилизације с циљем потпуне деструкције српских земаља и српског народа који је у зони *Rimlanda* лоциран као „мали Руси“ и потенцијални териториј за повратак Русије и њеног утицаја. Генерисани грађанско-верски ратови и НАТО агресија на СР Југославију по ко зна који пут потврђују тезу о томе да је Балкан простор *негованог хаоса и жртва изгубљене равнотеже страха* (Видојевић 2000, 101-133).

Крај Хладног рата који је, према веровању многих, требало да означи почетак мира, стабилности, нове сарадње и помоћи земљама у развоју, није испунио очекивања. Председник Буш (*George Bush*) најавио је нову еру мултилатерализма, коју је његов син непуних десет година касније одбацио својом политиком америчког унилатерализма. То је значило да „крај историје“ (Фукујаме 2002) није наступио, да светски систем заснован на либерално-демократским вредностима није устоличен, већ је отворена нова етапа „сукоба цивилизација“ (Хантингтон 2000) која ће потресати свет.

КОНТИНУИТЕТ АНГЛОСАКСОНСКИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ДОКТРИНА – ИМПЛИКАЦИЈЕ НА ИСТОЧНУ И ЈУГОИСТОЧНУ ЕВРОПУ НАКОН ХЛАДНОГ РАТА

Простор источне и југоистичне Европе не губи на значају ни у данашњем глобалном и регионалном односу снага, управо из разлога којима нас уче класична геополитичка учења англосаксонске школе указујући на специфична геополитичка обележја поменутог простора. Сједињене Државе искористиле су свој успех у Хладном рату да додатно американизују Европу и тиме „Западни зид“ (Живен 2019) очувају и ојачају. Како је совјетска претња ојачала везе између западноевропских држава, уједно их је мотивисала да се придруже НАТО-у и своју безбедност очувају у оквиру савеза. Хладноратовска дешавања допринела су „учвршћивању *евроатлантизма* као спољнополитичког дискурса и својеврсног геополитичког

концепта“ (Пророковић 2018, 79), али је војна и економска зависност западноевропских земаља од моћи САД учинила те односе „асиметричним“. Колега Душан Пророковић закључује да је изражена асиметрија допринела да *евроатлантизам* заправо постане продужена рука атлантизма (79).

Сједињеним Државама је успех у Хладном рату улио осећај месијанства и предодређености за глобално вођство и уређење света по сопственим мерилима. Ову *идеју изузетности* представимо кроз глобалистички концепт *геополитике деструкције*, према коме она представља „идеолошко-политички концепт (кондензован у тријади појмова: *глобализам, глобализација, нови светски поредак*) потчињавања света интересима САД-а и атлантистичке геополитичке парадигме, реализован кроз процесе делимичне или потпуне девастације државних, националних, идентитетских, институционалних, економских, културних, научних, образовних, војних, религијско-конфесионалних и територијалних капацитета нација које су означене као мета њиховог разорног деловања. Понекад су читави региони или пак простори били изложени свирепом дејству концепта геополитике деструкције. Овакав доктринарно-идеолошки концепт наметао се прво у форми прикривеног облика ’пријатељске глобализације’ и утеривања у стандарде неолибералне форме економске размене (пљачке), а у случају његовог одбијања или пружања превеликог отпора државе-субјекти оспоравања таквих ’правила игре’ егземплярно су кажњаване агресивним облицима политичких и економских санкција, па на крају и мерама бруталне војне одмазде“ (Деспотовић 2015, 65). Представљени геополитички концепт Сједињене Државе су почеле да реализују већ деведесетих година, а резултате такве политике можемо видети од источне Европе, преко Балкана до Блиског истока и северне Африке.

Политика ширења НАТО пакта по завршетку Хладног рата указује да западне земље, пре свега Сједињене Државе, имају за циљ стављање постсовјетског простора под таласократску контролу, и то: стварањем Макиндеровог *санитарног кордона*, пружањем Мехенове *анаконде*, овладавањем *Римлендом* и потискивањем Русије дубоко ка унутрашњости континента (Глишин 2019, 67). Наведено недвосмислено указује на тежњу

ка стицању глобалне хегемоније, коју су неоконзервативци Роберт Кејган (*Robert Kagan*) и Вилијам Кристол (*William Kristol*) назвали „доброћудном глобалном хегемонијом“ (Трифковић 2017, 28), а чије обресе можемо видети у војним интервенцијама и појачаној милитаризацији зоне *Римленда* од завршетка Хладног рата до данас. Америка је легитимитет својим наступањима широм планете обезбедила реториком о заштити људских права и ширењу демократије, као и Документима, Стратегијама и Водичима које су усвајале администрације последњих две деценије.

Колега Миломир Степић указао је на четири смера евроатлантског, таласократског продора и то *северним краком* у Пољску и прибалтичке републике бившег СССР, *средњињим коридором* у Чешку, Словачку, Мађарску и покушајима привлачења Белорусије и Украјине, *балканском трасом*, интересно пристрасним војно-политичким ангажманом, стационарањем трупа САД и НАТО на кључним позицијама, те војним запоседањем готово свих држава насталих из „геополитичке транзиције“ простора бивше СФРЈ и *црноморско-кавказско-каспијским краком* ка јужним границама Русије и узаврелој етно-контактної зони православља и ислама, директно у средиште *Heartlanda* (Степић 2016, 411). Бивши амерички дипломата и професор Николас Бернс (*Nicholas Burns*) изјавио је 2016. године да је у „виталном америчком интересу да НАТО савез распореди трајне војне снаге у Пољској, у прибалтичким републикама, у региону Црног мора и на Арктику“ (Трифковић 2017, 36). Милитаризација Европе има свој континуитет, али се од Украјинске кризе недвосмислено дешава прогресивна милитаризација и појачано присуство америчких трупа у централној и источној Европи. Украјина је за Сједињене Државе важна као „офанзивно-одбрамбени бедем који ће војни потенцијал САД и НАТО-а примаћи на само 400 до 500 км до Москве“ (Деспотовић 2015, 67). Украјинска криза изазвала је да се отворе нови командни центри широм источне Европе, што је почетак милитаризације дуж зоне *Римленда*. У светлу јачања „регионалне безбедности“, како је кодирају у америчким круговима, почеле су активније да се изводе заједничке војне вежбе надомак руске границе. Војна вежба под називом „Спој трозупца“ одржана крајем 2018. године највећа

је војна вежба од завршетка Хладног рата, чиме се приказује снага, способност и спремност на заједничко деловање чланица НАТО. Милитаризација Пољске траје годинама уназад, Сједињене Државе врше испоруку оружја, борбених возила и авиона, као и ракетних система надомак руских градова. Почетком 2019. године амерички потпредседник посетио је Варшаву и том приликом потписан је низ споразума који би у наредних неколико година требало додатно да милитаризују Пољску, што би, како је изјавио пољски министар одбране Мариуш Блашчак (*Mariusz Blaszczak*), „осигурати источно крило НАТО“ (Пављенко 2019). Размештањем „ЕвроПРО“ система у Пољској и Румунији војне структуре НАТО додатно се примичу руским границама.

Војна вежба НАТО под називом „Бранилац Европе“ планирана је за 2020. годину, што ће резултирати највећим премештањем америчких трупа од деведесетих година и самим тим јачањем њених снага на европском тлу. Начелник Генералштаба Оружаних снага Русије Валериј Герасимов (*Valery Gerasimov*) у децембру 2019. године опомиње да су вежбе НАТО у источној Европи „припрема за сукоб великих размера“ и да Русија „има статус противника у доктринарним документима Брисела“ (Спутник 2019). За одржавање снага у зони контроле Русије, њених потенцијални стратешких партнерстава са западноевропским земљама (осовина Париз-Берлин-Москва), могућност ширења утицаја на постсовјетски простор и слично, важна је и „Иницијатива три мора“ која има за циљ повезивање држава од Естоније до Хрватске, чинећи тако *санитарни кордон* у новом контексту. Повезивање Балтичког, Јадранског и Црног мора указује на стварање *intermarium-a*, тј. међуморја којим Сједињене Државе теже да изолују Русију. Циљ Вашингтона је да санитарним кордоном у међуморју држи „на кратком ужету“ Немачку и целу ЕУ у што ефикаснијем блоку изолованости и конфронтираности према Руској Федерацији и Евроазији (Петров 2009, 77). Наведени примери јасно указују на геополитичко и геоекономско јачање „Западног зида“ утемељеног на англосаксонским геополитичким доктринама.

Простор Балкана је и на почетку 21. века веома важан за даљи атлантистички продор ка *Срцу копна*. Стога, *Балкан је за*

Сједињене Државе посебно важан, те су оне настојале да на овом простору након Хладног рата остваре неколико циљева. *Прво* – искористити економско и војно посустајање и геополитичку дефанзиву Русије за запоседање кључних стратешких простора Балкана и дугорочније спречавање Руске Федерације да се врати у, за њу, другу по значају виталну геополитичку зону (примарна је простор земаља бившег СССР-а). *Други* циљ је успоравање геоекономског и геополитичког повратка СР Немачке на просторе Украјине, Подунавља и Балкана. *Трећи* је подстицање ривалства парцијалних геополитичких интереса појединих чланица Европске уније (Велике Британија, Француска, Италија, Шпанија, Немачка и сл.) ради њихове лакше контроле и обуздавања, како ЕУ не би израсла у опасног економског и геополитичког ривала Америке. И *четврти* циљ се односи на убрзани пријем земаља с простора југоисточне Европе и западног Балкана у евроатлантске интеграције. (Деспотовић 2012, 121).

Од 1999. до 2017. године НАТО пакту се прикључило 13 чланица, од Естоније на северу до Бугарске на југу, чинећи тако један ланац којим евроатлантске силе контролишу источну Европу и западну обалу Црног мора. Такође, балкански излаз на Јадранско, Јонско и Егејско море стављен је под контролу Западних сила. Атлантистичке структуре, поред *средњоевропског залеђа Балкана* (Аустрија, Мађарска, Чешка и Словачка) и наведеног акваторија, контролишу и балканску *политичко-географску екстензију* која се преко Турске простире према Блиском истоку (Деспотовић 2017, 139). Српски фактор, као традиционално руски пријатељ и савезник изолован је у „срцу“ Балкана, уз настојања да се што више ослаби и истргне из руског видокруга. Чињеница је да се „амерички мостобран“⁸ шири ка „непријатељском“ простору, заузимајући све значајније геополитичке тачке у циљу изоловања „континенталног медведа“ и спречавања потенцијалне евроазијске континенталне сарадње, тзв. „осовине Берлин–Москва“ (Глишин 2019, 69).

Географско ширење Северноатлантског пакта на земље Балкана и постављање војних база на Балканском полуострву

8 „Европа је најбитнији геополитички мостобран на евроазијском континенту“ (Бжежински 2001, 57).

Миломир Степић види као стварање „интегралног балканског геополитичког и геостратегијског лука“ атлантизма, сачињеног из северозападног и југоисточног сегмента. Оба смера имају исходиште у „геополитички и геостратегијски кључним областима Балкана: северозападни у ’Динарској тврђави’, а југоисточни у централној области Балканског полуострва, тј. у самом његовом средишту – ’балканском језгру’. ’Кичма’ балканског геополитичког и геостратегијског лука формирала се од читавог низа упоришта, база, полигона и других инсталација, за САД и НАТО лако доступних како из Јадранског и Егејског басена (акваторије, луке и аеродроми у приобаљу или на острвима), тако и из Панонске низије (геостратегијска ’панонска лепеза’ коју је по окончању Хладног рата од ВУ преузео НАТО)“ (Степић 2012, 105).

Оно што највише забрињава јесу актуелни токови од Косова и Метохије до Црне Горе који имају за циљ потпуно слабљење српског фактора на Балкану. Распарчавање српских земаља и расрбљивање српског народа процес је који траје, а тренутна дешавања јесу домина у већ изазваном домино ефекту. Све геополитичке претензије и територијалне аспирације глобалних, регионалних и локалних актера српском геополитичком положају предодређују *фрагментираност* као обележје које ће бити коришћено као „фактор нове дестабилизације овог подручја“ (Деспотовић 2019, 90-91), према потреби великих сила, особито Сједињених Држава. Реч је, дакле, о „могућем активирању потенцијалних геополитичких жаришта у Србији (Косово и Метохија, Војводина, Рашка област, Бујановачко-прешевска област, Тимочка крајина и Топлички крај) или ван ње (позиција Срба у Црној Гори, Македонији, Албанији, Босни и Херцеговини и Хрватској), што би још једном покренуло *историјски точак* патње и страдања са несагледивим последицама по српски народ и државу“ (Глишин 2019, 127).

ЗАКЉУЧАК

У светским експертским круговима полемише се о опадању моћи Сједињених Држава. Томас Барнет (*Thomas Barnett*), амерички стратег и геополитичар, указује да

„Америка није у стању да буде глобални лидер: сувише је дискредитована у иностранству, има премало ресурса код куће и премало воље“ (Barnett 2012). Иако споља изгледа „савршено безбедна, Америка је на почетку XXI века изнутра кренула путем културног и моралног самоуништења“ (Трифковић 2017, 52). Међутим, без обзира на наведено, САД још увек успевају да одрже кључне зоне на граници са Русијом, ширењем НАТО-а, инсталирањем војне инфраструктуре, база и ПРО система, изазивањем сукоба ниског интензитета и мешањем у унутрашњу политику земаља на полупериферији. Зона источне и југоисточне Европе је у највећој мери под контролом Америке, а потенцијални руски повратак покушавају на све могуће начине да спрече, најосетније на Балкану, деструкцијом Срба и српских земаља. Подршком агресивним суседима, окупацијом српске територије Косова и Метохије, изградњом модерно опремљене војне базе *Бондстил*, урушавањем политичког, економског, привредног и војног система Србије, Сједињене Државе су учврстиле *стратегијски лук* на Балкану. С друге стране, Србија се налази у вишегодишњој тегобној и суморној борби на путу ка Европској унији, а знајући какве нам услове Запад намеће, с правом се питамо да ли је реч о *Дугом путовању у Јевропу и/или покушају цивилизацијске конверзије српског народа?*

ЛИТЕРАТУРА

- Arne, Vestad. 2008. *Globalni Hladni rat*. Beograd: Arhipelag.
- Barnett, Thomas. 2012. „The New Rules: Globalization in a Post-Hegemonic World.“ *World Politics Review*. <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/11845/the-new-rules-globalization-in-a-post-hegemonic-world>.
- Bžežinski, Zbignjev. 2001. *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID. Banja Luka: Romanov.
- Видојевић, Зоран. 2000. „Глобализација насиља и агресија на СР Југославију.“ *Зборник Матице српске за друштвене науке*: 101–133.

- Vudvord, Suzan. 1997. *Balkanska tragedija – haos i raspad posle Hladnog rata*. Beograd: Filip Višnjić.
- Gaddis, L. John. 2005. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. New York: Oxford University Pres.
- Гајић, Александар. 2015. *У вртлогу транзиције: Србија у савременом свету (2005–2015)*. Београд: Институт за европске студије.
- Глишин, Вања. 2019. *Балканска геополитичка парадигма*. Сремски Карловци: ип Каирос.
- Гросувр, Анри. 2014. *Париз, Берлин, Москва*. Нови Сад: Фондација достојанство.
- Grčić, Mirko. 2000. *Politička geografija*. Beograd: Geografski fakultet.
- Деспотовић, Љубиша. 2012. *Српска геополитичка парадигма*. Сремски Карловци: ип Каирос.
- Деспотовић, Љубиша. 2015. *Геополитика деструкције*. Сремски Карловци: ип Каирос.
- Деспотовић, Љубиша. 2017. *Глобализација и геополитика идентитета*. Сремски Карловци: ип Каирос.
- Деспотовић, Љубиша. 2019. *Геополитика Светосавља: српско национално питање у историјском распону од кримене до природне Србије*. Сремски Карловци: ип Каирос.
- Деспотовић, Љубиша, и Јевтовић, Зоран. 2019. *Геополитика медија*. Сремски Карловци: ип Каирос. Нови Сад: Култура – Полиса.
- Дугин, Александар. 2004. *Основи геополитике*, књига I. Зрењанин: Екопрес.
- Живен, Ерве. 2019. *Западни зид није пао*. Нови Сад: Нова Европа.

- Зарић М. Иван. 2015. „Класичне евроатлантске геополитичке теорије: релевантност на почетку 21. века.“ У: „Геополитички положај Србије и Балкана између Евроатлантизма и Евроазијства“, ур. Љубиша Деспотовић и Александар Гајић, посебно издање. *Култура полиса* (XII): 23-39.
- Kenedi, Pol. 2003. *Uspon i pad velikih sila: ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, drugo izdanje. Podgorica: CID.
- Килибарда, Зоран. 2008. *Основе геополитике*. Београд: Службени гласник.
- Ковић, Милош. 2018. „Срби и југословенска идеја.“ У: *Историја једне утопије*, књига II. Београд: Catena Mundi.
- Makinder, Helford. 2009. *Demokratski ideali i stvarnost: studija politike obnove*. Beograd: Metaphysica.
- Matloff, Maurice. 1994. *Strategic Planning for Coalition Warfare 1943-1944*. Washington D.C.: Center of Military History United States Army.
- Morgenthau, Henry. 1945. *Germany is our problem*. First Edition. New York: Harper & Brothers Publishers. *New York Times*.
- Pavić, Radovan. 1977. „Militarizacija svijeta i globalno-geostrateške doktrine u doba detanta.“ *Politička misao*, 14 (2): 251-265.
- Пављенко, Сергеј. 2019. „Америка наоружава Пољску и гура је у сукоб са Русијом.“ <https://www.in4s.net/amerika-naoru-zava-poljsku-i-gura-je-u-sukob-sa-rusijom/>.
- Петров, Валерий. 2009. *Очерки русской геополитики*. Москва: Троица.
- Пророковић, Душан. 2012. *Геополитика Србије*. Београд: Службени гласник.
- Пророковић, Душан. 2018. „Поглед на Србију из оквира евроатлантизма као геополитичког концепта: зашто српски интереси нису подударни са америчким циљевима?.“ *Политика националне безбедности* 14 (1): 73-88.

- Саундерс С., Франсис. 2013. *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*. Београд: Досије студио.
- Степић, Миломир. 2012. *Косово и Метохија: постмодерни геополитички експеримент*. Београд: Институт за политичке студије.
- Степић, Миломир. 2016. *Геополитика: идеје, теорије, концепције*. Београд: Институт за политичке студије.
- Спутник. 2019. „Руски генерал: НАТО се спрема за велики војни сукоб.“ 18.12.2019. <https://rs.sputniknews.com/rusija/201912181121355693-ruski-general-nato-se-sprema-za-veliki-vojni-sukob/>.
- Трипковић, Ђоко. 2018. „Спољни фактори и политичка кретања у Југославији 1945–1955.“ У: *Историја једне утопије*, књига II. Београд: Catena Mundi.
- Трифковић, Срђа. 2017. *Континуитет хладног рата*. Београд: Геополитика.
- The Truman Doctrine*. President Harry S. Truman’s Address before a Joint Session of Congress. March 12, 1947. <http://courses.kvasaheim.com/common/docs/truman.pdf>.
- Ulam, Adam. 1973. *Expansion and Coexistence: A History of Soviet Foreign Policy, 1917-73*. New York: Praeger.
- Fukuјama, Frensis. 2002. *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID.
- Хантингтон, Самјуел. 2000. *Сукоб цивилизација*. Подгорица: ЦИД.

Ljubiša Despotović

Institute for Political Studies, Belgrade

Vanja Glišin

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

**AMERICAN MILITARIZATION OF EUROPE AT
THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY AS A
MALIGNANT EXPLICATION OF THE CONTINUITY OF
ANGLO-SAXON GEOPOLITICAL DOCTRINE**

Resume

In this work, we will seek to show the continuity of Anglo-Saxon geopolitical doctrines and the strategy of American conquest and militarization of Eastern and Southeastern Europe in a time continuity from the beginning of the Cold War to the present. In order to understand and adequately respond to the topic and subject of the research we will devote the introductory part to the key Anglo-Saxon geopolitical doctrines that underlie American strategy, internal political organization and foreign policy. Then we will analyze the Cold War division of the world in order to locate the application of geopolitical doctrines in American strategic emergence on the Eurasian continent and the reasons for the progressive militarization of the world. Finally, we will analyze contemporary developments in international relations to indicate the continued application and innovation of Anglo-Saxon geopolitical doctrines with particular reference to the effects of American action on Serbia and the Serbian people. Although outwardly “perfectly secured America has embarked on the path of” cultural and moral destruction “at the beginning of the 21st century. Nevertheless, the United States is still managing to maintain key zones on the border with Russia, expanding NATO, installing military infrastructure, bases and PRO systems by causing low-intensity conflicts and interfering in the domestic politics of countries in the hemisphere. The zone of Eastern and Southeastern Europe is largely under American control and potential Russian returns are trying in every possible way to prevent, most notably in the Balkans, the destruction of

Serbs and Serbian countries. By supporting aggressive neighbors, occupying the Serbian territory of Kosovo and Metohija, building a modern-equipped Bondstil military base, destroying Serbia's political, economic, economic and military systems the United States has strengthened its strategic port in the Balkans. Serbia, on the other hand, has been in a difficult and gloomy struggle for many years on its way to the European Union, and knowing what conditions the West imposes on us, we are right to wonder whether it is a "Long Journey in Europe and / or an Attempt at Civilization for the Conversion of the Serbian People" ?

Keywords: *geopolitics, militarization, United States, Europe Balkans, Cold War, Serbia*

* Овај рад је примљен 14. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

Синиша Домазет*

Факултет за студије безбедности, Универзитет Едуконс

Здравко Скакавац

*Факултет за правне и пословне студије
др Лазар Вркатић, Нови Сад*

ИНДУСТРИЈСКА ШПИЈУНАЖА НА ПРИМЕРУ КИНЕ И САД

Сажетак

У раду је анализиран појам и основне карактеристике индустријске шпијунаже на примеру САД и Народне Републике Кине. Циљ рада је да се укаже на опасност од овог облика нелегалних активности и на велике економске штете које се проузрокују. Пример представља афера у вези са компанијом *Huawei*. Поменута компанија је постала „камен спотицања“ између две суперсиле, с обзиром на бројне оптужбе које стижу са америчке стране да се *Huawei*, поред основне делатности, бави и индустријском шпијунажом у корист кинеске владе. Установљено је да се кинеска индустријска шпијунажа односила и на наводне крађе технологије за ловац најновије генерације Ф-35, корпорацијских тајни више компанија као што су Моторола, Форд, Џенерал моторс, Дипон, укључујући и познате америчке компаније у области пољопривреде, затим у области сателитског програма, као и крађе интелектуалне својине уз помоћ такозваних „спавача“, односно кинеских студената у САД. Утврђено је да индустријска шпијунажа обухвата практично све делове привреде, као и да наноси енормне економске штете. Уз помоћ агресивне индустријске

* Контакт: sdomazetns@gmail.com

шпијунаже стиче се конкурентска предност на тржишту, прибављају осетљиве пословне информације, али и нарушавају политички односи. Стога је неопходно повећати контраобавештајну заштиту, али и развијати ефикасне системе одбране од сајбер напада и откривања пословних тајни. У истраживању су коришћени нормативни метод и правно-логички методи индукције и дедукције.

Кључне речи: *право, политика, безбедност, Кина, САД, индустријска шпијунажа, Huawei*

ПОЈАМ (ИНДУСТРИЈСКЕ) ШПИЈУНАЖЕ

Шпијунажа представља прибављање и одавање података који представљају неку тајну (Бошковић 2017). Неки аутори шпијунажу дефинишу као тајно, потајно, прикривено и на преваран начин прикупљање економских, политичких, војних и техничких података, које држава и покрети означавају као тајне (Тевавац 2019, 164), а поједини аутори шпијунажу одређују као прикупљање поверљивих информација без неопходне дозволе њиховог власника (Androulidakis and Fragkiskos-Kiourakis 2016).

У ужем значењу, шпијунажа представља деликт угрожавања националне безбедности, одавања политичке, војне, економске или службене тајне страни држави, организацији или лицу које им служи. Кривично дело шпијунаже има један основни, три посебна и један квалификован (тежи) облик. Основни облик шпијунаже састоји се у саопштавању, предаји или чињењу доступним тајних података или докумената војног, економског или службеног карактера страни држави, страни организацији или лицу које им служи. Радња овог дела састоји се у саопштавању, предаји или чињењу доступним наведених података поменутих субјектима. Посебни облици шпијунаже су стварање обавештајне службе или руковођење том службом за потребе стране државе. Квалификовани облик шпијунаже јавља се у случају када су из основног дела настале тешке последице за безбедност, економску или војну моћ. Учинилац кривичног дела шпијунаже може да буде свако лице, али с

обзиром на природу тајних података и докумената који су објект кривичног дела, најчешће су то лица која службено располажу таквим подацима и документима (Бошковић 2017).

Постоје различити облици шпијунаже, при чему се истичу политичка, војна, економска (привредна, пословна, индустријска шпијунажа).¹ Индустријска шпијунажа је типична карактеристика савремене шпијунаже, јер је индустрија производ и карактеристика савременог друштва. Уско је упућена на ону делатност чија је позадина чисто комерцијалне природе. Индустријска шпијунажа се може посматрати као скупни појам који обухвата конгломерат деликата којем припадају крађа, утаја, превара, нелојална конкуренција, подмићивање, фалсификовање докумената и слично. Индустријска шпијунажа, као најужи појам, подразумева такву врсту делатности која се односи на технички и технолошки развој и уже професионалне интересе одређених пословних субјеката. Дакле, индустријска шпијунажа представља само једно подручје и део економске шпијунаже, јер је она по својим задацима усмерена само на одређену специфичну стручну делатност у области економије (Тевавац 2019, 167; Petković 2009).

Економска шпијунажа добија посебан значај након завршетка Другог светског рата и поделе света на два блока, на земље које су приступиле НАТО савезу и земље потписнице Варшавског уговора. Између два супротстављена блока наступа време хладног рата у којем обавештајне и контраобавештајне службе имају водећу улогу у заузимању примата у светској политици. Економска шпијунажа у то време није представљала посебан сегмент већ је била део војно–политичке шпијунаже, с тим да су се прикупљени подаци користили у циљу побољшања привредних капацитета сопствене националне државе. Распадом Варшавског блока и окончањем биполарне поделе света, економска шпијунажа заузима централно место у стратегијама савремених држава. Значај економског развоја заузима важно место и у развоју осталих области као што је одбрана, индустрија, квалитет и степен међународне сарадње. Америчка служба ФБИ прави

¹ С обзиром да се у развијеним земљама чешће користи израз индустријска шпијунажа, определићемо се за овај назив.

разлику између економске и индустријске шпијунаже, на тај начин што првом управља држава, а спроводе је обавештајне институције које, применом легалних и нелегалних метода, прикупљају тајне податке од значаја за конкурентску државу и користе их за јачање сопственог државног и приватног сектора, док индустријском шпијунажом управљају приватни пословни субјекти у циљу постизања пословне предности у односу на конкуренцију (Тепавец 2019, 168).

Дакле, индустријска шпијунажа представља корпорацијски облик шпијунаже одређен предметом-облашћу деликта. То је, заправо, тајно прикупљање података који су пословна, то јест, индустријска или технолошка тајна. Практикује се у организацији мултинационалних компанија или обавештајних служби земаља које нису потписнице међународних конвенција о патентима и лиценцама. Тако се прибављају подаци о проналасцима и иновацијама савремених техничких уређаја и направа, технолошких процеса и рецептура нових производа, такозваних брендова (Бошковић 2017).

Не треба да чуди што су све иоле снажније обавештајне службе прибављале научно-техничке информације велике вредности, с обзиром на велике економске добитке.² Ниједна влада, а тиме ниједна држава, не може себи допустити ту лагодност да се економске и друге активности одвијају мимо ње. Теоретичари безбедности су давно утврдили да су економске полуге којима располаже власт јаче и значајније од полуга силе (војске и полиције). Тиме долазимо до тезе да је напад или рушевање економске безбедности и економског система некада опасније и перфидније од напада на друге системе државе. Осим тога, држава на себе преузима мноштво задатака у сфери економије, како би успоставила неопходну хармонију у свим сферама друштвене делатности. Држава,

2 Тако, поједини припадници обавештајне службе тврде да је (некадашњи) КГБ коаутор огромног броја совјетских научних открића и изума. С тим у вези, некадашњи припадници службе безбедности гадашњег СССР-а наводе: „Ми смо добијали задатке из научних центара и усмеравали своје агенте и задобијање те или неке друге научно-техничке информације. И тако један агент донесе један податак из неке земље, други-из друге, трећи из треће и тако даље. А онда гледаш-и научно откриће и технички пробој совјетских научника! Ето тако су код нас настале напредне технологије. Довучене су мало по мало из читавог света. И иначе, у том правцу раде све обавештајне службе света. Због тога што стотине милиона морају да се уложе у неке пројекте, а они могу скоро бесплатно да се украду готови. У име државних интереса“ (Север 2017, 109).

за то захтева од јавног и приватног сектора, од појединаца и колективитета, да поштују законе и друге норме и да остварују своју улогу према држави у складу са правима и дужностима, управо ради заштите националне безбедности, иако то на први поглед није одмах видљиво (Стајић и Милошевић 2017, 176).

Штете од индустријске шпијунаже су велике и крећу се у милијардама америчких долара годишње. Треба истаћи да све велике силе шпијунирају једне друге и воле да се докопају осетљивих података (економског карактера) конкурентских земаља. Пракса показује да индустријска шпијунажа у највећој могућој мери „поткопава“ политичке односе између државе која је украла неку индустријску тајну и државе која је била жртва таквих активности. Историја је пуна примера индустријске шпијунаже, при чему ће на овом месту бити обрађени примери индустријске шпијунаже у односима између САД и Кине.

Русија и Кина прилагодиле су се техникама ратовања информационог доба, усвојиле асиметричне стратегије, модернизовале своје војске и научиле лекције о значају „меке моћи“, те је јаз у погледу моћи између њих и САД ужи него раније. Објективна процена стања упућује на закључак да је амерички поредак достигао своје максималне границе и да се не може више ширити без угрожавања унутрашње стабилности. Уместо либералног „бизниса промоције демократије“, најреалнија опција коју и један број америчких аутора саветује јесте „укопавање“ (*“re-entrenchment”*) тј. консолидација добијеног која ће значити да Вашингтон треба да се спреми на дуг период компетитивне коегзистенције са либералним великим силама (Jennifer Lind, William Wohlforth 2019, 71 цитирано у: Цветићанин и Благојевић 2019, 54).

МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ ШПИЈУНАЖЕ

Кад је реч о индустријској шпијунажи, треба истаћи да државе углавном прибегавају примени домаћих прописа, посебно из домена кривичног права, како би заштитиле националну безбедност. Међутим, проблем настаје због ограничене територијалне важности националне легислативе на

лица која су напустила њену територију и вратила се у матичне државе. То посебно долази до изражаја код индустријске (сајбер) шпијунаже, јер извршилац кривичног дела шпијунаже не борави физички на територији погођене државе. Треба истаћи да на међународном плану не постоји велики број релевантних аката који би се односили на индустријску шпијунажу, због тога што државе сматрају да су одредбе међународног привредног права, махом, неприменљиве на индустријску шпијунажу.

Ипак, могла би се, макар посредно, пронаћи одређена интеракција између индустријске шпијунаже и правила међународног привредног права. С тим у вези, од значаја је Париска конвенција о заштити индустријске својине (УПКЗИС 1986), али и важећа правила у оквиру Светске трговинске организације. Према члану 10. bis ове Конвенције, земље Уније за заштиту индустријске својине обавезују се да осигурају припадницима Уније једну стварну заштиту против нелојалне конкуренције. Акт нелојалне конкуренције представља сваки акт конкуренције, који је противан поштеним обичајима у индустрији или трговини. У складу са Конвенцијом, треба забранити нарочито:

- 1) било каква дела која по својој природи могу створити забуну, ма којим средством, са предузећем, производима или индустријском односно трговинском делатношћу једног конкурента;
- 2) лажне примедбе, при вођењу трговине, такве природе да дискредитују предузеће, производе или индустријску односно трговинску делатност једног конкурента;
- 3) ознаке или наводе чија употреба у трговини може довести јавност у заблуду о пореклу, начину производње, особинама, погодностима за употребу или количини робе.

С обзиром на наведену одредбу, може се констатовати да индустријска шпијунажа представља *акт (нелојалне) конкуренције*, с обзиром да се тако нарушава конкурентска способност компаније која је жртва тих активности, односно непоштовања поштених обичаја у индустрији или трговини.

Друго, индустријска шпијунажа често подразумева да се од погођене компаније прибављају поверљиве пословне информације у вези са запосленим лицима, купцима или добављачима, набавним ценама и слично. Због тога се индустријска шпијунажа може такође окарактерисати као акт нелојалне (нефер) конкуренције. Треће, државе чланице Светске трговинске организације, у случају да су њихове компаније погођене активностима индустријске шпијунаже од стране других држава, могу интересе својих компанија да заштите пред телом за решавање спорова, Панелом. Панел ће препоручити држави нападачу да прекине са спровођењем недозвољених активности (индустријске шпијунаже). У случају да се и даље настави са тим активностима, Тело за решавање спорова при Светској трговинској организацији ће дозволити погођеној држави да суспендује примену обавеза или уступака у складу са закљученим споразумима. У складу са чланом 22.4 Споразума о решавању спорова, санкција за кршење споразума ће бити еквивалентна нивоу поништења или оштећења претрпљеног од стране погођене државе (услед индустријске шпијунаже) и мора утицати на државу прекршиоца да се убудуће придржава одговарајућих прописа. Дакле, на основу реченог, може се закључити да правила међународног трговинског права и правила Светске трговинске организације екстензивним тумачењем могу да се примене и на акте индустријске шпијунаже.

Други значајан међународно-правни акт представља Бечка конвенција о дипломатским односима, која је ступила на снагу 1964. године (БКДО 1964). У складу са поменутом Конвенцијом, једна од функција дипломатске мисије је да обавештавају, свим дозвољеним средствима, о условима и развоју догађаја у држави код које се акредитује и подношењу извештаја о томе влади државе која акредитује (БКДО 1964, чл. 3). Даље, сва лица која уживају привилегије и имунитете према овој Конвенцији дужна су да поштују законе и прописе државе код које се акредитује. Она су такође дужна да се не мешају у унутрашње ствари те државе. Истовремено, сви службени послови са државом код које се акредитује, а које држава која акредитује поверава мисији, морају се водити са министарством иностраних послова државе код

које се акредитује или његовим посредством, или са неким министарством о коме буде договорено. Просторије мисије не смеју се употребљавати за циљеве који нису у складу са функцијама мисије онако како су одређене овом конвенцијом или другим правилима општег међународног права или посебним споразумима на снази између државе која акредитује и државе код које се акредитује (БКДО 1964, чл. 41). Дакле, дипломата мора да познаје позитивно-правне прописе државе домаћина, нарочито оних који се односе на шпијунажу.³ У супротном, постоји ризик избијања озбиљног међународног инцидента који се, неретко, завршава проглашењем одговорног лица за *persona non grata*, односно његовим протеривањем из земље домаћина.

Такође, овом Конвенцијом се гарантује да је личност дипломатског агента неприкосновена. Он не може бити подвргнут никаквој врсти хапшења или притвора. Држава код које се акредитује третира га с дужним поштовањем и предузима све разумне мере да би спречила наношење увреда његовој личности, његовој слободи или његовом достојанству (БКДО 1964, чл. 29). Важна је и одредба Конвенције по којој дипломатски агент ужива имунитет од кривичног судства државе код које се акредитује (БКДО 1964, чл. 31). Бечка конвенција о дипломатским односима предвиђа и неповредивост просторија мисија, а органима државе је дозвољено да у њих уђу само уз пристанак шефа мисије. Држава код које се акредитује има специјалну обавезу да предузме све потребне мере да би спречила насилан улазак у просторије мисије или њихово оштећење, нарушавање мира мисије или повреду њеног достојанства. Просторије мисије, намештај и други предмети који се у њима налазе, као ни превозна средства мисије не могу бити предмет никаквог претреса, реквизиције, заплена или мере извршења. Под резервом закона и прописа који се односе на зоне у које је улаз забрањен или посебно регулисан из разлога националне безбедности, држава код које се акредитује обезбеђује свим члановима мисије слободу путовања и кретања на својој територији (БКДО 1964, чл. 22,24,26).

³ У нашој земљи кривично дело шпијунажа је уређено чланом 315. Кривичног законика Републике Србије (КЗРС 2019).

НЕКИ СЛУЧАЈЕВИ КОЈИ СЕ ПОВЕЗУЈУ СА ИНДУСТРИЈСКОМ ШПИЈУНАЖОМ

У пракси је било доста примера индустријске шпијунаже међу великим силама, а случај који је нарочито интересантан за односе између САД и Кине, прераставши у праву међународну аферу, односи се на компанију *Huawei*. Поменута компанија је постала предмет спора између две суперсиле у последње време, с обзиром на бројне оптужбе које стижу са америчке стране да се *Huawei*, поред основне делатности, бави и индустријском шпијунажом у корист кинеске владе. Афера око компаније *Huawei* попримила је и политичке димензије, нарочито у светлу актуелног трговинског рата између две државе, који се све више заоштрава и прети да остави озбиљне последице по целокупну светску економију.

Иначе, кинеска компанија *Huawei Technologies Co*, једна од највећих у свету, све више „жуља” америчку владу и то баш у тренутку када та кинеска компанија заузима водећу улогу у новој бежичној технологији познатој као 5G, пише „Блумберг”. *Huawei* се тако недавно суочио са разним вишеструким искушењима, попут хапшења свог главног финансијског директора у Канади, кривичне пријаве у САД, могућег прекида сарадње са свим америчким компанијама и онемогућавања увођења своје нове инфраструктуре широм света. Американци оптужују компанију из Кине да своју опрему користи за шпијунирање америчких интереса, као и да крши америчке санкције Ираку. Сједињене Америчке Државе су још током 2018. године практично забраниле продају *Huawei* телефона кроз понуду оператора, па чак и кроз канале слободне продаје. Досадашња истраживања нису довела у везу компанију *Huawei* са могућностима шпијунирања, као ни са кршењем досадашњих протокола безбедности ни у једној земљи, док су нова испитивања у току. Сједињене Америчке Државе су чак тужиле *Huawei* за шпијунажу. Амерички званичници већ неко време претпостављају, оправдано или не, да компанија *Huawei* ради за интересе кинеске владе. У извештају америчких обавештајних служби из 2014. године, компаније *Huawei* и *ZTE Corp*, означене су као потенцијалне „претње по безбедност”. У том извештају се наводи да је *Hua-*

wei одбио да пружи информације о „војној позадини” оснивача *Huawei* -ја Рена Женгфеија (*Ren Zhengfei*), бившег инжењера Народноослободилачке војске. Под изговором „претњи по безбедност”, америчка влада страхује да би напредком развоја технологије произвођачи из других земаља могли да, помоћу својих компоненти, омогуће њиховим обавештајним агенцијама приступ поверљивим информацијама, пише „Блумберг”. Током 2011. и 2012. године компанија Водафон (*Vodafone*) је на *Huawei* рутерима и другој опреми, уочио тзв. *backdoors* у софтверу, која су кинеској компанији могли да омогуће недозвољени приступ Водафоновој фиксној интернет мрежи у Италији, чиме су се могле прикупљати разне информације. Није утврђено да ли је та грешка била намерна или случајна, али су наводи италијанске компаније прилично наштетили *Huawei* репутацији. Поготово што је Водафон тражио да се исправи грешка, а *Huawei* је тврдио да је све исправљено. Да би се потом утврдило да проблем и даље постоји. Тек накнадно је решен. Амерички државни секретар Мајкл Помпео (*Michael Pompeo*) изјавио је да би САД могле да стопирају размену обавештајних података са савезницима НАТО-а ако оне наставе да користе *Huawei* опрему. Компанија *Huawei* у више наврата је негирала да помаже Пекингу при шпијунажи других земаља и истакла да нико до сада није пружио никакав уверљив доказ који би ишли у прилог таквим оптужбама. И поменути Рен Женгфеи је у јануару рекао да је поносан на своју каријеру и чланство у Комунистичкој партији Кине, али је одбацио тврдње да је компанија *Huawei* давала властима у Пекингу информације о клијентима (Čavić 2019).

Поједине америчке компаније су до сада већ оптуживале *Huawei* за крађу интелектуалне својине. Моторола (*Motorola*) је, рецимо, 2010. године, поднела тужбу против кинеске компаније у којој је изнела тврдњу да се „уротила са бившим запосленима како би дошла до пословних тајни Мотороле”. Пре две године, амерички суд је утврдио како је *Huawei* одговоран за крађу роботске технологије компаније *T-Mobile US Inc*, а крајем јануара је Министарство правосуђа САД подигло оптужницу против кинеске компаније *Huawei* због крађе пословних тајни, а то је повезано са случајем из 2017. године. Догодио се и случај хапшења радника *Huawei* у Пољској, који је осумњичен

да је шпијунирао за кинеску владу. Тај радник је отпуштен, а *Huawei* је одбацио оптужбе. „Кинеска економска шпијунажа” је појам који се све чешће користи у САД, а наведени примери, као и оптужбе на рачун кинеске државне фирме „*Fujian Jinhua Integrated Circuit Co*”, њеног тајванског сарадника и још три особе за крађу пословних тајни компаније „*Micron Technology Inc*”, показују да САД немају намеру да дозволе Кинезима да превладају у овој области (Cavić 2019).

Huawei је оптужен и за индустријску шпијунажу, због чега ФБИ, ЦИА и друге државне агенције позивају да се *Huawei* опрема и телефони не користе. Наводно, *Huawei* инжењери су украли делове робота „*Tappy*” и његове функције, приликом посете Т-Мобиле центру (*T-Mobile Center*), због чега је у оптужбу умешан и директор тог националног оператора у САД. Према овим оптужбама *Huawei* је на овај начин успео да унапреди и направи свог робота, који се, као и „*Tappy*”, користи за симулацију смартфон употребе (Mondo Portal 2019s).

Huawei је потом у марту 2019. године кренуо у противнапад, па је америчком Савезном суду поднео тужбу против статута којим се спречава агенцијама САД да користе његову опрему.

Председник САД, Доналд Трамп, потписао је директиву (President of the United States 2020) којом се америчким фирмама забрањује коришћење телекомуникационе опреме из извора који се сматрају претњом по националну сигурност. Иако у почетку није било прецизирано који се то извори сматрају за несигурне, свима је било јасно да одлука обухвата и кинеског гиганта *Huawei*. Убрзо је дошла и формална потврда од стране америчког министра трговине, који је додао *Huawei* на списак забрањених компанија. Ово представља врло конкретан потез Вашингтона који долази после дугог периода у којима је *Huawei* оптуживан за шпијунажу. Кинеска компанија је оптуживана и да је уско повезана с владајућом Комунистичком партијом Кине. Званичници ову директиву представљају као доказ да је Трамп предан томе да очува националне мреже од страних противника. Обавештајне службе упозоравају да би кинеска компанија могла да контролише мреже и сумњају да би могла да пресреће и преусмерава сигурне поруке у

Кину. Најгори сценарио, по њима, јесте да би кинеске власти могле да нареде *Huawei*-ју да блокира мреже у случају неког сукоба и да тако онемогући функционисање читаве америчке инфраструктуре, укључујући гасоводе и телекомуникацију. Ова одлука долази усред ескалације економског рата између Кине и САД. Сједињене Државе су више него дупло повећале таксе на неке кинеске производе, а друга страна је најавила да ће узвратити истом мером. Осим очигледних проблема које ово може да створи за *Huawei* на америчком тржишту, постоји и питање компоненти које купују од Интел-а и *Qualcomm*-а, а које користе за производњу паметних телефона (*smartphone*) и лаптопова. По новим правилима, америчке компаније морају да добију специјалну дозволу да би продавале технологију *Huawei*-ју. Штавише, ова директива се односи и на већ купљену телекомуникациону опрему из несигурних извора. Ипак, званичници се не изјашњавају поводом тога да ли ће влада финансијски помоћи у уклањању старе опреме, нити какве казне ће бити за оне који прекрше нову политику (Marković 2019).

Предвођени америчким државним секретаром Мајком Помпеом, амерички званичници су месецима упозоравали своје савезнике да ће престати да деле обавештајне податке ако они наставе да користе *Huawei* и друге кинеске технологије за развијање 5G мрежа. Осим САД, за сада су и Аустралија и Нови Зеланд увели сличне забране које се односе на *Huawei*. Дебате су започете у многим другим државама. Вероватно је највећи тас на ваги чињеница да *Huawei* представља лидера у развоју 5G технологије. Пошто се ова технологија сматра за срж економије у будућности, не чуди изражена подела у европским земљама. Недавно је бивша британска премијерка Тереза Меј отпустила министра одбране Гевина Вилијамсона (*Gavin Williamson*). Он је оптужен да је процурео вест како се Велика Британија спрема да *Huawei*-ју дозволи приступ неким деловима националне 5G мреже. Док се они најближи Терези Меј залажу за ограничено учествовање *Huawei*-ја у британским мрежама, али не и пуну забрану, други су ближи одлуци Трампове администрације. Представник кинеског Министарства трговине, Гао Фенг (*Gao Feng*), изјавио је како ограничавање пословања компаније *Huawei* у САД-у неће ту

државу учинити сигурнијом или јачом. Фенг их упозорава да ће се САД само ограничити на инфериорне, али и скупље, алтернативе, које ће их оставити у заостатку приликом ширења 5G мреже. Упркос бројним критикама и скепси, *Huawei* веома успешно послује. Њихови представници износе како су потписали већ 40 уговора за изградњу 5G мреже, с тим да је више од пола у Европи. Испоручили су чак 70.000 базних станица, кључних компоненти за изградњу мрежа, у местима која се не налазе у Кини (Marković 2019).

Huawei, који прави паметне телефоне, као и опрему за умрежавање повезивање, укључујући и надолazeће супербрзе 5G мреже, већ дуже време је под забраном пословања у Сједињеним Државама, делом због сумњи да би могао изградити „стражња врата” за своју опрему за шпијунирање или злоупотребе мреже, написао је Вашингтон пост. У једном случају описаном у оптужници, коју је објавило америчко Министарство правде, *Huawei* је упутио своје запослене у Сједињеним Државама да украду дизајн робота за тестирање мобилних телефона који је развио амерички *T-Mobile*. Тако је, 29. маја 2013. године, инжењер *Huawei*-а, који је био у посети *T-Mobile*-у, у своју торбу увукао роботску руку и изашао из лабораторије. Преко ноћи је фотографисао уређај и извршио критична мерења пре него што га је сутрадан вратио, извињавајући се да је то урадио „грешком”, преноси Вашингтон Пост и истиче како је *Huawei* имао и бонус програм за раднике који су крали информације од конкурената Водеће кинеске компаније често су блиско повезане с државом и од њих се тражи да буду подређене држави, написао је Вашингтон Пост додајући како, према оптужници, *Huawei*-ев приступ подсећа на кинеску државу: Невезан је за међународно уређење засновано на правилима и закону, и одлучан је да успе користећи крађу и дволичност (Slobodna Европа 2019).

Најновији случај односи се на наводну крађу технологије за ловац најновије генерације Ф-35, када је помоћник председника САД за националну безбедност Џон Болтон (*John Bolton*) оптужио Кину за крађу технологије летелице Ф-35 приликом производње ловца пете генерације. Изразио је забринутост због преноса војне технологије у Кину, истакавши да је кинески ловац пете генерације веома сличан америчком

Ф-35 и да су га Кинези украли. Раније је саопштено да је Болтон у Кијеву разговарао са секретаром Савета за националну безбедност и одбрану Украјине Александром Данилуком о подршци евроатлантским интеграцијама Украјине и начинима да се заштити индустрија земље од „неморалног понашања Кине”. Амерички лист Вол стрит журнал (*The Wall Street Journal*) је пре тога саопштио да Болтон тежи да спречи кинеску компанију „Skajrizon erkraft” да купи више од 50 одсто акција великог украјинског предузећа за авио-производњу „Motor sic” (В92 2019).

Бивши кинески радници у холандској корпорацији ASML Holding N.V. (*ASML*) украли су мноштво корпоративних тајни, носећи корпорацији штету од неколико стотина милиона евра. То пише холандски финансијски лист „*Het Financieele Dagblad* (ФД)”, на основу сопствене истраге. Компанија *ASML* је један од водећих светских произвођача опреме за конструисање чипова. Кинески радници, запослени на високим позицијама, а са везама у кинеском Министарству за науку и технологију, годинама су имали приступ интерној мрежи података у америчкој подружници холандског гиганта у Сан Хозеу, одакле су крали изворне кодове, софтвер, стратегије пласмана и цена и тајна упутства за употребу опреме. Крађу је организовала конкурентска компанија *XTAL Incorporated* (*XTAL*), коју је 2004. године основао бивши кинески радник *ASML* -а, а током времена још неколико кинеских радника прешло је из холандске у конкурентску компанију, која је у веома кратком времену успела да искористи украдено знање и за свега годину дана преотме Холанђанима велике купце, између осталих и електрогиганта Самсунг (*Samsung*). Калифорнијски суд изрекао је крајем 2018. године пресуду, која до сада прошла готово неопажено у медијима, а по којој је конкурентска фирма *XTAL* холандској корпорацији дужна да исплати 223 милиона евра на име одштете. Према писању холандског финансијског листа ФД, кинеска влада је индиректно умешана у индустријску шпијунажу, иако *ASML* за то нема чврсте доказе. Један од извештаја којима лист располаже, међутим, показује да је матична кућа фирме основане 2014. године уживала финансијску подршку Кине у циљу освајања што јаче позиције на светском тржишту чипова.

Штета од неколико стотина милиона евра нанета холандској компанији *ASML*, са седиштем у Фелдховену, на југу Холандије, чини ову крађу највећом индустријском шпијунажом икад (Mondo, 2019n).

Још један случај индустријске шпијунаже догодио се када су амерички царинници и граничари у августу 2017. године отворили пртљаг кинеске пољопривредне делегације, нашли су коверте које садрже посебно генетски модификован пиринач и друге врсте семена, за које тврде да су украдени од једне компаније у Арканзасу. Према кривичној пријави поднетој у Канзасу, то семе, генетски измењено за фармацеутску употребу уз утрошак више милиона долара, набављено је на нелегалан начин уз помоћ двојице кинеских емиграната-биљног генетичара у истраживачком центру у Арканзасу (који је основало министарство пољопривреде) и биотехнолога, који је дипломирао на Државном универзитету Луизијане, а ради у компанији из Колорада, која је поменуто семе и произвела (Jašarević 2018).

О активностима кинеске индустријске шпијунаже се све више говори и пише у САД. Тако, Мишел ван Клив (*Michelle Van Cleavei*), бивша председница Националне службе за контрашпијунажу САД, тим поводом за Њузвик (*Newsweek*) је истакла да је истина да Кина доживљава запањујући привредни раст, али већина људи не зна да је део тога заснован на систематском програму чисте крађе који њихова држава спроводи. Компаније као што су Моторола (*Motorola*), Форд (*Ford*), Џенерал моторс (*General Motors*), Дипон (*Du Pont*) и друге-приватни покретачи иновација и профита-све су на мети Кинеза. Ван Кливова и званичници контраобавештајне службе кажу да су Кинези необично интелигентни и стрпљиви. „Они потајно ангажују комерцијална предузећа да сакупљају стране технологије”, објашњава она. „Убацују „скупљаче” у америчке компаније како би себи олакшали прибављање нових технологија. Пекинг у САД има неформалну организацију која помаже да се ти стручњаци прате како би могли да планирају њихов следећи потез – што значи да ће у том погледу ствари постати још горе. Број пословних људи, научника, инжењера, свршених студената и комерцијалних предузећа из Кине који раде у САД наставља да расте и далеко превазилази наше

могућности да контролишемо њихове потенцијалне илегалне активности“ (Jašarević 2018).

Још један од метода којима се врши индустријска шпијунажа у пракси представљају такозвани “спавачи”. Наиме, много је студената које Кина шаље у САД и који годинама мирују пре него што их позову у акцију, обично након што се запосле у некој фирми која користи високу технологију. Ту је још једна додатна корист: кинеско улагање у обавештајну службу је „практично никакво и све врло уверљиво могу да порекну. Ако погледамо суђења кинеским ‘шпијунима’ додаје он, „готово увек су у питању Кинези који су прва генерација емиграната у САД-они који и даље гаје етничке, културне и емоционалне везе са мајком Кином”, а умешани су и Американци који немају кинеско порекло. „У принципу, претпостављам да већина њих сарађује са Кинезима напросто као плаћеници-због новца. А Кинези умеју добро да искористе све што те људе чини погодним за сарадњу” (Jašarević 2018).

Сматра се и да САД немају свеобухватну стратегију за супротстављање кинеској шпијунажи, иако се Бела кућа и администрација с тим не слажу. Бела кућа је издала и брошуру под називом: “Стратегија за сузбијање крађе пословних тајни САД” (*Administration Strategy on mitigating the theft of U.S. Trade Secrets*), која је навела пет области деловања: дипломатско ангажовање, добру праксу заштите на иницијативу самих индустријских предузећа, интензивирање домаћих законских истрага, ревизију законодавства, помоћ акционара и кампању за информисање јавности. Америчка обавештајна агенција ЦИА и ФБИ имају тај задатак, али то ни најмање није смањило кинеску шпијунажу, бар судећи по случајевима који се гомилају у америчким федералним судовима. Од 2008. до 2010. Министарство правосуђа водило је 26 истрага, које су за резултат имале више од 40 Кинеза осуђених по оптужбама за шпијунажу, крађу индустријских и државних тајни САД и илегални извоз проблематичних материјала у Кину. Истраживање које је спровео Ројтерс (*Reuters*) утврдило је да се у последњих осам година од 280 кривичних гоњења због нелегалног извоза оружја 66 односило на Кинезе (Jašarević 2018).

Трампова администрација је 2018. године чак разматрала и меру којом би се забранило кинеским студентима да студирају у САД, као део „пакета“ мера за борбу против индустријске шпијунаже. Ипак, након многих расправа, ова идеја је одбачена јер се сматрало да би то могло да нанесе више штете него користи америчким интересима (O'Malley 2018).

Познати је и случај бившег инжењера компаније Боинг Донгфан „Грег“ Цхунг-а (*Dongfn Grege Chung*), кинеског порекла, осуђеног на 16 година затвора због крађе пословних тајни у вези са сателитским програмом САД-а. Задуго ће остати запамћен у историји, јер је чак 30 година снабдевао Кину украденим информацијама, достављајући најмногорљуднијој земљи на планети више од 350.000 докумената из једне од најважнијих и најзаштићенијих сфера за САД (Муџановић 2012).

Из свега наведеног, може се закључити да индустријска шпијунажа, нарочито у виду крађе интелектуалне својине, доноси милијарде долара добити, па услед тога расте њен значај у савременом свету. Афера у вези са компанијом *Huawei* показала је сву комплексност овог питања. Показало се да индустријска шпијунажа поприма различите форме и да се методологија рада обавештајних служби развија из дана у дан. Посебно опасан облик индустријске шпијунаже представља крађа интелектуалне својине уз помоћ савремених информационо - комуникационих технологија. Сајбер простор представља ново бојно поље између великих сила, где се применом модерних технологија могу остварити много бољи резултати, него што би се догодило стварањем агентуре у иностраној држави. Утврђено је да су акти индустријске шпијунаже вршени у осетљивим секторима привреде погођене државе (САД у овом случају), или према критичној инфраструктури, а кинеска индустријска шпијунажа односила се на (наводне) крађе технологије за ловац најновије генерације Ф-35, крађе корпорацијских тајни више компанија као што су Моторола, Форд, Ценерал Моторс, Дипон, укључујући и познате америчке компаније у области пољопривреде, затим акте индустријске шпијунаже у области сателитског програма, као и крађе интелектуалне својине уз помоћ такозваних „спавача“, односно кинеских студената у САД.

Мада је у овом раду акценат стављен на индустријску шпијунажу извршену од стране Кине у односу на САД, *то не значи да из супротног смера нема сличних напада*. Може се без устручавања констатовати да ниједна велика сила не преза од вршења аката индустријске шпијунаже, без обзира на то да ли је циљ тих активности политичког, одбрамбеног или економског карактера. Због тога је одбрана од индустријске шпијунаже изузетно комплексно питање, које захтева ангажовање целокупног безбедносног апарата погођене државе. Не треба занемарити ни чињеницу да је безбедносни апарат савремених држава, неретко, оптерећен и другим изазовима, као што је тероризам, организовани криминал, корупција и слично, па се намеће дилема да ли су постојећи ресурси (кадровски и материјално-технички) довољни за борбу против индустријске шпијунаже. Потребно је да и потенцијалне жртве индустријске шпијунаже поведу више рачуна о заштити властитих истраживања и пословних тајни, као и да предузму адекватне мере у области безбедности информација. Све у свему, индустријска шпијунажа (посебно у светлу афере око компаније *Huawei*) представљаће озбиљан политички проблем у односима Кине и САД, што може довести до даље ескалације сукоба између супер - сила у наредном периоду.

ЛИТЕРАТУРА

- Androulidakis Iosif, and Emmanouil Fragkiskos-Kioupakis. 2016. *Industrial Espionage and Technical Surveillance Counter Measurers*, New York: Springer.
- B92. 2019. „Alarm u Vašingtonu: „Kina nam je ukrala tehnologiju za F-35“. 28. avgust 2019. https://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2019&mm=08&dd=28&nav_id=1583590
- Бечка конвенција о дипломатским односима [БКДО], *Службени лист СФРЈ-додатак*, бр. 2/64).
- Бошковић, Мило. 2017. *Лексикон безбедности*, Београд-Нови Сад: Службени гласник.

- Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- Marković, Marko. 2019. „Amerika je zabranila Huawei: Kreće bitka za digitalno nadziranje sveta“. *Startit*. 17. maj 2019. <https://startit.rs/amerika-je-zabranila-huawei-krece-bitka-za-digitalno-nadziranje-sveta/>.
- Mondo Portal. 2019s. „SAD tužile Huawei za prevare, špijunažu, krađu patenata“. 28. januar 2019. <https://mondo.rs/MobIT/Tech-Vesti/a1162564/SAD-Huawei-tuzba-SAD-tuzile-Huawei-SAD-tuzi-Huawei-SAD-tuzba-Huawei-Kina.html>.
- Mondo. 2019n. „Najveća industrijska špijunaža ikada!“ 11. april 2019. <https://mondo.rs/Info/Svet/a1178973/Industrijska-spijunaza-kineski-radnici-ukrali-tajne-ASML-a.html>.
- Mujanović, Erol. 2012. „Industrijska špijunaža: krađe u milionima“. *Aljazeera Balkans*. 14. maj 2012. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/industrijska-spijunaza-krađe-u-milionima>.
- O'Malley, Brendan. 2018. „White House discussed unilateral ban on Chinese students“, *University World News*. 04 October 2018. <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20181004180117952>.
- Petković, Todor. 2009. *Poslovna špijunaža i ekonomsko ratovanje*. Novi Sad: Protexi Group System.
- President of the United States. 2020. Executive Order on Securing the Information and Communications Technology and Services Supply Chain, May 15, 2019, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/executive-order-securing-information-communications-technology-services-supply-chain/> , last accessed 31 March 2020.
- Север, Александар. 2017. *Историја КГБ*. Београд: Логос.
- Slobodna Evropa. 2019. „Slučaj Huawei kao triler o aferama, špijunaži i politici“. 31 januar 2019. <https://www.slobodnaevropa.org/a/slu%20daj-huawei-kao-triler-o-aferama-%20a1pijuna%20bei-i-politici/29742427.html>.

- Стајић, Љубомир, и Горан Милошевић. 2017. „Финансијска делатност државе као фактор економске безбедности-осврт на Републику Србију.“ *Српска политичка мисао* 55(1): 175-195.
- Тепавец, Дејан. 2019. „Шпијунажа као облик угрожавања пословних информација.“, *Војно дело* 71(3): 163-173.
- Уредба о ратификацији Париске конвенције за заштиту индустријске својине од 20. марта 1883. године, ревидирана у Брислу 14. децембра 1900. године, у Вашингтону 2. јуна 1911. године, у Хагу 6. новембра 1925. године, у Лондону 2. јуна 1934. године, у Лисабону 31. октобра 1958. године и у Стокхолму 14. јула 1967. године [УПКЗИС], *Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори и други споразуми*-бр. 5/74 и *Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори*, бр. 7/86 - др. уредба).
- Цветићанин, Невен, и Милан Благојевић. 2019. „Унутрашњи конфликти и спољна политика САД између интервенционизма и изолационизма“, *Српска политичка мисао* 65(3): 43-62.
- Čavić, Marko. 2019. „Zašto su se SAD „okomile“ na Huawei?“. *Mondo*. 20. мај 2019. <https://mondo.rs/MobIT/Tech-Vesti/a1187590/Huawei-i-SAD-sta-je-problem-optuzbe-za-spijunazu.html>.

Siniša Domazet

Faculty for security studies, Educons University

Zdravko Skakavac

Faculty for legal and business studies Lazar Vrkatić, Novi Sad

INDUSTRIAL ESPIONAGE IN CASE OF CHINA AND USA

Resume

Industrial espionage, especially in the form of intellectual property theft, generates billions of dollars profit, and thereby its importance in the modern world is increasing. The scandal regarding the company *Huawei* has showed the complexity of the issue. The company concerned has become a “stumbling block” between the two superpowers, given the numerous accusations that are coming from the US side that Huawei, in general sense, engaged in industrial espionage on behalf of the Chinese government. It was found that the Chinese industrial espionage related to the alleged theft of technology for fighter of the latest generation F-35, corporate secrets of many companies, such as Motorola, Ford, General Motors, DuPont, well-known US companies in the field of agriculture, and in the field of satellite program, as well as theft of intellectual property with the help of so-called “sleepers” in form of Chinese students in the United States. It turned out that industrial espionage takes many forms and that the methodology of intelligence agencies is developing day by day. A particularly dangerous form of industrial espionage represents the theft of intellectual property with the help of modern information and communication technologies. Numerous detected activities in the field of industrial espionage shows that no superpowers does not shy away from committing acts of industrial espionage, regardless of whether the objective of the activities has political, defense or economic character. Although in this paper emphasis is placed on industrial espionage conducted by China against the US, it does not mean that from the opposite direction has similar attacks. Therefore, defense against industrial espionage is very complex issue that requires the

involvement of the entire security apparatus of the affected country. We should not neglect the fact that the security apparatus of modern states, often, burdened with other challenges, such as terrorism, organized crime, corruption which, however, imposes a dilemma whether existing resources (personnel and material-technical) are sufficient to fight against industrial espionage. It is necessary that the potential victims of industrial espionage pay greater attention to the protection of its own research and trade secrets, as well as to take appropriate measures in the field of information security. It is necessary to increase the counter-intelligence protection, but also to develop effective systems of defense against cyber attacks and disclosure of business secrets. Industrial espionage (particularly in light of the scandal around the company Huawei) will be a serious political problem in the relations between China and the US, which may lead to further escalation of the conflict between these states in the future.

Keywords: *law, politics, security, China, USA, industrial espionage, Huawei*

* Овај рад је примљен 7. априла 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

Борис Кривокапић*

*Пословни и правни факултет, Универзитет „Унион –
Никола Тесла“, Београд*

МЕЂУНАРОДНИ ИНЦИДЕНТИ – ПОЈАМ И ВРСТЕ

Сажетак

Рад се бави сложеним проблемом међународних инцидената, који има и теоријски и практични значај. У уводном делу обрађен је појам међународног инцидента, који је дефинисан као неки непријатан случај, мали сукоб и слично, који угрожава или квари односе у међународној заједници, а посебно између држава или изазива друге више или мање изражене штетне последице. Затим је указано на одређене сличности и разлике између међународних инцидената, спорова, криза и конфликта. Други део рада садржи класификацију међународних инцидената према разлозима због којих настају. Ту је указано да инциденти могу настати као последица одлука влада појединих држава, деловања државних органа независно од воље владе, акција независних појединаца, несрећних случајева, природних догађаја, али и из разних других разлога, па чак и услед поступака животиња. Следећи део рада бави се врстама инцидената према њиховој природи при чему су посебно обрађени војни инциденти, гранични инциденти, атентати и дипломатски инциденти, зато што они најчешће избијају између држава и што њихове последице могу бити врло тешке. Коначно, последњи део рада бави се врстама инцидената према њиховим последицама. Ту су дати анализа и примери инцидената који су се претворили у спорове,

* Контакт: krivokapicboris@yahoo.com

инцидената који су прерасли у кризе и, на крају, инцидената који су се изродили у конфликте, било да је неко искористио одређене догађаје или чак сам створио инциденте да би могао да их искористи за своје циљеве, па и започињање оружаног сукоба. Рад садржи заиста велики број примера из праксе, од којих су неки заборављени, а други се тичу најновијих збивања.

Кључне речи: *међународно право, међународни инциденти, међународни спорови, међународне кризе, међународни конфликти*

МЕЂУНАРОДНИ ИНЦИДЕНТ

Под међународним инцидентом обично се има у виду неки непријатан случај, мали сукоб и слично, који угрожава или квари односе у међународној заједници, а посебно између држава или изазива друге више или мање изражене штетне последице.

Ближе гледајући под инцидентима подразумевамо како непожељан, опасан или штетан догађај који су изазвали људи (инцидент у ужем смислу) тако и незгоде или несреће које су се догодиле случајно или дејством више силе, а не као резултат људске воље.

Инциденти су често у вези са међународним споровима, кризама и конфликтима. Штавише, тешки инциденти могу ескалирати у неки од поменутих облика односа. Па ипак, међу њима у принципу постоји разлика (Кривокапић 2017, 250-285).

Премда постоје његове различите дефиниције, неће се погрешити ако се каже да се међународни спор своди на довољно озбиљно неслагање између два или више субјеката међународног права, одн. међународних односа у погледу неке чињенице или права, одн. супротстављање њихових субјективних права, различитих интереса, ставова и аргумената.

Иако међународни инциденти и спорови често воде једни другима, између њих постоји начелна разлика. Спор је различито гледање на неки проблем, сукоб интереса, неслагање

око постојања или непостојања неке чињенице или садржине одређених права и обавеза, док је инцидент – догађај и његова непосредна последица. Спор може постојати и само зато што стране које су уплетене у њега различито гледају на тумачење неког уговора, долазак неке личности на одређену функцију, то где треба да пролази државна граница, то да ли одређени субјект има нека права итд. При томе, не рачунајући давање супротстављених изјава, оцена и захтева, за настанак спора није потребна никаква акција, посебно не акција „на терену“. Напротив, инцидент је нека радња, нека акција, укључујући њене последице – хапшење страног дипломате, заплена страног брода, повреда страног ваздушног простора, обарање страног ваздухоплова итд.

Слично томе и криза често је изазвана неким инцидентом, али ипак представља другачију појаву (разне дефиниције међународних криза види код: Işyar 2008, 1-10; Зорић 2010, 294-299; Иљин 2008, 83). О кризама се може говорити у ширем и ужем смислу.

У ширем значењу, под међународном кризом се има у виду озбиљан проблем који је захватио читав свет, већи део света, одређени регион или макар задире у интересе и односе две или више држава. Тако се нпр. говори о светској економској кризи, талачкој кризи, избегличкој кризи, нафтној кризи итд. У ужем значењу међународном кризом назива се заостравање односа, нарочито озбиљан спор, поремећај односа и конфронтација између две или више држава или других субјеката међународних односа у вези са неким конкретним проблемом политичке, војне, економске, идеолошке и сличне природе. Понекад се ово стање описује као „ни рат, ни мир“ (Houben 2005, 12).

Без обзира на то да ли се криза схвата у ширем или ужем смислу, њу по природи ствари изазива неки догађај или сплет околности. Стога би се могло рећи да је криза инцидент који је измакао контроли. Па ипак, она се разликује од инцидента по низу елемената - по природи (инцидент је догађај, а криза стање односа), трајању (инцидент се догоди, а криза траје), начину решавања (инцидент се обично решава на основу заједничке истраге и објективног налаза, а криза заједничким споразумом,

често на бази компромиса) итд. Уосталом, огромна већина инцидената не прераста у кризу.

Најзад, у правној, социолошкој, политиколошкој, филозофској и другој литератури нема сагласности око тога шта је конфликт, када он постоји и по чему се разликује од сличних појава, посебно од инцидента и кризе (Лебедева 1999, 12-22, 36-45). Нама се чини да се може рећи да је конфликт назив за оштро супротстављање ставова, озбиљну препирку, кораке који се свесно предузимају у неспојивим правцима и слично, а у посебном значењу за најгори облик нарушавања пријатељских односа између држава – оружани сукоб (Кривокапић 2017¹, 451-464). У односу на инцидент, конфликт се обично разликује по разлогу настанка (инциденти су последица неке радње, док конфликти могу настати и само због међусобне мржње или другог ирационалног разлога), природи (подразумева сучељавање интереса, идеја, ставова и слично, што не мора постојати код инцидента), дужини трајања (конфликт подразумева одређено трајање), тежини последица (није правило, али последице конфликта, посебно оружаних, најчешће су много теже од последица инцидената) итд. Па ипак, у неким случајевима може се догодити да исту ситуацију једна страна означи као инцидент, а друга као конфликт (нпр. краткотрајни окршај граничара, ратних бродова, војних авиона и слично).

ВРСТЕ ИНЦИДЕНАТА ПРЕМА РАЗЛОЗИМА ЗБОГ КОЛИХ НАСТАЈУ

Могући су разни међународни инциденти, што значи они који на неки начин укључују две или неколико држава одн. друге одговарајуће субјекте и више или мање утичу на међународне односе, па и мир у свету. Могу настати као последица одлука влада појединих држава, деловања државних органа независно од воље владе, акција независних појединаца, несрећних случајева, природних догађаја, али и из разних других разлога, па чак и услед поступака животиња.

Инциденти изазвани одлуком владе

Када је инцидент изазван одлуком неке владе (мисли се на државну власт у ширем смислу, а не само на министарски савет) то може бити увод у озбиљан сукоб, па и рат. Па ипак, најчешће се све заврши само привременим кварењем односа између држава, дипломатским демаршом (евентуално, повлачењем амбасадора или прекидом дипломатских односа), кратком насилном акцијом и слично. У овом последњем случају примери су разне оружане интервенције, посебно оне које су биле ограниченог циља, релативно краткотрајне и без великих жртава, те се углавном не називају агресијом.

Тако се у пракси повремено срећу упади оружаних снага једне државе у другу ради ослобађања сопствених држављана, неутрализације терориста и слично. У таквим случајевима често нема међународног спора као таквог, као што нема ни стварног међународног сукоба, већ се ради о муњевитој акцији коју страна која је предузима доживљава као неку врсту самопомоћи (Кривокапић 2017, 79-83) чак и ако тиме крши међународно право. Конкретни примери су оружана интервенција САД против Камбоце у вези са пленидбом брода *Mayaguez* (1975),¹ акција израелских командоса на аеродрому Ентебе (1976),² акција египатских командоса на аеродрому у Ларнаки (1978)³ и др.

1 Камбоца је због уласка у њене морске воде узаптила амерички трговачки брод "Mayaguez" са 40 чланова посаде, али је убрзо најавила да ће пустити и брод и посаду. Ипак, САД су одмах војно интервенисале, што је довело до тога да је у непотребној акцији, погинуо 41 и рањено 50 америчких војника, с тим да су губици Камбоце непознати, али су несумњиво били још већи.

2 Израелски командоси су упали на аеродром Ентебе у Уганди ради спашавања израелских грађана – путника отетог француског авиона, које је група палестинских терориста држала као таоце. У том подухвату, изведеном не само без сагласности већ и без обавештавања владе Уганде, успели су да ослободе таоце и при томе убили свих 8 отмичара, 45 угандских војника и 3 таоца, а од ватре угандских војника страдао је израелски официр који је командовао акцијом.

3 Двојица терориста убила су учесника међународног скупа на Кипру, Египћанина Ј. Себаија, блиског пријатеља египатског председника А. Садата. Остале присутне су узели за таоце и авионом који су добили од кипарских власти заједно са 11 таласа и 4 члана посаде одлетели ка Блиском Истоку. Пошто ниједна држава није пристала да их прими, вратили су се у Ларнаку. Тада је на своју руку силом интервенисало око 60 египатских командоса који су долетели војним ваздухопловом којем су кипарске власти одобриле слетање, не знајући да су у њему специјалци. То је резултирало разменом ватре између њих и кипарске националне гарде у којој је убијено 15 и рањено отприлике још толико Египћана. Да ствар буде гора, интервенција командоса била је непотребна, јер је након успешних преговора већ почело ослобађање таласа.

Инцидент који је изазван одлуком владе неке државе може настати и из других разлога. Посебно чести су они у вези са граничним и територијалним споровима. Један од многобројних примера везан је заузимање ненасељеног острвца Перехил, како га зову Шпанци, односно Леила, како га зову Мароканци, које је предмет дугогодишњег спора између поменутих земаља. Када се 2002. група мароканских подофицира искрцала на острву, подигла тамо осматрачки пункт и развила заставу своје земље, Шпанија је ради њиховог хитног протеривања ангажовала специјалне јединице, авионе, хеликоптере и ратне бродове. Све се, срећом, завршило без жртава.

Инцидент који је изазван одлуком владе не мора бити војне природе. У неким случајевима инциденти настају зато што органи једне државе (тајне службе, специјалне јединице и слично) врше одређене акције на територији стране земље. Те акције не морају имати оружани карактер у ужем смислу, већ се могу састојати у хапшењу или отмици некога,⁴ убиству одређеног лица (нпр. политичког дисидента који живи у иностранству или вође терористичке организације) и слично.

Поред наведеног, могући су и међународни инциденти ове врсте који уопште не значе примену силе. Примери су разни дипломатски и слични инциденти који могу имати озбиљне последице, али сами по себи настају ненасилним путем.

Инциденти изазвани деловањем државних органа, независно од одлуке владе

Државни органи или службеници могу изазвати међународни инцидент и онда када предузимају неку акцију на своју руку, а не зато што остварују наређење или инструкције власти своје земље. Тако нпр. полицајци могу ухапсити и малтретирати, па и убити страног дипломату, иако им то нико

4 Пример је случај А. Ајхмана који је у нацистичкој Немачкој руководио истребљењем Јевреја. Агенти израелског Мосада открили су га у Аргентини и одатле 1960. отели и тајно пребацили у Израел, где је на јавном процесу осуђен за злочине против човечности и погубљен. Независно од чињенице да се радило о спорој, али достигнујој правди одн. заслуженој казни, сама отмица представљала је међународни инцидент, јер такви акти нису у складу са међународним правом и не би смели да се догађају.

није наредио и премда знају да се ради о личности која ужива дипломатске привилегије и имунитете.

Подразумева се да и у овим случајевима односна држава сноси одговорност за акте својих органа, да је дужна да се извини, надокнади штету и казни кривце. Ипак, такав инцидент најчешће неће тешко повредити односе између држава које су уплетене у њега. Примери су оно што се догодило 1858. у Београду (у то време под турском влашћу) када је турски војник без икаквог повода камењем и бајонетом напао и тешко повредио британског конзула који је након дужег лечења подлегао ранама;⁵ атентат на руског престолонаследника и каснијег цара Николаја II у Јапану 1891, извршен од стране јапанског полицајца;⁶ убиство руског конзула у Косовској Митровици (тада део Турске) 1903. године, од стране турског војника;⁷ убиство руског конзула у Битољу (тада део Турске) 1903. године, од стране турског жандарма;⁸ итд.

Инциденти изазвани акцијама државних органа могу бити и резултат сплета околности. Пример је догађај у Северном мору 1904. године, познат као Инцидент на Догер Бенку (енгл. *Dogger Benk Incident*) који је био последица заблуде и претворио се у озбиљан међудржавни спор.⁹

5 Београдски паша Осман ухапсио је 30 војника и официра који су били уплетени у тај случај и лично се извинио конзулу, а затим су као један вид сатисфакције, на церемонији којој је присуствовао британски амбасадор испале не салве из 21 топа и свирала је турска војна музика.

6 Док се после излета враћао у Кјото, напао га је јапански полицајца, успевши да га катаном 2 пута посече по глави. Мотиви нападача нису никада разјашњени, али се верује да се радило о мржњи према странцима и томе да је почасте које су указане странцу, доживео као увреду јапанског императора и народа. Осуђен је на доживотну робију (умро је у тамници после само 3 месеца, наводно од упале плућа), јапански министри унутрашњих послова, спољних послова и правде дали су оставке, а гувернер области у којој се напад догодио је смењен. Између Русије и Јапана није због овог инцидента избио конфликт, нити је настао спор.

7 На њега је са леђа пуцао каплар турске војске, етнички Албанац, који је ухваћен и признао да је то урадио по наговору вођа локалних Албанаца. Након 10 дана конзул је умро од последица рањавања.

8 На улазу у град убио га је турски жандарм – етнички Албанац, који му је пуцао у главу и стомак. Пошто је то било друго убиство руских конзула у Турској у размаку од свега 4 месеца, из Севастопоља је ка обалама Турске испловила ескадра од 14 бродова. Чинили се да је рат неизбежан. Спречен је захваљујући хитном предузимању корака – турски султан Абдул-Хамид II извинио се руском цару Николају II: убица и његов саучесник су одмах погубљени; Али Риза-паша, валија (гувернер) Битољског вилаета који је имао везе са атентатом је осуђен и протеран у Либију; из затвора су пуштени македонски сељаци.

9 У току руско-јапанског рата, руска ескадра под командом адмирала Рождественског, на путу ка Јапану је у средишњем делу Северног мора који се зове Догер Бенк 22.10.1904.

Инциденти изазвани акцијама независних појединаца и група

Типични примери су разни терористички акти који су погодили интересе две или више држава. То ће бити случај ако су жртве и/или нападачи странци, ако је напад извршен на дипломатско представништво, саобраћајна средства и/или држављане односне земље у иностранству и слично. Међународни карактер ових инцидената огледа се и у њиховим последицама – они могу изазвати страх и панику прекограничних размера; довести до прекида или ометања међународног саобраћаја; изазвати тешке штетне последице по здравље и животну средину (нпр. у случају да терористи користе „прљаву“ или атомску бомбу) итд. Без обзира на све то, онда када се не могу приписати ниједној држави (када нема доказа да је нека земља на било који начин помогла терористе) ови догађаји сами по себи не отварају међународни спор нити воде сукобу између држава.

У историји, па и савременој пракси било је много терористичких и других напада на дипломатско-конзуларна представништва¹⁰ и саме стране високе државне функционере и дипломатско-конзуларне представнике. Животе су изгубили дипломате САД у Гватемали 1968, Картуму 1973, Никозији 1974, Бејруту 1976, Кабулу 1979, Паризу 1982, Атини 1988, Аману 2002, Картуму 2008, Бенгазији 2012; Уједињеног Краљевства у Ирској 1976, Хагу 1979, Истанбулу 2003; Турске у Санта Барбари (САД) 1973, Бечу 1975, Паризу 1975. и 1981,

грешком напала групу од 48 британских рибарских бродова за које јој се учинило да су јапанске торпиљерке. Један британски брод је потопљен, 2 британска морнара су погинула, а 6 је рањено. Када је Британија енергично протестовала тражећи извештаје, велику накнаду штете. и строго кажњае одговорног официра, питање је поверено међународној истражној комисији која је седела у Паризу, а чинили су је по један високи морнарички официр из Русије, Велике Британије, Француске, Аустро-Угарске и САД. Она је прогласила Русију кривом, али је приметила да се заблуда у извесној мери може оправдати. Русија је прихватила одлуку и исплатила британској влади на име одштете 65.000 фунти, док је Британија одустала од инсистирања на кажњавању руског адмирала.

10 Нпр. заузимање шпанске амбасале у Гватемали 1980. од стране фармера, радника и студената и окршај са полицијом у којем је амбасада спаљена; заузимање иранске амбасале у Лондону 1980. од стране арапских сепаратиста и талачка криза која је завршена упадом специјалаца и ликвидацијом терориста; самоубилачки бомбашки напади на ирачку амбасаду у Бејруту 1981, америчку амбасаду у Бејруту 1983. и 1984, индијску амбасаду у Кабулу 2009. и иранску амбасаду у Бејруту 2013; напади на амбасаду Турске у Лисабону 1983, Египта у Исламабаду 1995, Јордана у Багдаду 2003 итд.

Атини 1980. и 1984, Отави 1982, Београду 1983, Багдаду 1993; итд. Неке од њих нападачи су упуцали на улици, друге су отели и убили, трећи су колима нагазили на подметнуту мину, четврти су страдали у експлозији аутомобила-бомбе итд.

Један од новијих случајева је убиство 19.12.2016. у Анкари амбасадора Русије А. Карлова. док је држао говор на отварању изложбе фотографија о Русији. Њега је, узвикујући пароле у вези са ратом у Сирији (у којем је Русија подржавала легалну владу у Дамаску, а Турска њене противнике) из непосредне близине са 9 хитаца са леђа погодио припадник турске специјалне полиције који у том тренутку није био на дужности. Убиство се догодило пред бројним ТВ камерама, а убицу је ликвидирала противтерористичка јединица.

Инциденти се могу огледати и у нападима друге врсте, као што су пребијање, гађање разним предметима (јајима, кесама са бојом, ципелама¹¹ итд.). Нарочито су честе отмице дипломата, па је за њих скован и посебан термин *дипломница* одн. енгл. *diplomapping* (Baumann 1973, 32, 100).

Посебан проблем настаје када постоји сумња, а тим пре када се појаве докази да премда су наоко инцидент изазвали појединци, иза њега заправо стоје одређене државе и њихове службе. То може довести до погоршања односа, узвратних мера, па и оружаног сукоба.

Инциденти изазвани несрећним случајевима и природним догађајима

Понекад се јављају међународни инциденти који су настали као резултат догађаја до којих је дошло без људске воље. Када произведу штетне последице, државе обично притичу у помоћ једна другој, како би се спасило становништво, спречило ширење заразе или велико оштећење животне средине и слично. Међутим, исто тако могу да се отворе и спорна питања, посебно у вези са обавезом накнаде претрпљене штете.

¹¹ Тако је 2008. у Багдаду један ирачки новинар током прес конференције гађао председника САД Џорџа Буша ципелама, због чега је провео 9 месеци у затвору. Гађање некога обућом се у арапском свету сматра тешком увредом.

Неки од примера из праксе су: пад совјетског шпијунског сателита *Космос 954* на територију Канаде (1978),¹² нуклеарна катастрофа у Чернобиљу (1986),¹³ експлозија нафтне платформе у Мексичком заливу (2010)¹⁴ итд.

Када се утврди да је посреди несрећан случај, обично све на томе и остане. Међутим, понекад је тешко одагнати сумњу да није у питању несрећа већ нешто друго.

Пример је пад 10.4.2010. у близини Смољенска (Русија) авиона високе пољске делегације на челу са председником Л. Качинским. Погинули су сви путници и чланови посаде – њих 96. По званичној верзији авион се срушио због густе магле. Премда је контрола лета покушавала да га преусмери на други аеродром, пилоти су то одбили и авион је приликом четвртог покушаја слетања ударио у дрвеће (капетанов електронски мерач висине је из неког разлога показивао 170 м већу висину од стварне). Након истраге, пољска влада је признала да је за удес крив пилот, али је истакла да је делом одговорна и руска контрола лета која је авиону дала погрешне податке о његовој позицији. Да све буде замршеније, комисија посланика пољског Сејма дошла је до закључка да су се свега неколико секунди пре пада у авиону догодиле две експлозије - прва на левом крилу, а друга у самом репу. Пољске новине су писале да су на остацима авиона нађени трагови експлозива, али је пољски ја тужилац то негирао.

12 Жртва није било, али пошто је сателит био на нуклеарни погон, изазвао је радиоактивно загађење подручја у коме је пао. СССР је на име одштете исплатио Канади договорених 3 милиона канадских долара.

13 Експлозија реактора у атомској централи у Припјату, на територији Украјине, тада у саставу СССР избацила је у ваздух 8 тона радиоактивног отпада, изазвавши радијацију 400 пута већу од оне настале од атомске бомбе бачене на Хиросиму. Радиоактивни облаци проширили су се на велики део Европе, више од хиљаду километара далеко. Интензивно ослобађање радиоактивних елемената заустављено је тек после неколико дана, када је реактор обложен бетонским „саркофагом“. То је пример догађаја у коме је легалном активношћу – производњом електричне енергије, услед несрећног случаја причињена огромна штета другим државама - тешка обољења становништва, контаминација земљишта и вода итд.

14 На 42 миље (око 80 км) од обала Луизијане (САД) експлодирала је, запалила се и потонула велика нафтна платформа *Deepwater Horizon* британске компаније *BP*. Погинуло је 11 и повређено 17 чланова посаде. За 87 дана, колико је трајао процес затварања изливања нафте и гаса, из бушотине на дубини око 1.600 м, истекло је 500.000 до 1.000.000 тона сирове нафте. Нафтна мрља захватила је 176.000 км² површине мора, а загађено је и око 3.100 км² морског дна и више од 1.700 км обале САД, што је изазвало еколошку катастрофу.

Овакви догађаји стављају на пробу међусобно поверење и пријатељске односе укључених држава. Лако се може догодити да једна страна не прихвати да се инцидент догодио услед случаја или више силе и оптужи другу страну да стоји иза свега. Тада може избити озбиљан спор, а било је и ратова који су започети на тој основи.

Један од познатих примера је експлозија 1898. на оклопној крстарици *Мејн (USS Maine)* укотвљеној пред Хаваном. Брод је експлодирао и потонуо под неразјашњеним околностима, одневши живот 266 чланова посаде. Пошто је Куба била под шпанском влашћу, САД су оптужиле Шпанију, почеле рат против ње и одузеле јој Кубу. Остале су многе спекулације, од тога да је брод уништен шпанском мином која је ноћу примакнута уз бок брода, до тога да су САД саме исконструисале догађај, како би добиле повод за већ планирани рат. Данас се углавном сматра да је у одељењу за угаљ избио пожар, који се проширио на складиште муниције.

Инциденти које су изазвале животиње

Ма како необично може изгледати, неки међународни инциденти избили су због поступака животиња.

Један од њих познат као *Рат због свиње* (1859) почео је тако што је у граничном подручју око острва Сан Хуан, на које су претендовале Велика Британија и САД, амерички фармер убио свињу неког Ирца која му је улазила у башту и јела кромпир. Понудио је да плати 10 долара за животињу, али је Ирац тражио 100 долара. Тада се наљутио и рекао да неће ништа да плати јер је свиња била на његовом имању. Пошто су британске власти запретиле да ће га ухапсити, тражио је заштиту од САД. Дошло је до гомилања трупа са обе стране, укључујући пешадију, топове и ратне бродове. Срећом, заповедници сучељених снага имали су наређење да не нападају први, тако да се све завршило међусобним довикивањем увреда. Када су обавештени Вашингтон и Лондон, предузети су хитни кораци да се путем преговора смањи напетост, повуку војне снаге и ствари врате у нормалне токове.

Занимљив је и Петрички инцидент (1925) који се догодио тако што је грчком граничару на грчко-бугарској граници пас прешао на територију Бугарске. Граничар је потрчао за њим и прешао границу, на шта су бугарски граничари пуцали и убили га. Када су грчки граничари покушали да узму његово тело, дошло је до размене ватре. Грчка је од Бугарске захтевала да у року од 48 сати казни кривце, извини се и плати накнаду штете у износу од 1 милион француских франака. Да би појачала захтев послала је војску која је окупирала део бугарске територије, што је довело до рата између две земље у којем су животе изгубили 122 Грка и 19 Бугара. Конфликт је решен интервенцијом Друштва народа које је Грчку означило као агресора и обавезало је да плати Бугарској 45.000 фунти за накнаду штете, зато што према истражној комисији Друштва која се бавила овим питањем, није било основа да Грчка запоседне део бугарске територије, док је, са друге стране, Грчка изазвала губитке живота и патње бугарског становништва.

Премда је све почело нечим што су учиниле животиње, мора се признати да у оба наведена случаја инциденте нису изазвале оне саме, већ људи – фармер и власник свиње који нису могли да се договоре око висине обештећења односно грчки граничар који је прешао границу и бугарски војници који су га убили.

ВРСТЕ ИНЦИДЕНАТА ПРЕМА ЊИХОВОЈ ПРИРОДИ

Ова подела почива на томе о којој врсти односа се ради одн. о каквој врсти догађаја и њихових последице је реч. У принципу, истоврсни субјекти могу изазвати различите инциденте. И обрнуто, исту врсту инцидента (нпр. атентат) могу изазвати разни фактори – и владе, и државни органи који делују без одобрења владе, и групе, па чак и појединци.

Премда су могуће и другачије класификације, од посебног интереса су војни инциденти, гранични инциденти, атентати и дипломатски инциденти. Ово зато што они најчешће или искључиво избијају између држава и што њихове последице могу бити врло тешке. Подела није потпуна и релативна је јер инциденти често имају истовремено неколико обележја. Тако нпр. војна провокација на граници може се посматрати и

као војни и као гранични инцидент; покушај убиства страног дипломатског представника може се схватити и као атентат и као тежак дипломатски инцидент итд.

Оружани инциденти

Релативно су чести и потенцијално веома опасни. Могу се састојати у самоопаљењу оружја на територију друге земље, у заустављању или потапању брода, у упаду оружаних снага једне државе на територију друге и слично. Неки од примера су већ поменути инциденти на аеродромима Ентебе и Ларнака.

Један од најпознатијих инцидента војне природе који су се догодили после Другог светског рата изазван је тиме што су 22.10.1946, пролазећи кроз Крфски мореуз без претходног тражења одобрења од Албаније, 4 британска ратна брода наишла на мине, при чему су два разарача оштећена, 44 члана посаде су погинула, а 42 је рањено. Албанија, коју је Британија оптужила да је положила мине или дозволила трећој сили да то учини, негирала је своју умешаност и за све оптужила Грчку. Убрзо након инцидента, јединице британске ратне морнарице су, трагајући за доказима о одговорности за удес, без сагласности Албаније претражиле воде мореуза и уклониле из њих 22 мине. Пошто инцидент није могао бити решен пред Саветом безбедности (због вета СССР) Британија га је изнела пред Међународни суд правде. Албанија је најпре оспоравала надлежност Суда, а затим је истакла противзахтев оптуживши Британију за повреду суверенитета албанске територије због слања ратних бродова у албанске територијалне воде и зато што је самовољно спровела операцију чишћења мина у албанским водама после удеса. Мада није прихватио претпоставку да је Албанија поставила мине, Суд је закључио да је она по међународном праву одговорна за експлозије које су се догодиле у њеним водама и за штету и губитак живота који су настали као последица тога и да је дужна да надокнади причињену штету. Поводом албанског противзахтева, није прихватио да је пролазак британских бродова кроз мореуз представљао повреду албанског суверенитета, већ је истакао да Крфски мореуз улази у међународне пловне путеве на којима обална држава не може забранити нешкодљиви пролазак у доба мира.

У погледу друге албанске оптужбе, утврдио је да су британске операције чишћења предузете након експлозија без сагласности обалне државе представљале кршење албанске суверености и биле противне међународном праву. Након вештачења, Суд је утврдио износ накнаде штете (843.947 фунти) који је Албанија дужна да надокнади Великој Британији за оштећење бродова и људске жртве.¹⁵

Међу познате војне инциденте спада и обарање 1.5.1960. изнад СССР америчког шпијунског авиона У-2 (U-2) којим је пилотирао. Оборен је ракетама земља-ваздух на висини од 20.000 м. Совјети су знали да Американци од 1956. у У-2 надлећу њихову територију и снимају стратешке објекте, али је због висине лета шпијунских летелица нису могли да их оборе све док није развијена ракета С-75.

За време Кубанске ракетне кризе (1962) у току само једног дана, 27.10.1962, који је код Американаца са разлогом познат као „Црна субота“, догодила су се чак 3 тешка инцидента. Прво је изнад Кубе оборен амерички шпијунски авион У-2 којом приликом је погинуо пилот. Само 71 минут касније други У-2 је, због наводне грешке у навигацији, ушао дубоко у ваздушни простор СССР. Сматрајући да је у питању нуклеарни бомбардер, Совјети су послали МиГ-ове да га пресретну. Истовремено, САД су као подршку У-2 послали ловце Ф-102, наоружане нуклеарним пројектиlima. Срећом, У-2 је на време променио курс и напустио ваздушни простор СССР. тако да је избегнут ваздушни окршај са несагледивим последицама. Коначно, крајем тог истог дана, у близини Кубе 12 америчких ратних бродова опколило је и дубинским минама гађало совјетску подморницу Б-59, не знајући да је наоружана нуклеарним торпедима. Капетан, који неколика дана није био у радио-вези са Москвом, помислио је да је почео рат и хтео да одговори испаливањем нуклеарног пројектила. Срећом, по протоколу за такву акцију требало је да се сложе три највиша официра. Капетан није добио подршку преостале двојице, те је ова епизода добила срећан крај.¹⁶ Ови догађаји утицали су

¹⁵ Албанија није испунила те своје обавезе из пресуде, али Британија није од Савета безбедности тражила да обезбеди извршење пресуде, мада је на то имала право сходно чл. 94/2 Повеље УН. Питање је коначно решено 1996, када су две земље постигле поравнање пребијањем за неке албанске захтеве против Британије.

¹⁶ За лансирање нуклеарног оружја тражила се једногласна одлука само двојице –

на владе САД и СССР да се хитно окрену мирном решењу кризе, јер је постало јасно да ће можда већ следећи инцидент изазвати нуклеарни рат.

Познат је и Тонкишки инцидент, како се назива наводни напад торпедних чамаца Северног Вијетнама на разараче САД у Тонкишком заливу 4.8.1964. Послужио је председнику САД Ј. Џонсону да добије од Конгреса одобрење за војно ангажовање против Северног Вијетнама (бомбардовање његове територије) након чега су уследили отворено учешће оружаних снага САД у рату у Вијетнаму и ескалација сукоба. Сва накнадна сазнања сугеришу да заправо није било никаквог напада на америчке бродове.

Занимљив инцидент догодио се 12.4.2014. када је у Црном мору руски тактички бомбардер Су-24 чак 12 пута надлетео амерички ракетни разарач „Доналд Кук“ (*USS Donald Cook*) симулирајући напад на њега. Разарач, снабдевен врхунском електронском и другом технологијом, био је блокиран системом за радио-електронско ометање са руског авиона¹⁷ и читавих 90 минута морао да трпи демонстрацију руске надмоћи.¹⁸

У новије оружане инциденте спадају напади 13.6.2019. на два танкера у близини у Персијском заливу. САД и Велика Британија оптужили су Иран, који је одговорио да се ради о америчкој намешталки. Ни данас, више од годину дана након тог догађаја, није јасно шта се заправо догодило – има тврдњи заповедника и политичког официра (комесара) али је изузетно за дату подморницу била је потребна сагласност тројице, јер се на њој налазио и командант подморничке флотиле В. А. Архипов. Његово противљење било је довољно да се одустане од торпедног напада. Извори се не слажу око тога да ли је против лансирања нуклеарних торпеда био и политички официр или је пресудила одлука Архипова. Како год било, подморница је послала поруку: „Прекините провокацију“ и испливала на површину, након чега јој је омогућено да се мирно удаљи.

17 Разарач је имао систем *Aegis* за који су САД тврдиле да је супериорно средство противваздушне одбране, али је то постало неупотребљиво услед дејства руског система ометања *Хибини*. То је утолико значајније када се зна да је разарач намењен и опремљен за заштиту конвоја и борбу против летећих објеката, укључујући крстареће ракете. Другим речима, то није обичан брод, већ такав који би требало да, ослањајући се на врхунску електронику, штити себе и друга пливала.

18 Демонстрација је постигла жељени ефекат, што следи из чланака у медијима, из којих се може сазнати да се амерички брод вратио у луку Констанца у Румунији, да је велики број чланова посаде тражио помоћ психолога, а да је њих 27 њих било толико трауматизовао да су одмах тражили отпуст из војске. Истини за вољу, Американци су догађај приказали сасвим другачије - по њима ништа од тога се није догодило, већ су само 2 руска авиона летела у близини брода.

да су бродови погођени торпедима, да су погођени ракетама, да су страдали од магнетних мина, па и да се експлозија догодила због техничког квара. Посебно је занимљиво да се напад догодио баш у време када је у посети Ирану био премијер Јапана Абе (*Shinzo Abe*) који је дошао да посредује у спору између САД и Ирана и помогне да се смање тензије између тих земаља.

Само неколико дана након тога, између истих страна догодили су се нови инциденти. Прво је Иран 20.6.2019. оборио беспилотну летелицу САД вредну 220 милиона долара, тврдећи да је нарушила његов ваздушни простор. САД су то оспориле и инсистирале да је дрон био у међународном простору. Као одговор за обарање скупе летелице председник САД Трамп наредио је ваздушне ударе на три циља у Ирану, али се предомислио, повукао наређење и саопштио да је одобрио кибер нападе на компјутерске системе које користи иранска Исламска Револуционарна Гарда, са циљем да се она онемогући да лансира ракете.

Поменути случајеви су илустрација чињенице да чак и оружани инцидент не мора сам по себи бити део спора, кризе или конфликта нити обавезно мора да прерасте у њих.

Гранични инциденти

У пракси су чести и из много разлога потенцијално нарочито опасни гранични инциденти. Најчешће се свODE на повреду државне границе од стране власти једне државе која је извршена у миру, а према својој природи није отворени оружани напад (агресија) на другу државу.

До таквог инцидента може доћи зато што га је хтела и свесно изазвала једна страна. Тада он представља једну врсту провокације.¹⁹ Примери су напад на граничаре, намерни улазак војног ваздухоплова у ваздушни простор друге земље, рушење или померање граничних белега и слично.

19 У време сукоба са земљама Источног блока (1948-1953) Југославија је на границама са Албанијом, Бугарском, Мађарском и Румунијом доживела 7.877 инцидента у којима је погинуло 17 југословенских граничара.

Инцидент може бити и резултат сплета околности. Тако се нпр. може догодити да војни ваздухоплов због невремена или квара опреме изгуби оријентацију и ненамерно повреди ваздушни простор друге државе; да услед људске или техничке грешке, без кривице која би се могла приписати односној држави буде испален пројектил који је погодио територију или неки објект друге државе и слично.

Пример је случај који се догодио 4.7.1989. када је совјетском ловцу МиГ-23М само 41 секунду по полетању са војног аеродрома у Пољској стао мотор. Пошто је то значило неизбежан пад, пилот се катапултирао. Међутим, само 6 секунди након тога, мотор је прорадио те је летелица уместо да се сруши, почела да се пење у вис и нестала у даљини. Совјети су поверовали да је пала у море, не причинивши никоме штету. Испоставило се да је та претпоставка била погрешна - авион је наставио да лети на висини од 12 км, прелетевши 901 км изнад Пољске, ДР Немачке, СР Немачке, Холандије и Белгије. Када је ушао у ваздушни простор СР Немачке пресрела су га два америчка ловца, али, уверивши се да је ненаоружан и без пилота, нису предузела ништа, јер је летео изнад густо насељених подручја. У једном тренутку почео је да се обрушава (вероватно оставши без горива) и пао је на фарму у Белегему у Белгији, усмртивши једно лице. Све се завршило тиме што је СССР исплатио Белгији накнаду штете у износу од 685.000 америчких долара.

Тежак инцидент догодио се 24.11.2015. када је турски ловац Ф-16 на граници са Сиријом оборио руски Су-24. Случај је искомпликован тиме што је изнад Сирије туркменска милиција, под контролом Анкаре, пуцањем са земље убила једног од пилота док се спуштао падобраном (напад на лице које се спасава падобраном је ратни злочин по међународном праву). Турска се правдала да то није био први случај повреде њеног ваздушног простора, да је авион неколико пута опоменут и да није знала да је он руски. Русија је, напротив, доказивала да авион није ушао у вазни простор Турске, а преживели пилот је изјавио да никакве опомене није било. Односи између две земље су се заоштрили. Русија је захтевала да се кривци казне и увела санкције Турској али није прибегла насилним контрамерама. Ипак, политички, економски и други односи

између две земље остали су затегнути све док председник Турске Р. Т. Ердоган није јуна 2016. послао писмо руском председнику В. Путину у којем се извинио у име своје земље и изразио саучешће породици pilota.²⁰

Гранични инциденти могу настати и поводом акција појединаца или група - ако пуцају на територију друге државе, када буду ухваћени у незаконитом преласку државне границе и пруже отпор итд.

Пошто су гранични инциденти, с једне стране, не тако ретки, а с друге, могу утицати на међународне односе, суседне државе унапред закључују споразуме којима регулишу поступак у таквим случајевима – начин утврђивања чињеница и одговорности, начин усвајања мера за отклањање штетних последица и др. На терен одмах излазе погранични официри који врше заједнички увиђај и покушавају да установе основ и начин повреде. Ако се они не могу сложити, на лице места излазе мешовите комисије које имају задатак да утврде чињенично стање и предложи одговарајуће мере. Ако се и са овим не успе, решавање инцидента преноси се на дипломатски терен и подразумева расправљање проблема између централних државних органа (влада одн. ресорних министарстава).

Атентати

Међу тешке међународне инциденте спадају атентати на шефове држава за време њиховог боравка у иностранству или онда када су такви напада извршени у земљи чији су то функционери, али су нападачи страни држављани. Мисли се на атентате иза којих не стоји ниједна држава, јер би у противном такав акт прерастао оквире инцидента и могао се третирати као почетак конфликта. Пример атентата који се, макар у то време, није могао приписати некој држави, је убиство југословенског краља Александра у Марсељу 1934.²¹

20 Са разних страна могло се чути да авион није представљао претњу за Турску (чак и ако је евентуално ушао у њен ваздушни простор, само га је пресекао за неколико секунди) и да се то повремено свугде догађа, али се државе уздржавају од оружане акције. Посебно је занимљиво да је тим поводом Грчка оптужила Анкару за двоструке стандарде и изјавила да није предузела никакве сличне кораке мада су турски авиони само од 2013. повредили њено небо чак 4.013 пута (од тога само од јануара до октобра 2015. чак 1.233 пута).

21 Убио га је Бугарин В. Черноземски, припадник ВМРО која је хтела да од Југославије

Блиски поменути су инциденти који се огледају у нападу на дипломатско-конзуларна представништва или дипломатско-конзуларне представнике, али не од стране органа територијалне државе.

Међународни инцидент може настати и у вези са убиством или покушајем убиства лица у страни држави иза којег стоје службе стране државе. Ту није реч о нападима на функционере стране земље, већ на друга лица која се налазе у иностранству – политичке дисиденте; вође терористичких организација; пребегле шпијуне и војне команданте; бизнисмене, финансијске и медијске магнате који су добили азил у страни држави итд.

Неки од примера су убиство Л. Троцког у Мексику 1940. од стране агента совјетске тајне службе; ликвидација у Минхену 1959. вође националистичког украјинског покрета С. Бандере (агент КГБ испалио је у њега метак са цијанкалијем); убиство 1961. премијера Конга Патриса Лумунбе у режији Велике Британије и САД; низ убистава припадника тзв. непријатељске емиграције које је организовала југословенска УДБА; убиство 15-так лица које су Израелци прогласили одговорним за терористички напад на своје спортисте на Олимпијским играма у Минхену 1972; убиство бугарског дисидента Г. Маркова у Лондону 1978. од стране бугарске тајне службе (убијен отровном куглицом која му је испалена у ногу из посебно конструисаног кишобрана); убиство вође терористичке Ал Каиде Осаме бин Ладена у његовом дому у Аботабаду у Пакистану 2011. у акцији америчких командоса; итд. Такве акције по правилу добијају димензију озбиљног или чак великог међународног инцидента и неретко изазивају реакцију других држава (Кривокапић 2018, 201-228).

Често нема доказа да иза смрти неких личности стоје обавештајне службе, али су присутне сумње. Понекад је и то довољно да се узвитла велика прашина. Један од познатих примера је недовољно расветљена смрт принцезе Дајане у саобраћајној несрећи 1997, за шта су неки оптужили британску тајну службу којој није одговарао предстојећи брак принцезе са њеним вереником Египћанином Доди Фаједом. Ово посебно зато што је тај брак подразумевао могућност да бивша жена

отргне Македонију. Касније је доказано да су умешани били и хрватске усташе али и Италија, Немачка и Мађарска.

британског принца (Чарлса) и мајка будућег британског краља и пређе у ислам и роди децу која ће бити муслиманске вере.

Велику пажњу привукла је смрт у Лондону 2006. руског дисидента, бившег потпуковника ФСБ А. Литвињенка услед тровања радиоактивним полонијумом, за шта су Британци оптужили Русију, премда су се у јавности јавила и друга тумачења овог догађаја.

Међународни инцидент са озбиљним последицама може настати и само на бази оптужбе једне стране. Пример је тровање у Солзберију у Енглеској 4.3.2018. бившег двоструког агента С. Скрипаља и његове ћерке. Премда није пружила никакве доказе, па ни објашњење зашто би Русија хтела да убије шпијуна који више никоме није интересантан,²² па још да га убије на сасвим непрактичан начин (бојним отровом) Британија је оптужила Русију. Као санкцију, Лондон је протерао 23, а његови западни савезници, у знак солидарности, протерали су још 130 руских дипломата.²³ Све то премда је и до данас (јул 2020) једини „доказ“ тврдња тадашње британске премијерке Терезе Меј да иза свега „врло вероватно“ (*highly likely*) стоји Москва. Тако је нејасан догађај без стварних доказа и са мноштвом противречности и отворених питања²⁴ прерастао у међународни инцидент.

Дипломатски инциденти

У пракси су чести дипломатски инциденти тј. они који се јављају у материји међународног представљања држава и других субјеката међународног права. Могу бити различитог

22 Скрипаљ је у Русији осуђен на 13 година затвора. Одслужено је велики део казне када га је 2010. председник Д. Медведев помиловао да би са још 3 западна шпијуна био размењен за групу руских обавештајаца ухаћених у САД. Од тада је живео у Великој Британији која му је дала своје држављанство.

23 Премда би било противно здравом разуму да Кремљ учини непрактичан и сувише спектакуларан акт, као што је напад бојним отровом, на безначајну личност и то свега неколико дана пред председничке изборе у Русији, са Британијом се солидарисало 30 држава. Већина је прогласила непожељним 1 или 2 руских дипломатских представника, с тим, да је Украјина протерала њих 13, а САД - чак 60.

24 Поред осталог, остало је нејасно како су Скрипаљ и ћерка успели да се опораве од наводног напада моћним бојним отровом „Новићок“, дакле не од „обичног“ отрова, већ од оружја за масовно уништење.

облика, различите тежине и могу изазвати врло различите последице.

Постоје не само када се спорне активности предузимају на штету или могу приписати дипломатском представнику акредитованом у држави пријема, већ и када се такве активности односе на високе функционере стране државе или међународне организације.

У ужем смислу, то су инциденти који се непосредно тичу дипломатских (међународних) односа одн. дипломатских функција, привилегија и имунитета; повреде угледа неке земље и њених највиших функционера и слично. Тако нпр. озбиљан инцидент би представљала тешка повреда дипломатских привилегија и имунитета дипломатског представништва или представника од стране државе пријема – незвани упад органа територијалне државе у страну амбасаду; убиство, хапшење или малтретирање дипломате и слично.

Пример је инцидент који је избио у Софији почетком 20-их година XX века у вези са тим што је бугарска обавештајна служба покушала да из стана војног аташеа Краљевине СХС тајно узме поверљиве документе, а када је то откривено, да то прикаже као безазлени догађај (љубавну аферу кућне помоћнице). Међутим, када је доказано да се радило о кршењу дипломатских имунитета, Бугарска се извинила и дала формалну сатисфакцију у виду дефилеа војне јединице пред посланством Краљевине СХС (Митић 2002, 174).

Озбиљан дипломатски инцидент постојао би и у случају да се приликом дочека страног шефа државе интонира погрешна химна (свечана песма претходног режима или неке друге земље) или истакне погрешна застава. Разуме се, могуће је и да инцидент изазове и сам страни функционер (гост).²⁵

Тежак дипломатски инцидент представља и злоупотреба положаја одн. дипломатских привилегија и имунитета од стране страног дипломатског представника – када се он меша у унутрашње ствари државе пријема; када подстиче

25 Тако је 30.11.2011. у Бања Луци отказан састанак председавајућег Председништва БиХ Н. Радмановића и министра иностраних послова Турске А. Давутоглуа због дипломатског инцидента који је изазвао гост – тражио је да се скине застава Републике Српске из сале за састанке и каснио на састанак 75 минута.

сепаратистичке покрете у територијалној држави или обарање владе те земље; када даје изјаве које вређају достојанство државе пријема и њених функционера; када је ухваћен у шпијунажи и слично.

У дипломатске инциденте у ширем смислу спадају нежељени догађаји који су само на неки начин везани за дипломатске представнике. Ту се о дипломатским инцидентима говори само зато што су некако укључене стране дипломате, мада оне делују ван граница својих функција и овлашћења. Стога ови догађаји углавном не утичу на међудржавне односе. Такав случај биће нпр. ако дипломатски представник државе А убије у држави пријема (држава Б) представника државе В или неко друго лице, али то учини из личних разлога (нпр. због љубоморе, јер је открио да га жена или љубавник вара са убијеним); ако страни дипломата под дејством алкохола или возећи аутомобил недозвољеном брзином убије или тешко повреди некога: ако страни дипломата буде ухваћен у шверцу оружја, дроге, цигарета, коришћењу услуга проститутки, примању мита, вршењу јавних изгрева (нпр. туча у пијаном стању) и слично. У редовним приликама то неће прерасти у међудржавни спор, кризу или конфликт, већ ће се највероватније завршити повлачењем дипломате, његовим кажњавањем од стране државе именована (кад се врати у ту земљу) и, када томе има места, званичним извињењем и плаћањем причињене штете.

Навешћемо и неколицину занимљивих примера из праксе. Југословенски амбасадор повучен је пре времена на захтев афричке земље у којој је био акредитован, јер је себи дозволио да пред ТВ камерама загрли шефа те државе - то је протумачено као увреда шефа те државе, јер је слика била неукусна пошто је амбасадор био висок и крупан, а шеф државе ситан. У другом случају, југословенски амбасадор у Тунису, премда су га два саветника убеђивала да иде на пријем поводом националног празника Француске, одлучио је да уместо тога остане на плажи. То, разуме се, није остало непримећено. Да ствар буде гора, француски амбасадор био је доајен дипломатског кора. Југославија је повукла недораслог амбасадора и на његово место послала искусног дипломату

коме је требало много труда да изглади инцидент који је изазвао његов претходник (Петровић 2001, 74, 124-125).

Занимљив и по много у специфичан случај догодио се пре скоро пола века у Либији. Италијански конзул био је позван на неку свечаност. Међутим, када је покушао да прође куда је кренуо, зауставио га је полицајац и није хтео да га пропусти, терајући га да иде заобилазним путем. Када се конзул заинатио (у њему се узбуркала врела латинска крв) и позвао на своју функцију, полицајац му је дословце рекао: „Конзул и магарац, за мене је исто!“ На то се конзул вратио у конзулат и истакао натпис да се држављанима Либије до даљег неће издавати визе. Случај је хтео да је само пар дана после овог догађаја у Италији почињала важна међународна манифестација на коју је требало да иде и либијска делегација. Када су сазнали да неће добити визе, чланови делегације су молили конзула да пређе преко свега, али он је био непопустљив. Нису помогла ни извињења и молбе из либијског министарства спољних послова (одговорио је отприлике да магарац не издају визе). Коначно, када је закључио да је то било довољно, пристао је да издаје визе, али само након што му у конзулат дође онај полицајац и лично се извини. Тако је и било – полицајац је дошао, скрушено се извинио и тиме је инцидент био окончан.

Инциденти који се тичу дипломата могу бити и много озбиљнији. Навешћемо само два, којих ће се данас мало ко сећа, али који су врло интересантни.

У Лондону је 1768. дошло до двобоја између руског и француског амбасадора, зато што је на некој свечаности руски амбасадор кнез Чернишев (*Чернышев*) сео десно од немачког амбасадора (почасно место) а затим се, претендујући на исто место, између њих увукао француски амбасадор, кнез Шатле (*Châtelet-Lomon*). Двобој је завршен рањавањем руског амбасадора.

Много озбиљнији инцидент догодио се 1661. у Лондону приликом дочека новог шведског амбасадора. Покушај пратње кочије француског амбасадора грофа Естраде (*d'Estrada*) да заузме место у поворци одмах иза шведског, а испред шпанског амбасадора барона Батевиле (*de Batteville*) завршио се битком између пратње двојице дипломата, у којој је страдало десетак

људи уз још око 40 рањених. Мада малобројнији (око 40 против око 150) победу су због срчаности и боље организованости однели Шпанци, који су, убивши неколико коња, онеспособили кочије француског амбасадора. Сазнавши за догађај, Луј XIV протерао је шпанског амбасадора, опозвао свог амбасадора у Мадриду, прекинуо преговоре које је са Шпанијом водио у Фландрији и објавио шпанском краљу Филипу IV (иначе, свом тасту) да ће против њега заратити ако убудуће француски посланици не буду имали првенство пред шпанским и ако му Филип не да свечану сатисфакцију за нанету увреду. Да би избегао рат, шпански краљ је послао посланство које је Лују изразило жаљење због инцидента и изјавило да убудуће шпански посланик неће долазити тамо где је француски посланик већ стигао пре њега.

Осим што чак и данас понекад међусобно сукобљавају, па и физички, дипломате су неретко жртве терористичких и других напада, отмица и слично. Међутим, догађа се и да особље дипломатског представништва чини акте насиља против других лица што представља тежак дипломатски инцидент.

Пример је убиство новинара Хашогија (*Jamal Khassoggi*) 2.10.2018. у конзулату Саудијске Арабије у Истанбулу. Ушао је у конзулат да би подигао документе, неопходне за закључење брака, али је ту ухваћен, мучен и убијен. Остаци његовог раскомаданог тела нађени су неколико дана касније у бунару резиденције конзула Саудијске Арабије, неколико стотина метара даље од конзулата. Власти те земље тврдиле су да је Хашоги неповређен напустио конзулат, а затим (када се на надзорним камерама није видело да је изашао из конзулата) да је страдао случајно, у тучи са људима које је срео у конзулату. Касније је министар иностраних послова Саудијске Арабије назвао догађај ужасном грешком и трагедијом, изразио саучешће родбини убијеног и обећао кажњавање криваца, а затим је јавни тужилац те земље потврдио да није реч о случајном, већ о планираном убиству. Догађај је изазвао оштру реакцију Турске као територијалне државе, али и осуду других држава, укључујући САД и водеће земље ЕУ.

Остали инциденти

Разни инциденти настају из различитих разлога – у вези са положајем држављана једне земље у другој, поводом судара бродова, у вези са отмицама и обарањем авиона, поводом изливања нафте или отпадних вода, услед откривања страних шпијуна итд.

Неки од најпознатијих примера су потапање 1915. британског путничког брода „Лузитанија (*RMS Lusitania*)²⁶; откривање и хапшење 1974. источнонемачког шпијуна у Западној Немачкој, Гијома (*Günter Guillaume*) блиског сарадника и секретара западнонемачког канцелара В. Бранта (*Willy Brandt*) који је због тога одмах поднео оставку; отмица 1985. италијанског путничког брода „Ахиле Лауро“ (*Achille Lauro*);²⁷ обарање 1983. корејског путничког авиона на линији *KAL 007* изнад територије Совјетског Савеза;²⁸ обарање 1988. изнад Персијског залива путничког авиона ракетом испаљеном са америчке крстарице;²⁹ обарање 1988. путничког авиона америчке компаније Пан Американ изнад Локербија

26 Без претходног упозорења потопила га је немачка подморница у близини Ирске. Погинуло је 1.198. људи међу којима и 128 држављана САД, што је усталасало јавност те земље и узбрзало улазак САД у Први светски рат на страни Антанте.

27 У египатским водама отела су га 4 припадника Палестинског ослободилачког фронта и захтевала да се 50 њихових саборача ослободи из израелских затвора. После драме која је трајала неколико дана, при чему су убили једног путника – држављанина САД само зато што је Јеврејин, отмицари су пустили брод и таоце и, у складу са договором са египатским властима, редовном линијом полетели египатским авионом за Тунис. Међутим, авион су пресрели ловци САД и принудили га да слети у војну базу САД на Сицилији. Ту је отмицаре ухапсила италијанска полиција, после чега их је италијански суд осудио на дуге затворске казне.

28 Авион је 1.9.1983, на лету са Аљаске у Сеул знатно скренуо са курса (преко 500 км) и ушао у ваздушни простор СССР изнад Камчатке, у подручје где су, због војних постројења били забрањени летови. Совјетски ловци покушали су да остваре комуникацију са њим и преузме га, али пошто није одговарао, нити мењао курс, један од ловаца је испалио ракету и оборио га. Погинуло је свих 269 путника и чланова посаде. СССР је саопштио да је оборен неидентификовани авион који је био у шпијунској мисији, док су САД тврдили да су Совјети знали да је у питању цивилни ваздухоплов и свесно извршили масакр. Након поновљене истраге Међународна организација за цивилно ваздухопловство (ИКАО) закључила је да је највероватнији узрок инцидента то што су пилоти наместили аутопилот и нису проверавали координате одн. курс. Постоји и раширена неслужбена верзија према којој је авион намерно (по свему судећи без знања посаде) скренут с курса како би се у његовој радарској сенци сакрио амерички шпијунски авион RC-135.

29 То се догодило 3.7.1988. Погинули су сви који су били у авиону – 290 људи. Американци су се правдали да је авион грешком идентификован као ирански ловац. Напротив, Иран је тврдио да је свесно нападнут путнички ваздухоплов. Након што су спор у вези са висином накнаде штете предале 1989. Међународном суду правде, две државе су постигле поравнање којим су САД пристале да плате 131,8 милиона долара.

у Шкотској, бомбом коју је подметнуо државни службеник Либије;³⁰ обарање 2014. изнад источне Украјине малезијског путничког авиона;³¹ итд.

ВРСТЕ ИНЦИДЕНАТА ПРЕМА ПОСЛЕДИЦАМА

Премда, строго узев, нису исто што и међународни спорови, кризе или конфликти, у пракси су међународни инциденти понекад тесно повезани са њима, јер ако се брзо не разјасне и изгледе, лако могу да прерасту у неки од тих облика нарушених односа између држава. Са друге стране, догађа се и да један од учесника у већ постојећем спору, кризи или конфлику користи или чак свесно изазива инциденте да би ојачао своју позицију, постигао да међународна заједница осуди његовог противника, испровоцирао прерастање спора или кризе у оружани сукоб, изазвао улазак у те односе других држава и слично.

Примери инцидента који су се изродили у нешто друго, већ су наведени на претходним странама. Овде ћемо размотрити још свега неколицину посебно занимљивих ситуација.

Инциденти који су претворили у спорове

Иако се зависно од природе и тока који добију могу решавати и другим средствима за мирно решавање међународних спорова, као што су посредовање, мирење, арбитража итд. (Кривокапић 2017, 250-447) за многе спорове

30 У нападу извршеном 21.12.1988. погинуло је 259 људи у авиону и још 11 на земљи (од пада делова летелице). Савез безбедности је због тога увео Либији санкције. Либија је 1999. изручила двојицу окривљених, уз услов да им се суди у неутралној земљи. На суђењу одржаном у Холандији један од њих је осуђен на доживотни затвор, док је други проглашен невиним. На основу споразума са В. Британијом и САД Либија је породицама погинулих исплатила по 10 милиона долара у замену за укидање санкција.

31 Оборен је 17.7.2014. изнад Доњецке области у источној Украјини у којој су се водиле борбе између снага Кијева и проруских побуњеника. Погинуло је свих 283 путника и 15 чланова посаде. По Украјини и Холандији, из које је полетео и коју је Украјина овластила да спроведе истрагу, оборен је ракетом земља-ваздух „Бук“, допремљеном из Русије и испаленом са положаја побуњеника. Русија и власти побуњене Доњецке Републике су то негирани и тврдили да је авион пројектилом ваздух-ваздух оборно украјински ловац. И даље нема чврстих доказа о томе ко је крив. Занимљиво је приметити да је В. Волошин, украјински пилот, кога је Москва оптужила да је оборно авион, марта 2018. пронађен мртв у свом стану са прострелном раном.

који су потекли из неког инцидента карактеристично је да су решени путем истражних (анкетних) комисија.

Навешћемо три некада позната, а данас релативно заборављена случаја који су сви везани за догађаје на мору, а састојали у нападу ратног брода зарађене стране на неутрални брод (Новаковић 1938, 124-125; Hamilton, Requena, van Scheltinga, Shifman 1999, 303-312; Merrills 2005, 47-52).

Први је избио између Италије и Француске тако што су за време италијанско-турског рата (1911-1912) италијански ратни бродови 1912. узаптели француски пароброд *Tavignano* и отворили ватру на још два француска брода (*Samoua* и *Gaulois*) са тврдњом да се баве комтрабандом. Спорно је било да ли се то догодило на отвореном мору (како је тврдила Италија) или у територијалним водама француског протектората Туниса (како је тврдила Француска). Од тачног утврђивања положаја француских бродова у критичним тренуцима зависила је оцена законитости аката италијанске морнарице – ако су бродови били на отвореном мору, Италијани су имали право да прибегну односним мерама, али ако су се нашли у територијалним водама неутралне државе, акције против њих биле су противправне. Из налаза трочлане истражне комисије (по један италијански, француски и британски поморски официр) која је саслушала сведоке, проучила документе и извршила увиђај, следило је чак и ако је *Tavignano* узапћен изван територијалних вода Туниса, отварање ватре на друга два брода се догодило унутар тих вода. Спор је решен и инцидент изглађен тиме што је Италија пристала да на име накнаде штете плати 5.000 франака.

У другом случају радило се о потапању 1917. норвешког брода *Tiger* од стране немачке подморнице у близини обала Шпаније. И овде је утврђивање истине поверено трочлавној комисији коју су чини поморски официри двеју страна, са неутралним чланом и уједно председником из Данске. Комисија је закључила да се све догодило у водама неутралне Шпаније. Пошто су стране у спору обавезале да ће налаз комисије прихватити као правно обавезујући, тиме је спор решен.

Трећи случај тиче се потапања холандског пароброда *Tubantia*. Мада се то догодило током Првог светског рата (1916) спор је добио епилог тек по његовом окончању, налазом

истражне комисије објављеним 1922. г. Холандија која је била неутрална у Првом светском рату, тврдила је да је њен брод на отвореном мору торпедом потопила немачка подморница и тражила одштету. Немачка је прво тврдила да у близини није било немачких подморница, те да је брод страдао од мине или торпеда Британаца, а када је постало јасно да је ипак реч о немачком торпеду (у чамцима за спасавање пронађени његови фрагменти) изјавила је да се радило о пројектилу који је 10 дана раније испален на британски разарач и који је, промашивши циљ, остао активан и на крају случајно потопио холандски брод. Питање је предато петочланој истражној комисији морнаричких официра из Холандије, Немачке, Данске, Шведске и са правником из Швајцарске као председником. Она је једногласно закључила да је брод заиста потопила немачка подморница UB-13. Немачка је то прихватила и исплатила Холандији одштету.

Инциденти и спорне ситуације које из њих проистичу не успавају увек да буду решени на задовољавајући начин, за шта је пример Манџуријски инцидент. Радило се о разјашњењу околности у вези са подметањем експлозива 18.9.1931. поред железничке пруга крај места Мукден у Манџурији, на територији Кине. Јапан је оптужио кинеске дисиденте за напад и искористио овај догађај за инвазију и окупацију Манџурије, а 6 месеци касније ту је формирао своју марионетску државу Манџукуо. Заправо све је било инсценирано – експлозив су у близини колосека (али на довољној удаљености да га не оштети) подметнули сами Јапанци да би за то оптужили Кинезе и себи обезбедили изговор за већ планирани упад у Манџурију. На захтев Кине Друштво народа је 1931. оформило петочлану истражну комисију на чијем је челу био Британац Литоном (*Victor Bulwer-Lytton*) док су остали чланови били из Италије, Француске, Немачке и САД. Комисија је у пролеће 1932. провела 6 недеља у Манџурији и мада јој јапанске власти нису дале пуну слободу кретања, успела је да сакупи довољно грађе за извештај у коме је изнела налазе до којих је дошла и предлог за мирно решење ситуације. Премда није изричито означила Јапан као агресора, њен извештај је обелоданио јапанску превару као и то да је марионетска влада створена вољом Јапана, а не локалног становништва. То је довело

до дипломатске изолације Јапана на шта је он одговорио иступањем из Друштва народа (1933). Правда, дакле, није задовољена.

Инциденти који су прерасли у кризе

У неким случајевима инциденти изазивају напетост која траје релативно дуго, утиче на широку палету односа, те стога прераста у међународну кризу. Један од најпознатијих савремених случајева је Техеранска талачка криза, која је избила упадом 4.1.1979. групе исламистичких студената у амбасаду САД у главном граду Ирана. Студенти, који су деловали уз пасивно држање иранских власти, заробили су 52 службеника и архиву амбасаде. Иранци су овај акт, супротан нормама императивним међународног права о неповредивости дипломатских мисија и дипломата правдали реакцијом на дугогодишње мешање САД у унутрашње ствари Ирана и тиме да је (по њима) амбасада легло шпијуна. Уз то, истакли су чињеницу да су САД пружиле азил свргнутом шаху Рези Пахлавију и захтевали су његово изручење. Као одговор, САД су блокирале огромна финансијска средства Ирана у америчким банкама. Почела је криза која је трајала 444 дана, за које време су таоци (особље амбасаде) држани у заточеништву на разним локацијама. Односи између САД и Ирана су се додатно заоштрили када су Американци покушали да силом ослободе таоце, што се претворило у фијаско у којем су страдали 8 америчких специјалаца и 1 ирански цивил. Криза је окончана тек 20.1.1981, тако што су прво САД одблокирале иранска средства у својим банкама. На окончање кризе утицала су три догађаја: 27.7.1980. умро је бивши шах (па је нестао проблем везан за захтев за његово изручење); 22.9.1980. Ирак је напао Иран, услед чега је Ирану постао преко потребан новац за финансирање учешћа у том сукобу; управо 20.1.1981. на дужност председника САД ступио је нови човек – Роналд Реган. Таоци су путени истог дана када је он преузео функцију.

Инциденти који су се изродили у конфликте

Пример коришћења неважног инцидента за започињање рата је оно што је довело до оружаног сукоба између Велике Британије и Шпаније на Карибима 1739-1742. Наиме, 1731. шпанска обалска стража зауставила је британски трговачки брод *Rebecca* који је незаконито трговао румом у шпанским колонијама на Антилима и одвела га у Хавану ради прегледа. Тамо су Шпанци малтретирали капетана брода, Џенингса (*Robert Jenkins*) и одсекли му лево уво. Када се вратио у Лондон жалио се краљу, али без успеха. Онда је 8 година касније пред британским парламентом показао одсечено уво и сведочио како су Шпанци насилни и окрутни према британским поморцима. Згрожени, посланици су закључили да је нанета увреда читавој Британији, те су од премијера Р. Волпоа (*Robert Walpole*) затражили да одмах објави рат Шпанији, што је овај 23.10.1739. и учинио. Остало је питање да ли је уво које је Џенингс показао било стварно његово и како га је заиста изгубио. Заправо овај инцидент је послужио (и то много година након што се догодио) као повод за рат који је започет из сасвим других разлога – због настојања енглеских трговаца да себи обезбеде слободу трговине у шпанским колонијама.

Суштински безазлен инцидент довео је до тзв. Посластичарског рата (1838-1839) између Француске и Мексика. Наиме, 1832. у време нереди у градићу Такубаја, у близини Мексико Ситија, мексички војници опљачкали су и оштетили посластичарницу неког Ремортела, иначе француског држављанина. Он је од мексичких власти захтевао накнаду штете од чак 60.000 пезоса, премда је читава посластичарница вредела мање од 1.000 пезоса. Када ни после поновљеног захтева није добио обештећење, обратио се 1837. француском краљу Лују Филипу (*Louis-Philippe I*) тражећи од њега заштиту. Као резултат тога, Француска је од Мексика затражила огромно обештећење од 600.000 пезоса, које је укључивало посластичаревих 60.000, али и обештећење за другу штету нанету француским држављанима у Мексику. Након што је мексички председник Бустаманте (*Anastasio Bustamante*) одбио тај захтев, Французи су флотом блокирали мексичке луке, бомбардовали са бродова и заузеле главну мексичку

луку Веракруз и успели да заробе читаву мексичку морнарицу. Француске снаге повукле су се тек када је потписан мировни уговор којим се мексичка влада обавезала да исплати тражених 600.000 пезоса. Ипак, Мексико тај износ никада није платио. У рату због једне посластичарнице који је трајао више од 3 месеца погинуло је око 130 и рањено око 200 људи (Robertson 1944, 222-252; Klein 2013).

Један од најпознатијих случајева коришћења инцидента у политичке сврхе је убиство аустро-угарског надвојводе Фердинанда у Сарајеву 28.6.1914. На први поглед оно је било разлог рата између Аустро-Угарске, а тиме и Првог светског рата. При томе се обично заборавља да је Београд понудио Бечу да решење спорних питања потраже код Сталног арбитражног суда, али да се овај на то није ни осврнуо, јер је подстицао Немачком желео рат. Али то није све. Права истина је да је Аустро-Угарска годинама планирала рат против Србије и само чекала прави тренутак. Уосталом, постоје докази да је начелник аустро-угарског генералштаба Хецендорф (*Franz Conrad von Hötzendorf*) стално својој влади предлагао рат против Србије – први пут још 1906, а затим и у наредним годинама, да би само у последњих годину и по дана пре Сарајевског атентата, од 1.1.1913. до 1.6.1914. (скрећемо пажњу да се атентат догодио пуне 4 недеље након тога, тек 28.6.1914) то учинио чак 24, а по неким изворима и свих 26 пута! Уосталом, да подсетимо и на то да су Фердинанда убили на територији његове земље, његови сопствени држављани, те да учешће Србије у томе није доказано. Да направимо и једну паралелу – тачно 20 година касније југословенског краља је у иностраној земљи убио странац, па ипак Југославија није објавила рат никома.

Један од најпознатијих примера свесног изазивања међународног инцидента да би се друга страна навела да учини погрешан корак, па и да непотребно уђе у рат је тзв. Емска депеша, одн. телеграм о сусрету 13.7.1870. у бањи у Емсу пруског краља Вилхелма I и француског амбасадора грофа Бенедетија. Краљ је одлучно, али углађено одбио француске захтеве да се заувек одрекне претензија било ког члана своје породице упражњени шпански престо и тиме је разговор завршен. Депеша о састанку послата је истог дана телеграфом из бање у Берлин, пруском канцелару Бизмарку. Пошто га

је краљ овластио да припреми саопштење за јавност, он је депешу намерно скратио и стилизовао тако да има оштрији, за Француску увредљив тон (из краљевог одговора избацио је учтиве и помирљиве изразе) а затим је такав текст проследио штампи и пруским мисијама у иностранству, желећи да тиме изазове инцидент и испровоцира рат са Француском. То се и догодило. Увређен, Наполеон III је 19.1870. објавио рат Пруској (томе су додатно допринели погрешни преводи и доливање уља на ватру од стране штампе, што је узбуркало јавност у Француској). У том рату (1870-1871) Француска је доживела тежак пораз.

Конечно, може се радити и о лажној акцији у којој се ствара привид да се инцидент догодио, премда га заправо није било. Ту, дакле, нема ничег спорног, па ни потребе да се нешто решава. На делу је само тражење оправдања за неку незакониту или неморалну акцију, посебно за оружани напад. Један од примера је већ поменути Тонкиншки инцидент (1964). Посебно радо такве кораке је предузимао Хитлер. Уосталом, он је 31.8.1939. инсценирао напад Пољака на радио-станицу у Глајвину да би са тврдњом да је реч о самоодбрани имао изговор за већ припремљени напад на Пољску. Ни он сам није слутио да је тиме почео највећи и најкрвавији сукоб у историји.

За крај, међу најилустративнијим примерима из савремене праксе су инцидент у селу Рачак, на Косову и оно што се догодило после њега. Ту је 15.1.1999. дошло до окршаја између српске полиције и наоружаних албанских побуњеника (припадника тзв. ОВК) у којем је погинуло 45 Албанаца. Све су посматрали 3 групе верификатора ОЕБС и екипа француске ТВ које су полицијске снаге позвале да прате догађај. Нико од њих није пријавио никакав злочин. Међутим, шеф посматрачке мисије ОЕБС Американац Вокер (*William Walker*) који је сутрадан дошао у село, изјавио да је реч о ужасном масакру мирних сељана. То је узбуркало светску јавност, део које је тражио хитну војну акцију против „дивљих Срба“ за „заустављање геноцида над Албанцима“. Заправо, Вокерова оцена била је први корак ка већ планираној агресији НАТО-а на Југославију, која је уследила кроз 2 месеца. Неколико година након догађаја дефинитивно је доказано да никаквог злочина није било, да се радило о одлично изведеној антитерористичкој

акцији против бораца ОВК. Уосталом, суочен са доказима, Хашки трибунал није нашао основ да у вези са тим против било кога подигне оптужницу. Штавише, акција српских снага била је у тој мери професионално изведена да је ушла у уџбенике НАТО специјалаца. Данас углавном више није спорно, па ни међу аналитичарима на Западу, да је тзв. Случај Рачак био превара која је требало да обезбеди основу за примену оружане силе против Југославије (Krivokapić 2019, 31-33).

ЛИТЕРАТУРА

- Baumann, Carol Elder. 1973. *The Diplomatic Kidnappings: A Revolutionary Tactic of Urban Terrorism*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Зорић, Миланко. 2010. „Међународне кризе“. *Војно дело*, 4, 292-333.
- Иљин, Ю. Д. 2008. *Международное публичное право*. Москва: Норма.
- Işyar, Ömer Göksel. 2008. „Definition and Management of International Crises”. *Perceptions*, Winter, 1-10.
- Klein, C. 2013. „The Pastry War, 175 Years Ago“, *History*, Nov. 27, 2013, www.history.com/news/the-pastry-war-175-years-ago
- Кривокапић, Борис. 2017. *Међународно јавно право*. Београд: Институт за упоредно право.
- Кривокапић, Борис. 2017. *Мир и рат у међународним односима и праву*. Београд: Институт за упоредно право.
- Кривокапић, Борис. 2018. „Примена силе против појединаца, везано за међународне односе у миру“. У: *Употреба силе у међународним односима*, Жаклина Новичић (ур.). Београд, 201-228.
- Krivokapić, Boris. 2019. „The NATO Bombing of Yugoslavia (1999) 20 Years Later – Problems of Legality, Legitimacy and Consequences”. *David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications*, Nebojša Vuković (ed.). Belgrade, 19-56.

- Лебедева, М.М. 1999. *Политическое урегулирование конфликтов*. Москва: Аспект Пресс.
- Merrills, J. G. 2005. *International Dispute Settlement*. NYC: Cambridge University Press.
- Митић, Миодраг. 2002. *Поете у фраку*. Београд: Филип Вишњић.
- Новаковић, Милета. 1938. *Основи међународног јавног права*, II. Београд: Привредник.
- Петровић, Славољуб Ђера. 2001. *Дипломатски практикум*. Београд: ДТА.
- Robertson, William Spence. 1944. „French Intervention in Mexico in 1838”, *Hispanic American History Review*, no. 2, 222-252.
- Hamilton P., Requena H.C., van Scheltinga L. and Shifman B. (eds.). 1999. *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- Houben, Marc. 2005. *International Crisis Management: The Approach of European States*. London: Routledge.

Boris Krivokapić*Business and Law Faculty, University
„Union – Nikola Tesla”, Belgrade***INTERNATIONAL INCIDENTS - CONCEPT AND TYPES****Resume**

The paper deals with the complex problem of international incidents, which has both theoretical and practical significance. The introductory part deals with the notion of an international incident, which is defined as an unpleasant case, small conflict, etc., which endangers or spoils relations in the international community, especially between states or causes other more or less pronounced harmful consequences. Then, basic similarities and differences between international incidents, disputes, crises and conflicts were pointed out. The second part of the paper contains a classification of international incidents according to the reasons for which they occur. Here it is pointed out that incidents can occur as a consequence of decisions of governments, actions of state bodies independent of the will of the government, actions of independent individuals, accidents, natural events, but also for various other reasons, and even due to animal actions. The next part of the paper deals with the types of incidents according to their nature, where military incidents, border incidents, assassinations and diplomatic incidents are dealt with separately, because they most often break out between states and their consequences can be very severe. Finally, the last part of the paper deals with the types of incidents according to their consequences. There are analysis and examples of incidents that turned into disputes, incidents that escalated into crises and, finally, incidents that degenerated into conflicts, whether someone took advantage of certain events or even created incidents so that could use them for its own purposes, including even starting an armed conflict. The paper contains a really large number of cases from practice, some of which have been forgotten, while others concern the very recent events.

Keywords: *international law, international incidents, international disputes, international crises, international conflicts*

* Овај рад је примљен 24. јула 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

*Радослав Гаћиновић**

Институт за политичке студије, Београд

ОСНОВНЕ ФУНКЦИЈЕ ДРЖАВЕ У ПРОЦЕСУ ИЗГРАДЊЕ СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак

Држава од давних времена обавља две основне функције: обезбеђује друштвено јединство кроз подржавање друштва као јединствене целине и обезбеђује опстанак друштва средствима принуде и другим инструментима којима располаже. Кроз прву функцију држава је репрезент целокупног друштва, а кроз другу владајућег слоја. Имајући у виду наведене чињенице, а уважавајући либералне, конзервативне и друге теорије државе, основне државне функције су: услужна функција; економска функција; правна функција; социјална функција; идеолошка функција државе и безбедносна функција. Безбедносна функција је уједно и услужна функција, јер се друштву унутар државе: обезбеђују – пружају „услуге” сигурности; развија економија као материјална база материјално-техничке опремљености и стручне оспособљености органа и служби безбедности. Безбедносна функција се може идентификовати и са принудном функцијом државе која је везана за очување виталних вредности друштва: суверенитета, територијалног интегритета, независности и борбе против криминала. Наведене функције сматрају се основом за постојање савремених држава и спадају у групу минималних права сваке државне заједнице.

Кључне речи: *Држава, функција, безбедност, заштита, право, политика*

* Контакт: gacinovicr@gmail.com

*Држава има сва права,
а човек их нема, умјесто
да буде обрнуто.*

(Антун Густав Матош)

Поред опште друштвене и класне функције, веома важне државне функције су и: *економске*, као заштита основних економских односа; *политичке*, као облици владавине и управљања друштвом инструментима државне принуде; *правне*, као организација и реализација друштвених, тј. државних вредности кроз систем писаних обавезујућих правила, чија се примена обезбеђује претњом примене санкција. У основи државних функција јесте монопол државне власти. Тај монопол се испољава као самосталност у уређивању и одређивању услова друштвеног живота, а затим и као систем посебних монопола, за реализацију класне функције. Посебни монополи испољавају се као: *монопол јавне власти* (војска, полиција...); *економски монопол* (порези, таксе и сл.); *правни монопол* (прописивање права, дужности и одговорности); *територијални монопол* (суверенитет над одређеном територијом).

Имајући у виду наведене чињенице, а уважавајући либералне, конзервативне и друге теорије државе, основне државне функције су: (Грчић 2000, 133) *услужна функција* – држава као произвођач јавних добара (школе, болнице, полиција, војска, противпожарна заштита, комуналне и поштанске услуге и др.) од којих зависи и без којих је незамислив живот модерног човека; *економска функција* – држава као регулатор и помагач. Држава оперише макроекономијом, регионалним и другим политикама за подршку економији унутар њене територије. Такође, производи и физичку инфраструктуру за унапређење привреде – путеве, железнице, далеководе, телекомуникације и сл; *правна функција* – држава као арбитар. Држава доноси законе – општеобавезујуће норме, којима се и сама ограничава у поступању у друштву, и којима регулише правила понашања својих грађана, а у исто време она је и судија у свим конфликтима у друштву и неутрална је у пресуђивању спорова; *социјална функција* – држава као социјални инжењер. Држава има функцију изналажења баланса између социјалне неједнакости

појединих друштвених група унутар друштва, и одржавања политике социјалног мира у друштву; *идеолошка функција државе* – заснована на теорији односа између економске базе и идеолошке политичке надградње. Идеологија је један од основних чинилаца кохезије и хомогености у друштву, што је битан услов за успешну одбрану, односно безбедност земље и *безбедносна функција* – све претходно наведене функције државе супстрат су безбедносне функције. Безбедносна функција је уједно и услужна функција, јер се друштву унутар државе: обезбеђују – пружају „услуге” сигурности; развија економија као материјална база материјално-техничке опремљености и стручне оспособљености органа и служби безбедности; правом се дефинишу виталне вредности друштва, друштвено опасни догађаји којима се угрожавају вредности и правне основе дужности и овлашћења органа безбедности на њиховом спречавању и сузбијању; добром социјалном политиком спречавају се сукоби социјалних групација са различитим стандардима живљења, а идеологија је основа за изградњу кодекса понашања који не трпи никакве не безбедносне појаве.

Безбедносна функција се може идентификовати и са принудном функцијом државе која је везана за очување виталних вредности друштва: суверенитета, територијалног интегритета, независности и борбе против криминала.

Наведене функције сматрају се основом за постојање савремених држава и спадају у групу минималних права сваке државне заједнице. Као таква, државна заједница је призната у целом свету. У том смислу постојање безбедносне функције (делатности) државе има два облика деловања:

- а) *превентивно*, где својим постојањем представља инструмент одвраћања од свих облика и извора угрожавања
- б) *репресивно* – отклањање узрока угрожавања и елиминисање њихових носилаца силом, на правно дозвољен начин. (Гаћиновић 2018, 176-179)

Амерички теоретичари суштину безбедносне функције настоје да открију у пракси безбедносног поступања, где

се тежи набрајању и описивању свега што безбедност у држави реално представља и, затим, извођењу закључака на основу уопштавања праксе. Одговор на питање о појму безбедносне функције требало би ближе да дефинише суштину безбедносне улоге у друштву и у политичком систему. Пут до тог одговора могао би, с једне стране, водити превасходно преко потпунијег квалификовања неспорне везе између безбедности, друштва и друштвеног рада чије поштовање треба обезбедити, и између безбедности и политичке власти, с друге стране, како би се на крају добила јасна представа о главној сврси постојања безбедности и основна оријентација о механизму којим се та сврха остварује. Имајући то у виду, почетни став у анализи безбедносне функције био би тај да она егзистира у организованом друштву и да се реализује у вези са одређеним друштвеним односима. Ти односи су, по природи ствари, односи међу људима – појединцима, као и односи појединаца према друштвеним групама и институцијама политички организованог колективитета. Елементарна рефлексивна на помен безбедности повезује се са представом о одређивању друштвених односа, контроли и ограничењима у име колективитета, очувању извесног реда у држави (државног поретка) и реаговању на повреде тог реда, уз могућност примене мера принуде. Основу такве, социолошко-политиколошке анализе безбедносне функције, чине појмови социјалне контроле, односно друштвене регулације и јавне безбедности на једној, и појмови политичке организације друштва, односно државе и јавног поретка, на другој страни. Прва група тих појмова, као што се може уочити, више је у вези са оним делом безбедносне функције који је ближи потребама друштвене заједнице, а друга – са делом безбедносне функције усмереним према потребама државе као политичке организације друштва. Полазећи од тога, може се говорити о безбедносној функцији као делу система социјалне контроле (социјалној функцији) и као функцији политичког система, а затим показати да се између ова два приступа пронађу заједнички елементи. (Гаћиновић 2018, 176-179)

БЕЗБЕДНОСНА ФУНКЦИЈА ДРЖАВЕ КАО ФУНКЦИЈА ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

Политички систем као појам, као посебан предмет политичке науке и као самостална научна дисциплина која се диференцира и одваја од сродних, традиционалних дисциплина државног и уставног права, као аутономно подручје научноистраживачког рада, релативно је новијег датума. Међутим, замеси и трагови онога што чини његову суштину и његов садржај могу се тражити у прошлости која сеже до античке мисли.¹ У одређењу појма политичког система потребно је анализирати неколико дефиниција. Естон (*D. Easton*) сматра „да све оне врсте активности у формулисању и извршавању друштвене политике у политичком процесу конституишу политички систем“ (*Easton 1953, 129*). За Ејзенштата (*Eisenstadt*) „политички систем је организација територијалног друштва која има легитимни монопол над ауторизованим коришћењем и регулацијом силе у друштву; он има одређену одговорност за одржавање (друштвеног) система чији је саставни део, стога та организација намеће оштре санкције ради испуњавања главних циљева друштва и регулише спољне односе. Све социјалне улоге и скупине које испуњавају ове поједине функције у друштву, без обзира на друге задатке које могу вршити, чине политички систем друштва“ (*Eisenstadt 1963*).

Дакле, за политички систем се може рећи да представља скуп на одговарајући начин повезаних различитих елемената: политичких институција, процеса, односа и идеја, чији су односи међусобно уређени и преко којих се одређују циљеви друштва и обезбеђује његово функционисање у складу са овим циљевима. Полазећи од претходних дефиниција

1 У том раздобљу од античке мисли па све до почетка XXI века, у филозофској, социолошкој и политиколошкој мисли, паралелно са појмом *политички систем*, употребљавани су и употребљавају се као синоними и појмови *политички режим* (*Duverger M.*), *политички поредак* (*Fridrich J. C.*), *политичко*, односно *државно уређење* (*Аристотел*), *политички процес* (*Dahl R.*), *политичко друштво* (*Rousseau J. J.*), *политичка заједница* (*Weber M.*), *политичка држава* (*Hegel G. V. F.*), *систем власти*, *процес владавине* (*Bentley A.*). Увођење и чешћа употреба појма *политички систем*, нарочито у научном комуницирању, условљени су бројним разлозима. Један од битних је што велики број наведених појмова изражава углавном неке шире или уже делове политике у оквиру државе или уже политичке групе односно организације. Због тога они нису у стању да обухвате сложјену целину односа између јавне власти и друштва, што омогућава појам *политички систем*. (*Дерен-Антољак 1985, 12*).

политичког система и система безбедности, они се схватају као два посебна система првенствено због тога да би се могао посматрати њихов однос и међусобни утицаји, посебно кроз управљање које се остварује у једном и другом систему. Тиме се не негира једно од општеприхваћених сазнања политичке теорије: да је систем безбедности, у ширем смислу, саставни део политичког система, а у функционалном погледу, његов инструмент. Политички систем спада у примарна подручја друштвеног организовања и егзистенције па у односу на систем безбедности у демократским друштвима има општија обележја и одређену самосталност. У најопштијем смислу може се говорити о шест темељних, глобалних врста веза – подручја утицаја политичког на систем безбедности, а у оквиру њих се, у различитим моделима и историјским раздобљима и једног и другог система, реализује широка скала општих, посебних и (поготово) појединачних веза и утицаја. Најизразитије глобалне везе – подручја утицаја, чине утицаји политичког система на: *концепцију; организацију и структуру; садржај и начин реализације безбедносних активности; садржај и начин политизације; управљање и положај субјекта безбедносног система.*

Предмет политичког система, тј. облик друштвене стварности, обухвата један од основних проблема људске мисли о друштву и политици од самих њених почетака. Међутим, термин „политички систем” релативно је нов. У савремену политичку науку унет је под утицајем системско-теоријских концепата и функционалне методе. Као посебан предмет политичких наука и као аутономна дисциплина која се одваја од традиционалних дисциплина државног и уставног права, политички систем настао је упоредо са прерастањем политичке филозофије и филозофије историје у једну научну дисциплину. Упоредо са овим појмом, као синоними, употребљавају се и термини „политички режим”, „владавина”, „политички поредак”, „политичка организација друштва”, „политичко друштво”. У методолошком смислу могуће је разликовати различита значења овог појма. Прво је опште и теоријско – оно се подудара са оним значењем које традиционална политичка филозофија означава речју „идеја” или „општи појам” о нечему („идеја о држави”, „идеја о праву” итд.). У овом смислу

политички систем представља основни и најопштији концепт политике и политичке науке, јер у њему, на нивоу највиших апстракција, покушавају да се рационализују и уједине делови једне целине. У овом значењу термин „политички систем” близак је Хегеловом појму „систем” у којем је садржан поступак подизања сложене и противречне праксе на ниво „општих начела”. Овај концепт помаже да се једна историјска емпирија обухвати и мисаоно сагледа и да се тиме поставе могућности откривања суштине и законитости политике и политичких односа у друштву (Ђорђевић 1980, 82-109). Друго, уже значење политичког система, ограничено је историјски и територијално. Политички систем користи да би се означио један посебни „емпиријски” систем. Ова методолошка разлика може се наћи већ од Аристотела – поред опште типологије држава („ко и како врши власт”), Аристотел нуди разуђену типологију емпиријских држава тадашњег античког света. Између ова два појма (општег и појединачног) уобичајено је и разликовање политичких система исте врсте и рода („античка држава”, „муниципални поредак”, „либерална држава”).

Политички систем у најопштијем смислу јесте оквир ауторитарног процеса политичког одлучивања и то у двоструком смислу: *прво*, с обзиром на питања која треба да буду предмет политичког одлучивања; и *друго*, с обзиром на мотиве које политички актери следе акцептирајући одлуке. Степен апстрактности унутрашњих структура (механизми селективности и процесуалности) и све виши степен поопштивности одлука изграђују снагу управљачке способности система да обезбеди саморепродукцију и аутолегитимизацију у односу на околину. (Подунавац 1993, 864-871; Гађиновић 2018, 182).

Неке теорије о безбедносној функцији као делу система социјалне контроле још увек недовољно наглашавају да ова функција постоји у друштву које је политички организовано – које има своје политичке институције (институције политичког система), а међу њима и државу као најсавременију политичку организацију друштва. Јавни карактер безбедносне функције потврђује њену нераздвојиву везу са политичком организацијом друштва и зависност од релација које се успостављају између безбедности и политике. Веза безбедности и политике

успоставља се у тренутку окончања процеса трансформације родовског у политички организовано друштво. Безбедносна функција тада се појављује као део битног дела политичке организације друштва, односно као једна од димензија ове организације – непосредно повезана са капацитетом (способношћу) принудног наметања одлука политичке организације члановима друштва. (Гаџиновић 2017, 91)

Безбедносна улога своди се на обезбеђивање поштовања одређених политичких одлука у друштву, на једну врсту посредовања између политичког система и његовог друштвеног окружења. Циљ тог посредовања састоји се у томе да политичке одлуке добију сасвим јасну димензију обавезности, такву која елиминише одбијање њиховог поштовања. Дакле, посматрано са политичког аспекта, суштина безбедносне функције могла би се изразити као допринос обавезујућем карактеру одлука и норми које производи политички систем, односно безбедност постоји како би у случају потребе обезбедила поштовање одлука и норми политичког система у друштву, и то чини уз евентуалну потребу мера принуде. Поред те посредничке улоге, безбедност има за политички систем експлицитније изражену улогу: *она је извор подршке и ослонац политичког система*. Тако би се њена улога односила још и на заштиту самих институција политичког система и обезбеђивање њиховог неометаног функционисања. Међутим, безбедносна функција, поред тога што је окренута логици политичког система (односно потребама и захтевима тог система), служи и читавом друштву, што произлази из схватања безбедносне функције као социјалне функције и безбедности као форме социјалне контроле.

Мале државе ако располажу одређеном врстом богатства су кроз векове биле у проблемима како сачувати сопствену безбедност и своје грађане од страдања које су им наносиле окупаторске снаге. Окупатори су обични велике силе, које не поштују ни међународно право нити сопствени Устав ако у једном моменту виде сопствени интерес за окупацију државе која није у стању да се одбрани. Поставља се питање на почетку XXI века, може ли мала држава сачувати свој суверенитет? Може, ако располаже нуклеарним оружјем и ако има неку од великих сила као искреног пријатеља - савезника.

ЗАШТИТНА ФУНКЦИЈА ДРЖАВЕ

У историји, државе су шириле или смањивале своје функције, што је зависило од многих фактора. За одређивање државних функција најопштије прихваћено гледиште јесте оно које функције државе дели на две групе: *класичне* (војска, јавни поредак, заштита, спољна политика, финансије, законодавство) и *друштвене* (привреда, култура и сл.). Држава има заштитну функцију од самог настанка, без обзира на то да ли је схватамо као самосталну функцију или као део јединствене функције државе. Неки аутори сматрају да је и држава настала као творевина којом се неко друштво супротставља свим облицима и изворима спољног или унутрашњег угрожавања. Кроз историју се заштита државе остваривала различитим облицима, мада се њена суштина и циљ нису мењали. Битан услов за спровођење заштитне функције државе налази се управо у њеној моћи. Држава мора поседовати моћ да би могла да задржи улогу доносиоца одлука и друштвене регулације. Недостатак моћи (власти) значио би анархију у друштву. Политичка моћ државе се може класификовати на: *унутрашњу* – моћ регулисања свих унутар државних односа, засновану на апарату принуде и *спољашњу* – моћ да се доносе одлуке које су усмерене на интересе у односу на друге државе. Она је у основи заснована на унутрашњој моћи, тј. беспрекорном спровођењу већ наведених државних функција. (Стајић и Гаџиновић 2007, 66).

Свака држава оцењује своју моћ према другима и тежи да побољша своју позицију у међународној заједници, сматрајући себе за „велику силу” или „светског моћника – полицајца”, „средњу” или „регионалну силу”, „малу земљу”. Да би се успоставила слика о моћи државе, неопходно је сагледати детерминанте и елементе моћи. Детерминанте моћи државе су: *војне претпоставке*, као што су војно-полицијска снага, наоружање и техничка бојева готовост, морал...; *морфолошке претпоставке*, које проистичу из географских услова (величина територије, географски положај, конфигурација терена...); *демографске претпоставке*, што подразумева број становника, њихову структуру, миграције, идеологију; *организационе претпоставке*, као што су карактер управе,

стабилност и ауторитет власти; *економске претпоставке*, које проистичу из ресурсне базе, технолошког развоја, учешћа у међународној размени; *спољна интеграција*, што подразумева чланство у међународним организацијама и савезима. Идеје о елементима моћи, засноване на учењу Никола Макијавелија (*Niccolo Machiavelli*), јесу да политика не сме да бира средства за постизање циљева (*позната је језуитска максима „Циљ оправдава средство”*). Та средства могу бити или закон, или сила. Савремене безбедносне науке идентификују и треће средство – капитал. Аналогно томе, елементи моћи државе су: моћ знања, економска и војна моћ (Стајић и Гаћиновић 2007).

– *Моћ знања* – подразумева постојање војних и универзалних института и установа где се генеришу идеје, постојање служби информисања које селекционишу људе и пропуштају идеје, у реализацији религијских групација, политике и дипломатије. За обезбеђење позиције у светској заједници неопходне су специјалности: економисти, политичари, географи, технолози, лекари, научници, професори, стручњаци за безбедност и мас-медији за њихово пласирање и овладавање унутрашњим и спољним масама;

– *Економска моћ* – подразумева рад, технологију, капитал. Богатство је база знања и моћи и уједно њихов производ. Богатство и знање креирају и контролишу моћ. Позиција земље у међународној заједници зависи од њеног богатства и моћи.

– *Војна моћ* – војска и полиција као инструмент физичке корекције збивања у друштву требало би да буду крајњи ослонац власти. У демократским друштвима они интервенишу у случајевима повреде поретка, а у недемократским, они су полуга диктатуре, терора. Да би била „моћна”, држава мора да располаже свим средствима моћи. Једна држава може бити економски и интелектуални „џин”, али политички „патуљак”, јер не располаже инструментима силе и обрнуто. Војска, као и полиција, најдуже су кроз векове били задужени за остваривање заштите државе, односно друштва. Каснијим развојем државе, односно њених државних органа, неки задаци заштитног карактера, које су раније имали војска и полиција, поверавају се већем броју субјеката, односно другим државним органима (инострани послови, правосуђе, царина, финансије,

инспекције и сл.) (Гаћиновић 2017, 25). Међутим, у савременом систему одбране суверенитета и територијалног интегритета мале државе се све теже сналазе, али њихова обавеза је да у континуитету развијају и дограђују стратегију одвраћања и стратегију узвраћања, како би се први удар евентуалне агресије одбио - зауставио, док се не укључе савезничке снаге или пак светско јавно мњење у осуди агресије.

На почетку XXI века диференцијација у заштитној функцији државе достигла је такав степен да се ова делатност, осим војске и полиције, у свим савременим државама остварује преко државних и недржавних органа, тужилаштва, инспекција, царине, контролно-надзорних органа, невладиних организација, агенција и др. Вршећи послове у оквирима својих надлежности које су прописане правом, сваки од њих доприноси спољној заштити и заштити уставног уређења у сопственој земљи, међународно признатих норми заштите људских права, као и економских, политичких и других односа у друштву. У том смислу, да би се интегрисао, осмислио и појачао укупни утицај заштитне функције, као и да би заштитна компонента била систематизирана у засебну целину, успоставља се уређен систем – систем безбедности.

ПРАВО КАО МЕТОД РАДА И КАО ГАРАНЦИЈА ДЕЛОВАЊА СУБЈЕКТА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ

Дефиниције права² разликују се по томе колико обухватају различите елементе права. Једни дефинишу право као норме које држава санкционише својом принудом, други као скуп норми и друштвених односа који су њима регулисани, трећи истичу циљ права који се сматра средством за остваривање интереса владајуће класе или целог друштва или средством за успостављање реда и мира у друштву и слично. Право се уопштено одређује као „скуп норми које у крајњој линији санкционише држава, која штити првенствено интересе владајуће класе као носилаца друштвеног система, одређеног објективним стањем развоја друштва, и које регулишу

2 Традиционална дефиниција права: „Право се дефинише као скуп правила о људском понашању (*genus proximum*) које најчешће прописује и својом принудом санкционише суверена држава (*differentia specifica*).“ (Чавошки 1996, 23).

првенствено односе у којима долази до сукоба класа, односно до друштвених сукоба уопште, тј. првенствено економске и политичке односе, али норме које стварају људи на основу упознавања датог објективног стања друштва, при чему они уживају извештан степен слободе у одређивању кретања друштва у датим објективним границама” (Мала политичка енциклопедија 1966, 476).

Право се појављује настанком државе. Као такво, право је израз политике и њега стварају владајуће друштвено-политичке снаге ради остваривања друштвених циљева. Право се састоји од норми које регулишу принудну моћ, а „право у односу на принудну моћ има четири посебна задатка: да одреди услове под којима принудна моћ може и мора бити примењена; да одреди лица која је могу и морају применити; да одреди поступак по којем та моћ мора бити примењена у одређеним приликама и од стране одређених лица и да одреди количину силе којом може и треба да располаже онај који је, поштујући одређене поступке, обавезан да у одређеним приликама примењује принудну моћ.” (Bobbio 1984, 133-134)

Дакле, право регулише употребу силе на тај начин што одређује ко ће, у којој мери и на који начин применити силу. *Сила је бит права, право без силе не може да се замисли, док је обрнуто, сила без права, свакодневна појава у чему је можда кључ за објашњење права као правне силе чији је циљ да се супротстави неправној сили.* Један од основних циљева сваке политике и друштвених снага које у њој учествују јесте унутрашња и спољна безбедност државе. Основ правног уређивања односа у области безбедности јесу принципи и опредељења наведена у уставном документу. (Гаџиновић 2017, 89)

Правно уређивање безбедности наметнуто је, пре свега, његовом природом државне и друштвене функције и неопходношћу да се безбедност остварује кроз јединствен систем. Разлог за то је да би читав правни систем деловао на јединствен начин, у свим областима друштвеног живота, па тако и у сфери безбедности, односно да би се уклонила или свела на минимум арбитрарност државних субјеката када одлучују о правима, обавезама и интересима грађана. То значи

да је делатност свих државних органа, па и органа безбедности, заснована на изграђеном праву. Тиме се задовољава основни принцип законитости, јер систем безбедности егзистира заједно с правом. Међутим, чињеница је да деловање система у одређеним условима није одређено само правом него и конкретно дефинисаним друштвеним потребама.

Репресивно деловање органа и служби безбедности могуће је само ако је изричито допуштено законом. *У правој држави сила мора да буде у служби права, јер ако је право у служби силе, не може се говорити о правој држави.* Познато је да се у тоталитарним државама у оквирима њиховог унутрашњег уређења насиље над сопственим грађанима „маскира” правом, с циљем да се одржи тоталитарни режим на власти. (Гаћиновић 2018, 178)

ДОПРИНОС ПОЛИТИКЕ У ПРОЦЕСУ ИЗГРАДЊЕ СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ

Од настанка човека и људске заједнице до почетка XXI века различите друштвене творевине (народи, друштва, државе, класе и сл.) имају јединствену и заједничку преокупацију – безбедност. У најширем значењу, реч „безбедност” данас преовлађује у језику модерне политике.³

Безбедност је на почетку XXI века, као и раније, прва и основна брига државе, савременог тумачења политичких теорија и међународних односа. Неки теоретичари савремених држава заступају став да савремена политика представља у ствари „безбедносни пројекат” који претходи и који оправдава ставове националних политичких теоретичара и саму праксу појединих држава. Сходно томе, утемељење националних политика као политика безбедности, подразумева да се размишља о стварању посебних дисциплина које ће заокружити нужност филозофије⁴ безбедности. Истраживањем овог става

3 *Политика*, грч. *Politikos*, јавни, државни; према *polis* – град, државно уређење. То је вештина владања државом, градом, институцијом, делатност која тежи уређењу друштва или појединих његових делова; начин управљања, руковођења или планирања одређене делатности, опште понашање према другим државама или појединим деловима заједнице (Клајн и Шипка 2008, 970).

4 *Филозофија*, грч. *Philosophia* – наука о општим законитостима развитка природе, друштва, мишљења; логичко и критичко проучавање извора и природе човекове мисли и

долази се до сазнања да безбедност представља шири појам, да је одувек и неизбежно имала много шире значење и садржај, који су савремене међународне студије о безбедности тек почеле да региструју, него што је само очување неких основних вредности. (Гађиновић 2019, 177)

Безбедност се према тим студијама, у ствари, одувек бавила обезбеђењем самих основа на којима почивају политичке теорије, спецификујући оно што је требало да представља суштину политике. Разлог за то јесте што теорија у оквиру које се јављају политичка размишљања, филозофија и њена концепција истине, сама по себи представља један безбедносни пројекат. Јер, сва размишљања дефинисана у оквиру филозофије и политике јесу, у ствари, трагања за безбедношћу (како опстати, како преживети, како се одбранити, како се проширити, како очувати здравље и сл.).

Безбедност је, дакле, изражена као врховни принцип, као основа, или као оно што претходи нечему. Још је Лајбниц записао: „Ако неко гради кућу на песковитом терену, он мора копати све дотле док не наиђе на неки чврст камен или темељ” (Dillon 1996, 321).

Управо из тог разлога безбедност условљава политичку мисао као доказ очигледан сам по себи, а то је постојање живота, индивидуалног и друштвеног, што доказује и унутрашња тежња човека да се понаша инстинктивно (инстинкт за преживљавањем) или аксиоматично (у облику принципа самозаштите, права на живот или права на самоодбрану). *Због тога безбедност постаје вредност коју савремена тумачења политичких теорија и савремена политичка пракса не доводе у питање (нити су их доводили), управо зато што они своје захтеве формулишу на основу захтева који проистичу из саме метафизичке истине.* Као последица тога, безбедност је постала предикат на бази којег су настали основни политички постулати савременог друштва, на којем је заснована структура савремене политичке моћи чије је оличење држава и на којем институције и појединци, укључујући и савремене демократске

знања; промишљање и проблематизовање општег и посебног у природи, друштву и мишљењу; основна теорија, основна хипотеза каквог понашања, какве науке друштвене и сл. активности; низ вредности, идеја и мишљења појединаца или друштвене групе (исто, 1334).

политичаре, настоје да утемеље основне поставке своје легитимности.

Основна мисао коју у овоме треба следити јесте она која доводи у питање традиционалну политичку мисао о утемељењу безбедности. У том смислу, може да помогне Хајдегеров (*Heidegger*) став да „*модерна политика представља безбедносни пројекат у најширем могућем – онтолошком – значењу ове речи, зато што је она првобитно то и требало да постане с обзиром на сам карактер или природу размишљања о истини, у чијем контексту је сама политика била разматрана*” (Гађиновић 2008, 7).

Коначно, безбедност на најспектакуларнији начин приказује будућност човекове и националне егзистенције на земљи, ограничену стратегијама хибридних режима глобалне суверености и владавине. У том смислу, треба преиспитати концепте политичких теорија којима је глобализам суштина, а безбедност се везује за глобалну егзистенцију нихилизма⁵ и технологије, јер безбедност није природна, већ цивилизацијска чињеница. Она није именица којом се нешто именује, већ принцип на основу којег се стабилно функционисање човека дефинише и у стварности остварује. Она је објективна потреба и претеча описа свих опасности које на радикалан начин угрожавају појединца, друштво, државу и читаву међународну заједницу.

Неопходно је указати и на чињеницу да појам безбедности има своје корене у тзв. „позитивном страху”, односно да безбедност представља основно оруђе за конституисање политичког поретка и организовање личног и групног понашања нужним законима, ради остваривања права других чланова те исте заједнице, или пак отклањање разноврсних облика заједничке опасности.

⁵ *Нихилизам* (лат. *nihil* – ништа), становиште потпуног одрицања вредности. Уопште: теоријски, ниҳилизам одриче могућност сазнавања истине, а етички ниҳилизам вредност моралних закона; у политичко-социјалном погледу: схватање да данашње друштво и целокупни његов поредак не ваља ништа, због чега би га требало потпуно уништити, па тек на тим рушевинама градити једно ново друштво; израз направљен по идејама које је руски писац И. С. Тургенев изнео кроз Базарона, главног јунака свог романа „Очеви и деца”, 1862. године, који је одлучно одрицао сва начела и традиције руске племићке културе (Вујаклија 1980, 611).

„Неслобода” од страха, од репресије државе ради безбедности других јесте, у ствари, изједначавање потреба за безбедношћу свих чланова те друштвене заједнице.

Очигледно је да постоји потреба да се појам безбедности још јасније протумачи, између осталог, јер на неки начин превазилази оквире језика и времена, док се његово значење до те мере проширује да из дана у дан постаје свеобухватније. Немогуће је стога садашње схватање појма безбедности истраживати историјским објашњењима. У том смислу, савремени теоретичари безбедности настоје да избегну историографију појма безбедности у складу са традицијом у којој је политичка теорија настојала да занемари политичку реалност и реалност правила која важе код формалне анализе политичких појмова.

Таква анализа појма безбедности не би открила ништа о дубинским филозофским импулсима који представљају тежњу да се оствари безбедност. Исто тако, таква анализа не би открила ништа више о многобројним и веома разноврсним позитивним или негативним доживљајима оних који су се понашали у складу са правилима у оквиру режима различитих система безбедности.

Апстрахујући различите приступе и ограничења безбедности, ради свеобухватнијег разумевања овог појма, долази се до следећих елемената: безбедност као стање јесте сигурна чињеница; њено утемељење на сазнању јесте чињеница њеног праћења; безбедност „производи” сазнање као одговор на жељу за сазнањем, што представља чињеницу њене израчунљивости; сви аспекти јавног живота говоре о њеној тоталности. Према томе, безбедност је егзактна чињеница утемељена на сазнању које се може пратити и делом израчунавати, а обухвата све животне делатности. Сви ови конститутивни елементи савремене свакодневне политичке праксе безбедности подразумевају огромну иницијативу за стицањем информација, као моћи (средства) за реализацију одређене политике. У том смислу, политика се позива на безбедност као своју основу покушавајући уједно да је прецизира, да објасни како се она може остварити и која су то

основна и делотворна политичка, економска, војна, полицијска и друга средства којима се остварује (Гађиновић 2008, 11).

ЛИТЕРАТУРА

- Bobbio, N. 1984. „Право и сила“. *Погледи*, 14(1).
- Гађиновић, Радослав. 2012. *Безбедносна функција државе*. Београд: Институт за политичке студије.
- Гађиновић, Радослав. 2017. „Институционални оквири политичке доминације“. *Српска политичка мисао* 1/2017.
- Гађиновић, Радослав. 2017. „Национална безбедност као кључни фактор у функционисању модерне државе“. *Војно дело* 1/2017.
- Гађиновић, Радослав. 2018. „Политика безбедности малих држава“. *Српска политичка мисао* 1/2018.
- Гађиновић, Радослав. 2019. „Личност у изградњи безбедности друштва“. *Српска политичка мисао* 1/2019.
- Грчић, М. 2000. *Политичка географија*. Београд: Географски факултет.
- Дерен-Антољак, Ш. 1985. „Поријекло знанственог истраживања политичког система“. *Политичка мисао*, 22(4).
- Dillon, M. 1996. *Politics of security*. London: Routledge.
- Ђорђевић, Ј. 1980. *Политички систем*. Београд: Савремена администрација.
- Easton D. 1953. *The Political System*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eisenstadt, N. S. 1963. *The Political Systems of Empires*, New York: Free Press of Glencoe.
- Клајн, И. и Шипка, М. 2008. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Мала политичка енциклопедија*. 1966. Београд: Савремена администрација.

Подунавац, Милан. 1993. „Политички систем“. У: *Енциклопедија политичке културе*. Београд: Савремена администрација.

Стајић, Љ. и Гађиновић, Р. 2007. *Увод у студије безбедности*. Београд: Драслар партнер.

Чавошки, К. 1996. *Увод у право I*. Београд: Драганић.

Radoslav Gaćinović
Institute for Political Studies, Belgrade

FUNCTIONS OF THE STATE IN THE BUILDING OF SECURITY SYSTEM

Resume

At the beginning of the 21st century, as before, security is the first and basic concern of the state, of modern interpretation of political theories and international relations. The establishment of national policies as a security policy implies thinking about creating special disciplines that will complete the necessity of the security philosophy. Starting from the previous definitions of the political system and the security system, they are understood as two separate systems primarily because their relationship and mutual influences could be observed, especially through the management that is realized in both systems. This does not negate one of the generally accepted findings of political theory: that the security system is, in a broader sense, an integral part of the political system, and in functional terms, its instrument. So, viewed from the political aspect, the essence of the security function could be expressed as a contribution to the binding nature of decisions and norms produced by the political system, i.e. security exists to ensure respect for decisions and norms of the political system in society. measure of coercion. In addition to this mediating role, security has a more explicit role for the political system: it is a source of support and support for the political system. Thus, its role would also refer to the protection of the institutions of the political system and ensuring their unhindered functioning. However, the security function, in addition to being oriented to the logic of the political system (ie the needs and requirements of that system), also serves the whole society, which arises from the understanding of the security function as a social function and security as a form of social control. The state has a protective function from the very beginning, regardless of whether we understand it as an independent function or as part of a unique function of the state.

Keywords: *state, functions, security, protection, law, politics*

* Овај рад је примљен 19. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

УДК: 341.48:341.311(497.11)“1999”(094.8)
(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pnb.1922020.13>

Приказ

Миша Стојадиновић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

НАТО АГРЕСИЈА У СВЕТЛОСТИ ПРАВДЕ

**Далибор Елезовић, Урош
Шуваковић и Бранко
Ракић. 2019. НАТО агресија
у светлости правде.
Косовска Митровица:
Филозофски факултет
Универзитета у Приштини,
стр. 345.**

* Контакт: misa.stojadinovic@ips.ac.rs

Монографија „НАТО агресија у светлости правде“, представља коауторско дело Далибора Елезовића, Уроша Шуваковића и Бранка Ракића које је настало у време када се навршава двадесет година од НАТО агресије над Србима. НАТО снаге су 24. марта 1999. године под окриљем борбе за људска права отпочеле напад на Савезну Републику Југославију. Ове „интервенције“ су окончане склапањем војно-техничког споразума 10. јуна 1999. и повлачењем југословенских војно-безбедносних снага са простора Косова и Метохије. Уколико желимо заиста да разумемо друштвени и историјски контекст НАТО агресије, као и последице које је ова тзв. интервенција имала не само на наше друштво, већ и на читав свет, ова књига представља вредно штиво које се не сме заобићи. Имајући у виду све јачу тенденцију ревидирања и прекрајања светске историје, потреба за оваквим критичким анализама постаје све јача.

Већ приликом првог сусрета са књигом и ишчитавањем садржаја могуће ју је поделити на два међусобно повезана дела. Унутар ове књиге читаоци

могу, поред веома значајне архивске грађе, наћи уједно и изузетне анализе веома комплексних догађаја који су обележили крај XX и почетак XXI века у Републици Србији. У првом делу монографије налазе се приказани следећи документи: Пресуда Окружног суда у Београду К. бр. 381/2000 од 21. 09. 2009. године; Решење Врховног суда Србије Кж I 696/01 од 31. 07. 2001. о укидању пресуде Окружног суда у Београду К. бр. 381/2000 и враћању на поновно суђење; Решење Окружног суда у Београду К. 449/2001 Кв. 1772/01 од 10. 09. 2001. о укидању притвора и укидању наредбе за издавањем потернице; Решење Окружног суда у Београду К. 449/2001 Кв. 1788/01 од 12. 09. 2001. о обустави поступка због одустајања окружног јавног тужиоца у Београду од оптужнице; као и Решење Окружног суда у Београду К. 449/2001 Кв. 1919/01 од 17. 09. 2001. о стварној ненадлежности за кривично дело повреде територијалног суверенитета земље. Други део књиге представља опсежну критичку анализу друштвеног и историјског миљеа НАТО агресије. Ова анализа је конципирана у циљу разумевања дешавања

везаних за контекст унутар кога су доношене наведене пресуде и решења, наглашавајући контекст спољнополитичких изазова који су великим делом обликовали курс наше историје.

Сама Пресуда Окружног суда у Београду К. бр. 381/2000 представљала је начин да се, иначе недодирљиви, челници НАТО-а нађу пред судом и да се у потрази за правдом разбије устаљени историјски шаблон у коме моћни не одговарају за своје поступке. Овом пресудом су званично осуђени на јединствену казну затвора у трајању од двадесет година: Вилијем Клинтон, Медлин Олбрајт, Вилијем Коен, Ентони Блер, Робин Кук, Џорџ Робертсон, Жак Ширак, Ибер Ведрин, Ален Ришар, Герхард Шредер, Јозеф Фишер, Рудолф Шарпинг, Хавијер Солана и Весли Кларк. Ова имена су у великој мери чинила кључне актере током 90-тих година, који су из ових догађаја извукли огромну политичку корист, при чему су сви они избегли одговорност за своје злочине.

Иако је правда била на нашој страни, међународно право је приликом било

каквих покушаја да се до ње дође остало немо. Тиме је међународно право постало арена демонстрације моћи на глобалном нивоу. Без моћних савезника који би лобирали на међународном нивоу било какав вид званичног судског поступка пред међународним судом је био унапред осуђен на неуспех. У том контексту ова Пресуда којом су „челници НАТО-а и држава чланица НАТО-а осуђени за најтежа кривична дела, у општој ситуацији ускраћивања правде, некажњивости злочинаца и кажњавања оних који су се супротставили агресији“ (345) била је једини начин, ако не дође до правде, онда да се укаже на стравичност злочина који су том приликом били почињени. „На жалост, власти у СР Југославији и Републици Србији су учиниле да ова пресуда буде укинута и да поступак никада не буде настављен (345 стр.).

Овде треба поменути огроман уложени напор аутора књиге да се огромна архивска грађа заједно са пресудама, решењима и записницима са суђења уобличи на један прегледан начин како би постала доступна свима, а не само

стручној јавности. „Судска пресуда сама по себи спада у значајне изворе, заснована је на прворазредним изворима догађаја, као и на званичној домаћој и страниј статистици. У њој се наводе подаци о убијеним и страдалим поименично, њиховом статусу, било да су цивили или државни службеници, као и околностима под којима су страдали. О значају података из Пресуде у вези с људским губицима у Савезној Републици Југославији, сведочи чињеница да су они у највећој мери прихваћени као најрелевантнији од домаће стручне јавности“ (стр. 289).

Оно што се на први поглед самим прегледом садржаја књиге може утврдити то је брзина којом се кретао судски поступак, а нарочито део којим се поништава донесена пресуда. Иначе у једном гломазном и неефикасном правосудном систему у коме суђења и жалбе и за неке тривијалне ствари трају чак и по десетак година, пресуда је укинута у рекордном року. Аутори су сагласни да смена власти не би требало да утиче на судске поступке, али истовремено указују и на то да се често дешава да начела говоре

једно, а да пракса покаже нешто сасвим друго. „Иако је академски неисправно давати вредносне судове у научним текстовима, не можемо да не закључимо да је то највећа срамота која је нанета независности српског правосуђа и самосталности јавнотужилачке функције од када та начела постоје у правосудном систему наше земље“ (314. стр.).

Унутар ове Пресуде се наводи да је током НАТО агресије страдало 1191 грађана, при чему је уједно учињена и огромна материјална штета – 25 хиљада кућа, 78 хиљада индустријских објеката, 42 енергетске, 64, телекомуникационе и радио-дифузне мреже, 66 аутомобилских и железничких мостова, 32 пољопривредна комплекса, 23 железничке секције и железничке станице, пса, аеродрома. Оно што ће захваљујући овој књизи остати заувек сачувано од заборава је списак имена погинулих и повређених припадника Војске Југославије, који се протеже на тридесет страница, затим, погинулих и повређених припадника Министарства унутрашњих послова РС, који се протеже на осам страница, и погинулих

и повређених цивила са детаљним прегледом локација и оштећених цивилних објеката који се протеже на 56 страница. Ово су имена која никако не смеју бити заборављена и чији се одјек стално мора чути у нашој историји као подсетник страдањима којима смо били изложени, а чија правда никада није задовољена. У том смислу је друштвени значај ове монографије много већи од научног значаја који је неспоран. Књига нам нуди доступност примарних извора на основу којих читаоци, и без коментара и објашњења аутора, могу самостално донети свој суд о догађајима. Овим монографија „НАТО агресија у светлости правде“ тиме постаје веома значајно социолошко, политиколошко и историјско дело које самим подацима које нам пружа, не рачунајући овде и веома квалитетне анализе, доприноси да се страдање нашег народа сачува од историјског заборава.

* Овај рад је примљен 28. марта 2020. године, а прихваћен за штампу на телефонском састанку Редакције, 1. октобра 2020. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политика националне безбедности* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује два пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. април и 1. октобар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радове слати на имејл-адресу: pnb@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политика националне безбедности* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у

тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме.
Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „прir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гаџиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:”

и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСРС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:-0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – прво навођење

(ИПС, н.д.) – свако следеће навођење

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (*underline*) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је рад написан на страном језику, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у две колоне.

*Име и презиме аутора**

* Фуснога: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне
имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова поставити
слику предње корице

Испод слике предње корице
навести податке о књизи према
следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број
страна.

Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА РАДОВА ЗА ЧАСОПИСЕ

1. **Ала Кривец**, доцент, Белгородски државни национални истраживачки универзитет, Белгород, Руска Федерација;
2. **Aurel Gabriel Serban**, редовни професор, Lucian Blaga Universitet of Sibiu, Румунија;
3. **Божидар Раичевић**, редовни професор Универзитета у Београду у пензији;
4. **Бојан Милисављевић**, ванредни професор, Универзитет у Београду, Правни факултет;
5. **Владан Петров**, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
6. **Владимир Вулетић**, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
7. **Владислав Сотировић**, Professor, Mykolas Romeris University, Faculty of Politics and Management, Institute of Political Sciences, Литванија;
8. **Giordano Merlino**, Sapienza Universita di Roma, Италија;
9. **Данијела Гавриловић**, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу;
10. **Дарко Маринковић**, редовни професор, Висока струковна школа за предузетништво, Београд
11. **Дејана Вукасовић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
12. **Дејан Ђурђевић**, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
13. **Добросав Миловановић**, редовни професор, Универзитет у Београду, Правни факултет;
14. **Драган Марковић**, научни саветник, Институт за политичке студије;
15. **Драгана Коларић**, судија, Уставни суд Републике Србије;
16. **Драгана Митровић**, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
17. **Драгор Хибер**, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
18. **Ђорђе Стојановић**, научни сарадник, Институт за политичке студије;
19. **Eugen Stratiu**, редовни професор, Lucian Blaga Universitet of Sibiu, Румунија;

20. **Ewa Bujwid-Kurek**, professor, Institute of Political Science and International Relations of the Jagiellonian University, Краков, Пољска;
21. **Жељко Иваниш**, редовни професор, Факултет безбедности, Универзитет у Београду;
22. **Зоран Драгишић**, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет безбедности;
23. **Зоран Јевтовић**, редовни професор, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет;
24. **Јасна Милошевић Ђорђевић**, Факултет за медије и комуникације, Београд;
25. **Јован Базих**, редовни професор, Учитељски факултет Универзитета у Приштини - Косовска Митровица;
26. **Јован Ђирић**, судија, Уставни суд Републике Србије
27. **Љубиша Деспотовић**, научни саветник, Институт за политичке студије;
28. **Matogu Sadakata**, Professor, Graduate School of Law, Nagoya University, Јапан;
29. **Марија Дракуловска Чукалевка**, ванредни професор, Скопље, Македонија;
30. **Марија Ђорић**, научни сарадник, Институт за политичке студије;
31. **Марија Караникић Мирић**, ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
32. **Марко Ђурђевић**, ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
33. **Мијодраг Радојевић**, научни сарадник, Институт за политичке студије;
34. **Милан Јовановић**, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
35. **Миломир Степић**, научни саветник, Институт за политичке студије;
36. **Милош Живковић**, ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
37. **Миријана Стамова**, главни асистент, Институт за балканистику са Центром тракологије, Бугарска академија наука, Софија, Бугарска;
38. **Мирослав Младеновић**, ванредни професор, Факултет безбедности, Универзитет у Београду;
39. **Миша Стојадиновић**, научни сарадник, Институт за политичке студије;

40. **Момчило Суботић**, научни саветник, Институт за политичке студије;
41. **Нада Радушки**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије;
42. **Обрад Стевановић**, редовни професор, Криминалистичко полицијска академија;
43. **Петар Матић**, научни сарадник, Институт за политичке студије;
44. **Предраг Терзић**, научни сарадник, Институт за политичке студије;
45. **Радослав Гаћиновић**, научни саветник, Институт за политичке студије;
46. **Ратко Љубојевић**, доцент, Факултет за право, јавну управу и безбедност, Универзитет „Дон Незбит“;
47. **Слободан Антонић**, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
48. **Сретен Југовић**, редовни професор, Криминалистичко полицијска академија;

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

351.862/.863(497.11)

ПОЛИТИКА националне безбедности = The Policy of National Security / главни и одговорни уредник Радослав Гаћиновић. - Год. 5, бр. 5 (2013)- . - Београд : Институт за политичке студије, 2013- (Житиште: Ситопринт). - 24 cm

Полугодишње. - Преузима нумерацију зборника “Србија”.

ISSN 2334-959X = Политика националне безбедности
COBISS.SR-ID 203583500

02
2020

ПОЛИТИКА
НАЦИОНАЛНЕ
БЕЗБЕДНОСТИ

ISSN 2334-959X UDK: 351.862/863(497.11) година XI vol.19 број 2/2020

